

בצרון

ירחון למדע, לספרות ולבעיות הזמן

נוסד על-ידי חיים טשרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

העורכים: נחום גלאצר (עורך-תורג'ם), צבי זולפסון, שמעון הלקין
חיים ליף — חבר המערכת
מנהל המערכת: משה טשרנוביץ

חוברת ה' (251)

אייר, תשכ"ה

שנה כ"ו (כרך ג"ב)

ה ת ו כ ן

- 1 יהודי אמריקה בתקופת הרווחה (סוף) אפרים שמואלי
8 האחוה ושוברה יצחק פינקל
11 אמריקה בסיפורי סמולנסקין וב"השחר" א. ר. מלאכי
17 שירה מפוכחה (לשירתו של גבריאל פרייל) משה הנעמי
24 קולות נהרותי (שיר) גבריאל פרייל
25 תמורות בפולקלור ומנהגים ערביים ח. נעמן
35 כדמי הלילה (סיפור) שמחה רובינשטיין
41 שכר מיצווה הבאה בעבירה משה אפרים זלדין
45 דמות-עולמו של מספר יהודי באמריקה ינץ רמגל
50 מחודש לחודש י. מישאל

הערבות ודברי בקורת:

- 54 א) עולמו של ישראל זאנגוויל חיים ליף
57 ב) במחיצת איש-יסודות מ. עוכריהו
58 ידיעות

מפתח ותוכן הענינים של כרך ג"א

"בצרון"
1141 כרדזויי
ניו-יורק

BITZARON

THE HEBREW MONTHLY OF AMERICA

Founded by CHAIM TCHERNOWITZ (RAV TZAIR)

Editors: NAHUM GLATZER (Contributing Editor)

HARRY WOLFSON, SIMON HALKIN (S. Israel)

HAYIM LEAF, Associate Editor

Executive Editor: MAURICE E. CHERNOWITZ

Twenty-Sixth Year of Publication

Vol. LII

IYAR, 5725 (April, 1965)

No. 5 (251)

CONTENTS:

American Jewry In the Period of Prosperity (Conclusion)	<i>E. Shmueli</i>	1
Brotherhood Illusion	<i>Irving J. Finkel</i>	8
America In the Fiction of Peretz Smolenskin	<i>A. R. Malachi</i>	11
On the Poetry of Gabriel Preil	<i>Moshe Hanaami</i>	17
Voices of My Rivers (Poem)	<i>Gabriel Preil</i>	24
Changing Arab Customs and Folklore	<i>H. Naaman</i>	25
In the Silence of the Night (Story)	<i>Simcha Rubinstein</i>	35
On Religious Reforms	<i>Morris A. Zeldin</i>	41
The World of an American Jewish Writer	<i>Y. Rammgal</i>	45
The Month In Review	<i>I. Mishael</i>	50

EVALUATIONS AND BOOK REVIEWS:

(a) Israel Zangwill, Writer and Leader	<i>H. Leaf</i>	54
(b) On Itzhak Kanev, Social Planner	<i>M. Ovadyahu</i>	57
News and Events		58

Index to Volume LI

BITZARON
1141 Broadway
NEW YORK
MU 6-7680

Copyright 1965, by Bitzaron, Inc.

בַּצְרוּן

נוסד על־ידי חיים משרנוביץ (רב צעיר) ז"ל

שנה כ"ו (כרך ג"ב) אייר, תשכ"ה חוברת ה' (251)

יהודי אמריקה בתקופת הרווחה

(910)

מאת ד"ר אפרים שמואלוי

ד. ירידת התנועה הציונית והתקמות יחסים חדשים למדינת ישראל
על טיבה של הציונות האמריקנית ועל פניה לאחר ייסוד מדינת ישראל
אין צורך לחזור ולהרחיב כאן את הדיבור. היא מידרדרת במורד, יתר על כן,
היא מתפוררת. אמנם מכח האירגון ותחבולות אירגון אפשר להמשיך לאורך ימים
גם קיום של התפוררות, אבל בוודאי שאין נחת. מנין חברי כל התסדרויות הציוניות
מתמעט והולך בשיעורים מבהילים. בעוד שבתקופה הקודמת היו למעלה מעשרת
אלפים סטודנטים מאורגנים בתנועה הציונית, הנה ירד מספרם בשנים האחרונות
עד כדי אלפים וחמש מאות. התנועה הציונית שבה להיות תנועת מיעוט כמו
שהיתה בתקופה הראשונה.

כל הימים, החל מנשיאותו של ריטשארד גוטהייל, היתה הציונות האמריקנית
לא בלבד תנועת הצלה ועזרה, בתחילה — על ידי בנין הבית הלאומי בארץ
ישראל ואחר כך — על ידי חיזוק אשיות מדינת ישראל, אלא גם תנועת
התחדשות רוח העם, ששאפה לחיזוק המעמד הלאומי בכל ארץ וארץ ולביצור
תרבותו. תורת אחד העם השפיעה עליה כל הימים השפעה מכרעת. אף היום היא
מאמינה, שאין מדינת ישראל עשויה להיות מרכז רוחני מחייה ומפעיל בלי היקף

המקבל את החיות הרוחנית לפי סגולותיו המיוחדות לו. הקיבוצים היהודים בכל ארץ וארץ חייבים לשמש לה עורך פוליטי חזק, גם לסייע לה בתרומות וגם לחזק את תרבותם הלאומית. הציונים באמריקה הכריזו פעמים רבות כנגד הישראלים, שאין הם מסייעים לבנין האומה והמדינה בלבד אלא שהם גם בנאים, כמוהם כישראלים. אמריקה הוא מקום ריכוזו של ציבור יהודי גדול ביותר, ואחריות מרובה מוטלת עליו. הציונות לוחמת בהתבוללות ובהתבדלות. אבל השעה היא שעת חולשה. הסיוע למדינת ישראל מקובל על רוב היהודים, בלא זיקה מפורשת להסתדרות הציונית, כידוע. עמנואל ניומאן מתאונן בזמן האחרון, שאפילו ציונים מוצהרים חוששים לנקוט את השם ולא נוח להם להיראות כציונים, שמא יפול עליהם חשד של נאמנות לא שלימה למדינת מולדתם ושמא ייבזק מעמד היהודים באמריקה. הוא תובע עשייה גדולה בכל התחומים. הוא וכמה מנהיגים אחרים מציעים תכניות נרחבות. אבל העשייה אינה באה אלא טיפין טיפין. עוד בן גוריון ורוב הישראלים עמו תבעו הגשמה, עליה. ציוני אמריקה ראו בתביעה זו התגררות מרגיזה, "מיטרד" תובעני. עכשיו, בשנת 1965, משפסקו ההתקפות על התנועה הציונית בגולה ובישיבה משותפת של הנהלת ההסתדרות הציונית ושל ממשלת ישראל והחלט על "תקופה חדשה" ביחסים שבין ישראל לבין התנועה הציונית, באה התרווחה. בישיבה זו סוכם, ש"יש לנטוש כיום את הרעיון, שמי שהוא יהודי חייב לעלות לישראל; במקומו יבוא הרעיון, שעל התנועה הציונית לדאוג, קודם כל, לכך, שהיהודים בגולה יישארו יהודים ויקבלו חינוך הקשור לישראל". אמנם העברית כאן דלה, משרדית, שיגרתית, אבל הכוונה עשירה ורחוקה מן השיגרה.

אבל כיצד יקיימוה הציונים שבאמריקה? במגביות ובתרומות אין כוחם רב. רובה של עבודת הסיוע נעשית במסגרת הפדראציות. העבודה המפורשת כציונית נעשית על ידי "הדסה", כלומר רוב המצוות הציוניות הגברים פטורים מהן. אמנם מפקידה לפקידה עוד יש צורך בפעילות פוליטית: אספות מחאה והפגנות, תזכירים, גיוס דעת הקהל ורבי המדינה. אבל על המנהיגים הציונים בארה"ב, המנצחים על מלאכה זו בשעת הצורך, מאפילים בכל ימות השנה השרים וחברי הכנסת, מנהיגי המפלגות בישראל. העלייה מאמריקה אינה דוקא עלייה של ציונים, פרט לאמריקה הלאטינית. רובו של החינוך היהודי נתון במסגרות אירגון מחוץ לתנועה הציונית. השאלה היא אם תקום רוח חדשה בקרב הציונים שיקבלו עליהם את השקידה על צרכי הקיום היהודי הלאומי ועל "החינוך הקשור לישראל" כחובה אישית, חובת גברא, או מה שקוראים בדורותינו — "הגשמה עצמית". ככל שההתגררות של הישראלים בציונים בגולה פוסקת, מתברר יותר ויותר, שבעית הציונות היא חשבון נפשם של הציונים והתחזקות רצונם לקבל על עצמם ועל בניהם מצוות מעשיות של חינוך יהודי, לשון עברית והשתתפות פעילה בצרכי האומה. ועדיין רחוקים אנו מן המיפנה.

רוב הציבור היהודי משתבחים ומתפארים בהשיגיה של מדינת ישראל, דורשים טובתה ורוצים ביקרה. אבל בזמן האחרון הולכים ומדגישים מצד אחד,

שהיא מדינה כתיקנה, ככל המדינות, ובבני הדור החדש אין היא מעוררת זרמי התלהבות ואף לא התענינות יתירה, ומצד אחר מוצאים בה פגמים וחסרונות, כת לפי מה שהיא מדמה לנפשה שלימות של מדינה יהודית. החרדים טוענים, שאין בה יראת שמים ותלמוד תורה והשמרנים והריפורמיים טוענים לעומתם, שאין נותנים דריסת רגל לשיטותיהם, ובעיקר מקופחים הם בדיני אישות, ויש שהאורתודוקסיה תשתלט על כל מערכות המדינה. יש סבורים, שמכיוון שתמצית כחותיה של ישראל נתונה לבנין הארץ, להצלת פליטים ולקיבוץ הגלויות וכן לעמידה בשער מול האויבים התקיפים וליחסים הבינלאומיים, שאף הם שייכים למערכת ההתגוננות, אין לאל ידה לפי שעה — והשעה ארוכה ואפשר שתארך עוד הרבה יותר — ליצור יצירות רוח כדי לפרנס בהן את התפוצות. בגלל המאמץ העצום בתחום הגשמי, שוב אין כוח ללדת בתחום הרוחני. ויש רואים בישראל מדינת „מתפתחת“, כלומר — עדיין נחשלת, שאף על פי כן כבר גברה בה הצרכנות הבזבזנית, הרודפת מותרות ותענוגות שלא לפי כוח ייצורה והכנסותיה. הללו מתחילים לשאול, אם אין התרומות מקלקלות במקום לתקן. בנקל הם מסיחים את הדעת מצרכי קליטת העולים (כרבע מיליון בארבע השנים האחרונות). כן יש טוענים, שמכיוון שהם ובניהם אינם מועמדים לעליה, וציוני באמת אינו אלא מי ש„מגשים“ בגופו, יש לנהוג בישראל מנהג ארץ קרובה ללב, מבחינת המאמץ האנושי והיהודי, ארץ שבה ניגלו מעיינות רוחם של בני אמונתנו גילוי של תבונה וגבורה, אבל היא רחוקה מלחייב אותנו התחייבות של ממש, אלא אנו לחדו והיא לחדו, וצרכי המקום קודמים. זוהי „הראיה האובייקטיבית“, הראיה „בעינים פקוחות“, המתפשטת והולכת, בעיקר בקרב בני הדור הצעיר. אווירת היחסים אינה נעכרת, חלילה, אבל היא מתאדשת, משום שאין משיגים בדעת מלאה את העריבות ההדדית. ועוד: מדינת ישראל נוסדה בתקופה, שבה ערכה של ריבונות המדינות, ביותר — של מדינות קטנות, נעשה מפוקפק מאד בעיני משכילים רבים, ואף על פי שהודו בצורך של הצלת פליטי השואה בארץ משלהם, אין המדינה שובה את לבם. מחמת הלחצים התכופים והדחופים של גיוס כספים וגיוס פוליטי, לא טופחה גם אידיאולוגיה בעלת מעוף, שתשמש מוקד התענינות ותסביר יפה במה נבדלים הציונים מתומכי ישראל שאינם ציונים. הנסיון של מ. מ. קפלן לייסד תורת „ציונות חדשה“ עדיין הניח בקעה ריקה ורחבה. שלא כבשנות העשרים פסקו בזמננו דוויכוחים העקרוניים. רעיון הלאומיות סר חינו, והוא נראה כמיושן וגם כמרבה צרות ופגעים רעים. אפילו ממחנה המפלגות הסוציאליסטיות שבציונות ומתנועות הנוער שבהן נסתלקו האינטלקטואלים, שוב שלא כבשנות העשרים, ורובם של האינטלקטואלים הצעירים סבורים, שבמדינת ישראל מתפתחת והולכת תרבות חדשה פרי מיווג הגלויות מכל היבשות, הנבדלת בהרבה מתרבותה של היהדות ההיסטורית, זו ששכנה בארצות הגויים. הללו שואלים: במה נבדלים הישראלים מן הגויים, פרט ללאומיותם, וכמה תושענו תרבותם החדשה במאבקנו עם התרבות הנכרית, שבה אנו גדלים, למצוא את זיהותנו היהודית ולבצרה בקרבנו? על שאלה זו ועל כיוצאות בה חייבת הציונות שבאמריקה ליתן תשובה מבוססת היטב, ואין זו מן הקלות.

ה. הפורמאליזציה ובחינותיה

הפורמאליזציה של היהדות ושל יחסי היהודים אל זיהותם היהודית גוברת והולכת; היא נותנת אותותיה בהתקפאות של תכנים בדפוסי צורות קבועות ועומדות ברוב סימני חיצוניותן ובהסתלקות רוח קודשם. לשון אחרת: תכנים נכבדים ניחר תוכם, וקליפתם נעשית קשה יותר. כללות שבשיגרה, מצות אנשים מלומדה או פרטי דקדוקים דקים, שפרחה מהם נשמתם.

לפחות שלש בחינות בפורמאליזציה זו:

1. ברוב בתי הכנסיות הריפורמיים, השמרניים והאורתודוכסיים המתונים, גובר ביותר הצד האירגוני של זיקת היהודים לדת ישראל ומובלט התוכן האוניברסלי של הדת בנוסחאות כוללות, המתקבלות בנקל על הדעת כמין "חוקים טבעיים" ("שבע מצוות בני נוח"), בלא עמקות של ייחוד ובלא התחייבות של נפש היחיד. מרוממים את גדולתה של דת ישראל על ידי כל אותם הפסוקים הנעלים, המדגישים את השותפות שבכל הדתות של האמונה באל אחד ואת הטוב הנעלה שבאנושיות בכלל כגון "שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה" (ישעיהו מ, כו), "ועתה ישראל מה ה' אלהיך שאל מעמך כי אם ליראה את ה' אלהיך ללכת בכל דרכיו" (דברים י, יב), "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך" (מיכה ו, ח) או דברי הלל: "דעלך סני לחברך לא תעביד — זוהי כל התורה כולה ואיך פירושא" (שבת לא) — בלי "זיל גמור", ורבים כיוצאים באלה.

אף על פי שדווקא בתקופה השניה כמו מבין הרבנים ושאנים רבנים תיאולוגים ופילוסופים, שהדגישו את האמונה שבלב, את "חובות הלבבות", וגברה השפעת האכסיסטנציאליות הדתי (בעיקר זה של מרטין בובר), שתבע העמקה בשורשי הנפש בהתייחדותה לעצמה, נאמנות אדם לעצמו, "אמיטיות פנימית", "אוטנטיות", "התחייבות אישית", "קפיצה של אמונה" ולא ראציונליות של דעות כלליות שברשות הרבים, "סובייקטיביות" דתי" וכל הכרוך בו, כמבואר לעיל, גברה ועצמה הקליפה על התוך. האכסיסטנציאליות היה גורם חשוב לתשובתם של אינטלקטואלים יהודים אל עמם ודתם. אבל הלך הרוח האכסיסטנציאליסטי לא תפס את לב ההמונים באמריקה, מחמת "האימה", והעזועים ואווירת הזוועות שהוא מטיל, ועכשיו מבקרים אותו גם בקרב האינטליגנציה.

במחנה האורתודוכסיה הלא-מתונה, ולא מעטים מן הצעירים נספחו עליו, מטעמים את "חובות האברים", אדוקים במצוות קלות, ואפילו קלות מאד, כבחמורות, עומדים על כל קוץ ותג ואינם מעבירים על דעתם. השתלטה כאן חסידות של עמי ארצות, יראת שמים נמוכה, "יראת תתאה", בלא בחינה ובדיקה, מין קפיאה על השמרים "ברשות התורה", מעשיות, פראקסולוגיה, שרבים מבין בעלי השכלה נכרית פורמאלית מוצאים בה אחיזה לנפשם. חוסר הבטחון הנפשי, העדר היכולת להיאבק עם הבעיות. מתעטף בנקל בטלית שכולה תכלת ואומר: גיבור אני. לא פסקו גם פילפולי דאורייתא, עיקומי כתובים וסירוסם, בנוסח שיטת "החילוק" שכבר צעקו עליה מרה ראשונים ואחרונים, חילול השם ממש, והכל — להתגדיל תורה ולהאדירה. ה"חישנן" הגדול, המהלך על פני רחבי

תולדותינו בדורות האחרונים, חיישנן שמא תבוא קולא קטנה ותפרוץ את החומות פרץ רחב ביותר, מנמיך את קומת הרוחניות היהודית כדי פורמאליזציה יתירה, והכל נהפך בנקל ל"הלכה למשה מסיני". על המחנה הראשון, השוקד על גזירות, אפשר להמשיל את דברי ידעיה הפניני-הבדרשי, אמנם שלא לפי כוונתו: "היסובבו כנפי רוח על רוח חכמה מרחפת על מי מנוחות ונחל עדן"? (בחנית עולם, פרק א); ועל המחנה השני את דבריו של אותו משורר-הוגה: "האתעצם כי נוסכתי מלכי, ישפר עלי, אם בחצר מלכי — שקר נסכי" (שם, פרק ז).

כשנשאל מאכס נורדאו בשנת 1896 לדעתו על סיכויי היהודים לקיים את עצמם כגוף נבדל בקרב האומות התושבות, השמיע דברי חזות קשה: בעלי הכשרון שבין היהודים, הפיקחים, המחוננים בשאר רוח, שאין בהם סגולות אופי של נאמנות, פונים עורף לבני עדתם. ביהדות נשארים רק המטומטמים יותר מדי, שאינם חשים בכאב הרדיפות והעלבונות, או מוצקי האופי, הנאמנים לעצמם עד לקשיית עורף. לעומת המשטמה ההולכת וגדלה מעמידים האחרונים את מריים החזק עוד יותר. אבל אם ברירה טבעית וכפולה זו תימשך עוד דור אחד או שנים, יישארו ביהדות בני-אדם קשים ועזים, מחוסנים בפני כל השפעה חיצונית, אבל מוגבלים מבחינה רוחנית. ונדמה לי, שהדבר מוטל בספק, אם בריות כאלו תהיינה מחוננות גם באותה מידת הסתגלות, שהיא הכרחית לנו, כדי שנוכל לשמור על קיומנו בין יריבים רבים ועצומים במספרם וחזקים מאתנו. תהליך זה של "התאדות הרוח והתקשות האופי" סופו להביא איפוא כלייה על העם היהודי. כבר הזכרנו לעיל בהודמנות אחרת את הסכנה שב,התאדות הרוח והתעבות האופי". בינתיים עברו שני דורות ומעלה, לפני העם היהודי גשתנו שינוי גיכר, אבל לא כחזותו הקשה של נורדאו. "התאדות הרוח" אינה מוציאה אותנו בהכרח לרשות לא לנו להטמיענו בקרב הנכרים. היא הוכנסה פנימה, לתוך מסגרותינו, והוטבע עליה חותם האירגון. במחנה האחד היא התאדות מאורגנת בערפלי גוסחים כלליים של עיקרי אמונות ודעות על אלהים, הנפש, עם ישראל, מידות מוסר, עבודת הקודש וטקסיה ומצוותיה שמכריזים עליהם בפומבי, אבל אין סרים למשמעתם בהתנהגות בחיים הפרטיים יום יום. אלה הן הלכות שמורים כן, אבל אין עושים כן. ויש כאן דמיון רב למתכוני הדתיות הפרוטסטנטית באמריקה, כמו שתארנוה בפרקים הקודמים.

במחנה זה האופי נשאר גמיש והוא מסתגל כולו לאורחות החיים של אמריקה ולדפוסי מחשבותיה, רגשותיה ודימוייה. במחנה האחר "מתעבה" האופי ודבק בנאמנות קיצונית-קנאית במצוות המעשיות, והרוח "מתאדה" בפיתולי דרכים גרוטסקיים מעוותים ללא היכר. אין צורך לומר, שבקרב שני המחנות אתה מוצא בעלי שאר רוח, שתוכם ככרם, עמלים לשם שמים ועומדים בצדקתם. במחנה הראשון יש יהודים הממלאים את קליפת הצורות תוכני-חיים יקרים לפנים משורת ניסוחי האמונה המופשטים-הצורניים ולפני ולפנים, ובמחנה האחרון יש גדולים בתורה ובריאה ונהגים במידת החסידות, ולא רק בורים יראי חטא; הללו מרבים תורה ומרבים תיי גשמות. כוונתנו כאן היתה להצביע על גודל הקרע בין הפנים והחוץ, בין המחשבה ובין המעשה, בין היחיד ובין הגוססה

הכללית, בין שזו יצוקה בדפוסי עיקרי אמונה ומוסר מופשטים ובין שהיא קבע תפילה או קבע דקדוקי מצוות בלא דעת טעמיהן. כמו כן אין צורך לשוב ולהזכיר, שמחוץ לשני המחנות האלה גם יחד עומד כשליש כל יהודי ארה"ב. שאינם שייכים לשום בית כנסת.

ראוי כאן להוסיף, שבעיני הנכרים היהודים שבכל הזרמים והמחנות אינם אלא יהודים, בין שהם ריפורמים קיצוניים ובין שהם אורתודוקסים קיצוניים. אין המוני הנכרים מבחינים ביניהם. על פי דפוסי דעותיהם כל היהודים הם בני דת אחת בלא הבדל, ויש סבורים שכולם "חילוניים". אלה הם צלמי דמות היהודי בעינם שעוד נעמד עליו להלן, שייך לפורמאליזציה שבפלוראליזם הדתי האמריקני.

2. הפורמאליזציה היתירה ניכרת גם בטיבה ובדרכה של ההזדהות היהודית. רובה ככולה "ממוסדת" (institutionalized). לא בלבד שהזדהות היהודית מאושרת על ידי סמכותו של מוסד, אלא כל עצמה אינה זיהות כי אם בתחום המוסדות והארגונים היהודיים ובמידה שהללו מטביעים עליה את חותמה. לשון ברורה יותר: אין יהודיות ויהדות בלי אירגונים של יהודים. הזיהות היהודית היא פרהסיה קיבוצית. נטלת מן היהודי את שייכותו לאירגוניו, נטלת זיהותו שמדעת. המוסד או האירגון אינו כלי ביטוי ליהודיותו אלא כאילו הוא גופו עצם היהודיותו. אפשר שיהודי עומד ומערה את זיהותו מכלי אל כלי, כלומר — עובר משייכות לארגון אחד לשייכות אל ארגון אחר, מכל מקום מה שמשתייך בו מזיהותו היהודית לצרכי הזיהות העצמית — הייחודית הוא עכבת יין משומר דלה ביותר.

טיבו הדתי של הציבור היהודי הוא בעיקר אירגוני, וכל זרם דתי, הריפורמי, השמרני והאורתודוקסי, מודד את מידות הצלחתו לפי מנין חבריו, בתי כנסיותיו ושאר כל הישגיו החיצוניים-האירגוניים. ובאמת כאן תחום הצלחתם הגדולה ביותר של הזרמים. מדגישים את קבלת עולו ואחריותו של המוסד, אבל קשה להם מאד להשפיע על חייהם של אלפי מאות החברים מעט מן השפע שבכוונת הלב ושבשהתלהבות הדתית המאופקת, המחייבת יום יום, ומעט מן החומרות שבמוסר יום יום, במידה שהללו חורגות מגדרי השיגרה של ההתנהגות בעסקי יום יום. אולם מלבד בהשתייכות לבית הכנסת וכל הכרוך בה מוצאת לה הפעילות היהודית מקום נרחב במוסדות ובאירגונים של הקהילות, בהסדרות פוליטיות למיניהן ובהתאגדויות פילנטרופיות ותרבותיות, כגון ב"מרכז היהודי", בפדרציה לצרכי הצדקה, ב"בני ברית", ב"קונגרס היהודי העולמי" ובאירגונים התומכים בסמינארים התיאולוגיים או באוניברסיטה על שם בראנדייס או באוניברסיטה העברית ובתכנין שבחיפה. החוקרים בדקו ומצאו, שנודעת מהם, מיהודי אמריקה, חיבה יתירה לאידיאולוגיות של אירגונים, שאפשר לתרגמן בנקל לתכניות מעשיות ולזרזות פעלתנית. יהודי — משמע חבר לארגון. כל עצמה של החוויה היהודית היא כאילו באותה יציאה לרשות הרבים ולעשיינות בתוכה, וגילויי התרבות היהודית נתפכים לביטויים של תכניות המוסד ועל כל פנים עומדים תחת השגחתו. גדולה מזו וקשה מזו: כל השתתפות בעשיינות זו, בין שהיא השתתפות במגבית

ובין שהיא השתתפות בסעודת ערב שבמוסד, נעשית היא עצמה מעין תחליף ל„אורח החיים“ של העם היהודי בדורות הקודמים. אורח חיים חדש זה ודרכי המנגנונים של האירגונים היהודיים דומים ביותר לאלה של האמריקנים הנכרים. בני אותו מעמד, ב„חברת השפע“ של הצרכנים, בעלי הזמן הפנוי, בין שהם יהודים ובין שהם נכרים, נוטים לשמור ולקיים על דרך האירגון ובאמצעיו, את בטיחות החיים הנוחים במידה מרובה, את ההישגים הכלכליים והסוציאליים ואת שאר כל ערכי החברה הבורגנית. סיבות מרובות לחיזיון זה כולו, ולא כאן המקום לעמוד עליהן.

אין ספק, שעשייה זו בתחום היחסים הבינאישיים, ברשות הרבים היהודית, היא המשך של מסורת חיי הקהילה לפנים, וכל שרוח הבריות נוחה הימנה, רוח המקום נוחה הימנו: נחת רוחו של המקום — של כלל כל הערכים ורום-שיאם — תלוי בנחת רוחם של הבריות, בסדרים מתוקנים, הארמוניים, ביחסים שבין הבריות. אבל הצרה היא, שעושר מושגיה ורגשותיה של היהדות מתמעט כדי דפוסי סמלים פשטניים, והסמלים מתרדדים כדי סימנים חיצוניים. ושוב: מן המותר להזכיר, שמצויים משכילים לא מעטים, בעלי דעת גדולה ואנשי לבב, שאין תרבותם היהודית נבלעת במהומת העשיינות הארגונית ותכניויותה, בין שהם בבית המוסד פנימה ובין שהם יוצרים או משתתפים ביצירה מחוצה לו. מהם יוצאת המחאה כלפי „הקונפורמיזם“.

3. תרבות אירגונים זו יש בה נטיה „טבעית“ לפלגנות ולפרדנות, לגיבוש חילוקי הדעות ופירודי הלבבות הקיימים ולהמשכתם לאורך הימים בצורה „ממוסדת“ רשמית-פומבית. היא מתפרנסת מן ההתבדלות ועליה ומפרנסת אותה. בעיקר ניכר חיזיון זה בזרמים שבדת ובהסתדרויות הגדולות, הכל-ארציות. משנוצרו דפוסי האירגון, טבועה בהם המגמה ליציבות של קבע, לאוטונומיה של הכלים, ומחלוקת לשם שמים“ בודאי יש לה על מה להתקיים. ואף על פי שיש גם חציית קווים, חפיפות ושותפויות לעת מצוא, ויש גם אירגונים שהם מטבע ברייתם ומתחילתם כלל-ישראלים, עומדים ההבדלים בעינם, ולא זה בלבד אלא שמרחיבים את התעלות, מחזקים את הביצורים ומעלים את הגשרים. בזמן האחרון אמורים הדברים ביותר באגפים הקיצוניים של הזרמים שבדת ובהסתדרויות. לא שלבו של הקהל נתון להבדלים, להבחנה ביניהם ולהמשכתם בחשק גדול. אבל כך דרכם של ראשי המנגנונות ופקידיהם. נסיונות פירוד נעשים עכשיו על ידי כמה חברים נכבדים באגודת הרבנים האורתודוכסית ובמוסדות „הלל“ שב„חצרות“ האוניברסיטאות. אבל המגמה בולטת בכל האירגונים מן הטעמים שהוסברו לעיל. מאליו מובן, שבמיצור של אופקים מגדלים צרות מוחין, וכלל-ישראל גיוק. הידיעה של מעמד כלל ישראל ומעשיו, העירנות לצרכיו והרגשת השותפות מצטמצמות והולכות.

הפסד זה בולט ביותר בחינוך הבנים. בתי הכנסיות מתנכים לנאמנות לעצמם ולזרם שהם שייכים לו. כל מה שנאמר בארץ ישראל בימי המלחמה על ביטול הזרמים בחינוך כחזו יפה גם באמריקה הן לטובה והן ובעיקר — לרעה. (המשך בעמוד 44)

האחוזה ושוברה

מאת יצחק פינקל

בימים אלה מתפכחים יהודים מסוג ידוע משכרונם והם משפשפים את עיניהם מתוך תימהון שגרמה להם אכזבה בלתי צפויה על ידי התפוצצות פתאומית של שלפוחית האחוזה הקתולית. כשנתיים עישנו אנשים אלה את אופיום האהבה הנוצרית שהושיט להם החשמן הגרמני ביאו, ממזכירות הוואטיקאן, ולפני ימים מספר הקיצו היהודים הללו משנתם העריבה והם נושכים את שפתותיהם מעלבון צורב.

בסוף ימיו של האפיפיור יוחנן הכ"ג, הציע ביאו כידוע לפני חברי מועצת האינקוויזיציה שנתכנסה בשנת 1963 לתקן במקצת את העוול ההיסטורי ולהסיר את אשמת הצליבה של ישו מן העם היהודי שבשמה שיסו את ההמונים לפרעות ושבגללה עינונו ורצחונו העמים הנוצרים כאלפים שנה.

הידיעה על ההצעה האמורה שודרה ברדיו ובטלוויזיה והופצה מסוף העולם ועד סופו וימי דיו נשפכו עליה על פני עמודי העתונים בכל ארצות תבל. היהודים העומדים על שתי רגליהם על קרקע יהודי מוצק לא נתפעלו ולא התפלאו על הצעה זו, הם הגיבו עליה כעל דבר של מה בכך וב"קורטוב של מלח". כנגדם הסתערו הרוחות בין הריפורמים, עד כדי כך שראש המדברים שלהם, רבאי אייזנדראט משיקאגו, הכריז בהתרגשות רבה שבשעת רצון זו "עלינו להחיש ולשנות את יחסנו לישו המשיח", זאת אומרת, לערוך כעין מערך חדש בינינו ובין הכנסיה הקתולית בכדי שלא נהיה בעיני הקתולים כפויי טובה. הרבאי הנכבד בטח ראה בצעד זה לא פחות ממימוש חזון בן אמוץ שחזה על דו־קיום של זאב וכבש ויונק עם פתן.

למרות ההצהרות של המתונים בינינו שלא להתלהב מן ההצעה ולא להתערב בענייני דתות של אחרים אף לטובתנו, החלו טיסות־בהלה לרומא להשתדל ולהשפיע שההצעה תתקבל במועצה האינקוויזיציה. כמה יהודים טובים נחפזו והלכו לרומא, וביניהם הפרופיסור אברהם י. השיל שאומרים עליו כי הוא *Persona Grata* בין הכמורה הקתולית, "הליגה נגד השמצה", והוועד היהודי האמריקני. יש מהם שבאו רכזי־ראש להידחק אל הוואטיקאן בדלת האחורית בכדי לזכות ולהיות מן הראשונים לנשק את יד האפיפיור, לסחוט ממנו אי־אלו דברים יפים על היהודים על מנת שיופיעו בעתונות ואולי, מי יודע, אף להצטלם עמו ולחטוף פירורי פרסומת.

תוצאות הישיבות במועצה האינקוויזיציה, ואף ההתנגדות להצעה הנזכרת מכמרים מהארצות הלטיניות ומהערבים ידועות לנו יפה. ההצעה איננה כי אם בבחינת דרוש וקבל שכר, מסי־שפתים עקורה. ולא זו, אף זו: ב־3 באפריל בעונת הפסחא שנה זו מצא בעל־החוב לנחוץ לפתע־פתאום לגבות את חובו מן היהודים.

לפי L'Osservatore Romano העתון הרשמי של הוואטיקאן, ראה פאולוס השישי "שעת-רצון" בתאריך האמור והצהיר לפני העולם כולו בדברים אלה: "אני מאד מצטער כי היהודים שחיכו שנים רבות למשיחם, התנגדו לו בהופעתו, עיניהו וסוף סוף הרגהו". והאב הקדוש "ברומא אף הוסיף, שהוא כואב על אלה העומדים במריים וסירובם.

נציג-אלהים עלי אדמות זה המצטער על צליבת בר-אלהין אחד, אינו מקונן על רצח של ששת מליון בני-אלהים וביניהם מליון ורבע תינוקות, על ידי העם הגרמני הנוצרי. הוא אינו מבכה את קרבנות האינקוויזיציה שהועלו על מוקדותיה. הוא אף מגן בכל כחו על פיוס הי"ב שהחריש עת הובלו היהודים לתאי הגז ולכבשני האש בימי היטלר, שתיקה כאות הסכמה מצידו. אין להתפלא איפוא, אם בכנופיות הפאשיסטים האנטישמיים באמריקה הלטינית, כגון בארגנטינה, אוראגואי, צ'ילי ובפולין הקומוניסטית פעילים ומפעילים אנשי הכמורה הקתולית. משפט נכון על ערכה של המועצה האקומנית והרוח של אהבה ורחמים, ואף של חרטה וניחום שהפעימה כביכול, הוציא אדוורד קיטינג, קתולי-ליברלי, עורך הירחון "ראמפארטס", שנאם ב-14 לאפריל במסיבת "חוג לעתונות חץ לארץ". הוא גם העריך נכונה את ההתרפסות של יהודים מן הסוג הנזכר בדברים חריפים אלה:

"אתם כולכם שמעתם ויודעים על הצעת המחילה של המועצה האיקומנית ולבטח התייחסתם אליה כאל דבר חשוב מאוד. אבל אם תרדו לעומקו של הענין תראו שהיא אינה אלא חוצפה גדולה שאין כמותה. במקום לכרוע ברך לפני העם היהודי ולהתחנן שיסלחו לנו על המרטירולוגיה בת אלפים שנה שגרמנו להם ועל נהרות הדם ששפכנו, דנים 2500 כמרים על סליחה ליהודים על צליבת יישו". ולאחר מכן הוסיף: "לו הייתי יהודי הייתי יורק בפני הקתולים הללו". כשנשאל על אותות ההצטיינות לקתולים מטעם הסתדרויות יהודיות, השיב ללא היסוס: "זה בא מתסביך ומהעדר כבוד עצמי, וזהו מחיר הקיום". בנאומו לפני וועידת הרבנים הרפורמיים של מדינת ניו-יורק ב-13 באפריל, יעץ להם שלא להתלהב בכל פעם שכהן קתולי משמיע דברי אהבה ליהודים. הוא הדגיש שהתנגדות הנמרצת של הקתולים למחזה "הממלא-מקום" של ראלף ווכהוט היא שערוריה, ולא באה אלא כדי להעלים על האמת. המחזה אמר, "נגע בבבת עינו של המוסר הרקוב של המנהיג הנוצרי — האפיפיור".

בינתיים השמיע פאולוס השישי דברי שיטנה ו"תוכחת-מוסר" באוני היהודים על שאינם מהרהרים חרטה ואינם מודים ב"מושיע". כמו-כן הגיעו ידיעות על מחאות יהודי איטליה, שבראשם עומדים השופט סרדושיא פיפרנה והרב הכולל עליא טאא, שמיחו נגד דברי הבלע האלה. אולם מה לו לרבאי איינדראט ולקטנות כאלה? לבו הולך שבי אחרי חיובם הדבשי של הבישופים והקרדינלים ויצא לחרף ולגדף את שלומי אמוני ישראל בארצות-הברית ובמדינת ישראל על הסתייגותם מן ההצהרות של הקתולים. ואלה הן פניני הרבאי שהופיעו ב-Houston Chronicle ב-10 באפריל שנה זו, שבו פנה אל היהודים ארבעה ימים לפני התקדש חג המצות כמוכיח בשער: "בחינו היהודים אנו צריכים לרוח איקומני

העובר ושוצף את הנצרות. ראשית, במקום להיות חשדנים ומלאי טינה בתגובתנו להצעות על הבנה חדשה לדברים המשותפים לכל העמים והדתות, עלינו להיות נלהבים בעלות שחר חדש בעולם אף בפינות החשוכות ביותר. היחס השלילי בחוגים מסוימים ביהדות לגבי האמצעים שהכנסיה נוקטת בהם כדי לשנות את ההשקפה הקדמאית בנוגע לתפקיד היהודים בצליבת ישו מדגים את הכשלון המכאיב של יהודים רבים להכיר את העולם המשתנה ושלתוכו אנו נכנסים. „עלינו להשתחרר מן האמונה כי תחת עורו של נוצרי ישר נזל דם טורקוואמאדה ולבו שחור כלב היטלר. עלינו להגיב בחיוב להצעות של אחרים, כגון של האפיפיור יוחנן ה־כ״ג.

„בעונת הפסח עלינו לחפש דרכנו ולהכיר כמה אי־טובלנות ומשפטים קדומים שוררים בינינו“.

הדברים האלה בעתונות האנגלית, שהרוב הגדול מקוראיו הוא נוצרי, יש בהם משום דילטוריה על היהודים וחילול השם. הרבאי הלז מתחרה בשונאי ישראל בכל דור ודור.

ביתר שאת ובשצף קצף מתנפל אייזנדראט על האורתודוקסים במדינת ישראל, „הנלחמים ברשעותם נגד השתיל הרך של תנועת הקידמה“. עליהם הוא אומר שאינם ראויים לחוג את חג הפסח, המסמל לא רק חרות הגוף אלא את חרות הרוח“. הוא לא שכח את האורתודוקסים באמריקה, המתנגדים לשמרנים ולרפורמים „המצילים אלפי יהודים תועים למען היהדות“.

למה רגש הרבאי הזה? למה לו לבוא אלינו בדברים סתומים ושדופים כגון: „רוח איקומני“, „תגובה נכונה“, „שחר חדש“? אכן, אכן הדברים האלה הם נשגבים מאוד ויפים, אבל ידבר אלינו ברורות, ויורנו את התגובה הרצויה לו מצידנו לגייסות ידידותיות הבאות אלינו מן הנוצרים; במה נפיק רצון ממנו כאנשים מתורבתים ובעלי נימוסים טובים? הלא ידוע לו בוודאי שבהעלם אחד של הסרת האשמה מעלינו נכללה במיסמך ההצהרה שאיפת הכנסיה להכניס את היהודים תחת כנפי הנצרות.

יש להניח כי רבאי אייזנדראט, החותם על מאמרו „נשיא התאחדות של בתי־כנסיות של הריפורמים“, לא נועץ עם חבריו בתנועה הריפורמית טרם שיצא בדברי ההשמצה בעתונות האנגלית שרוב קוראיה אינם יהודים. עליהם למחות בכל תוקף נגד דברי הפלסטר המבאישים את ריחנו בעיני הנוצרים שביניהם אנו יושבים ומהזויים רק מיעוט קטן.

החוש הבריא של עמנו למוד הנסיון ילמדנו את התגובה הראויה לדברי ההשמצה והקיסרוג של הרבאי, כמו שהגיב לפאולוס השליח ולמסיתים אחרים. דבריו הם חידקיי־מוות לקיומנו. הוא פוזל לכיוון התיאולוגים הנוצרים ומתרפס לפני המתבוללים הקיצוניים בין היהודים. נודה לצור ישראל שהבדילנו מן התועים שכמותו. התגובה שלנו להצהרות של בן־ברית זה ולשאינם בני־ברית היא הצהרת המורשת, אחד מגדולי נביאי ישראל, שוודאי שאף להבנה ולאחוות עמים לא פחות מן הרבאי הזה: „כי כל העמים ילכו איש בשם אלקיו, ואנחנו נלך בשם ה' אלקינו לעולם ועד“ (מיכה, ד', ה').

אמריקה בספורי סמולנסקין וב„השחר“

(פרק מעבודה „סמולנסקין ואמריקה“)

מאת א. ר. מלאכי

א

נדודי יוסף היתום תמו בלונדון. שם מצא את אחותו מאביו, הרג בדורקרב את אחיו, מבלי לדעת שעצם מעצמיו ובשר מבשרו רצה, והאב השכול שמאמריקה בא לחבק את בנו האובד ומצא אותו מרחף בין החיים והמוות, התפלץ לבו בקרבו וירד אבל שאולה. כל אלה נודעו ליוסף מפי אחותו, בקומו ממחלתו האנושה, והוא שבור בגופו ורצוצ בנפשו. נדודיו תמו, „ימי התהו“ חדלו. והוא נוסע בערי מערב אירופה, נטה מם לרומניה, לאשדות, יבוק ומאפליה, ולא לשם הרפתקנות, כי-אם להועיל לעמו. מתבונן בחיי היהודים ובמכתביו לאחותו ולרופא שהצילו ממוות, הוא מבקר את ההשכלה המסולפת והספרות העברית. נכאים יגה רוחו ושמחה רחקה מלבו. את יוסף לא הביא סמולנסקין לאמריקה, אבל „התועה“ עצמו חצה את מי האוקינוס, והגיע לארץ החדשה. שם קיבלו אותו בזרועות אהבה, עתוני ישראל באמריקה פיזרו לו מלוא חפנים תהילות ותשבחות ואף הלבישותו מחלצות השפה האנגלית, תרגמו פרקים וחלקים ממנו. זה היה מגעו הראשון של סמולנסקין עם הארץ החדשה, ובהקדמתו למהדורה השניה של „התועה בדרכי החיים“ ירים על נס זה ש„מכתבי עתים רבים וגדולים באירופה ואמריקה דברו אודותיו הרבה ויהללוהו“.

בריקמת „התועה בדרכי החיים“ שזורות תמונות יהודים שברחו מפני מזלם הרע, נמלטו על נפשותיהם מרוסיה מפחד מלשינים ושבת שוטרם, כאבי יוסף התועה, ומצאו מקלט בארץ החדשה, בה עלו בסולם ההצלחה, נעשו כנענים ושועים, קנו בתים ופתחו בתי-מסחר, אספו הזן רב, „כסף תועפות“ בידם ומצודתם פרושה גם על אנגליה, והיו להם היכלי-פאר וגני-חמד גם בניו-יורק וגם בלונדון. גם התועה יוסף, לשמועה כי אביו עודנו חי, והוא עשיר גדול „מאד“ באמריקה, כמעט שגמר אומר גם הוא ללכת לניו-יורק.

ב„התועה בדרכי החיים“ אנו פוגשים אנשים בודדים שטולטלו לאמריקה, אולם ב„גאון ושבר“ כבר מוליך סמולנסקין קבוצת-אנשים שלימה לארץ החדשה. אין „גאון ושבר“ סיפור אמריקאי. יוסף בו על אנשים נוסעים לבקש אושר ועושר באמריקה, אבל את חייהם באמריקה, לא נראה בסיפור. הנוסעים כלל לא נקלטו בארץ החדשה, כי ברידתם מעל האניה ניתפסו בכף בלשים ושוטרים שארבו להם בהיותם עוד באניה, פקידי חוף ושוטרי ניו-יורק שחיוכו לבואם וקיבלו את פניהם בשלשלאות של ברזל ובמאסר, להשיבם לווינה אשר משם באו

לרצות את עוונותיהם. גם זרחי, ידעיה ובלשן החפים מפשע לא נשארו באמריקה. הם שבו לזוינה, אבל מקודם הזינו את עיניהם ביפי ניו-יורק: "העיר הנפלאה הזאת, עיר אשר בה נחזה מעשי אנוש ותחבולותיו, כשרון המעשה ותוצאותיו, פעולת ידי העת החדשה והחופש הנאמן כאשר לא נראה אף באחת מערי אירופה", כך מספר סמולנסקין על ניו-יורק, כפי שהיתה באמצע שנות השבעים.

סמולנסקין מתאר גם את רגשות הנוסעים ופעמית-לבם בעת שהאניה עגנה בחוף, ועליצות-נפשם בעת שרבי-החובל השמיע את שם העיר הנכספת והקוסמת. אבל הוא תיאר את רגשות כלל הנוסעים, ולא של היהודים בלבד. אין ב"גאון ושבר" מהגרים יהודים ישרים ותמימי-דרך, עקורים ועלובים שחפצים לבנות את חייהם מחדש בארץ החדשה ולעבוד בזיעת אפם על פת לחם בשבילם ובשביל טפיהם. לפנינו סיפור על אנשים הרפתקנים, בורחים ומבריחים, גנבים ואנשי-תרמית, אם כי ביניהם נמצאים משכילים ואינטלגנטיים, בני טובים ובני פושטי-רגל, מי שהיו בחורי-ישיבה והתעתדו לרבנות, פנקסנים וסרסרי בורסה — גאלרייה של טיפוסים בני ארצות שונות שברחו מזוינה. אין "גאון ושבר" סיפור מגובש, בעל חטיבה אחת, אשר רעיון מרכזי וגיבור מרכזי לו, כי-אם ציורים בודדים, הנפשות — המקרה אסף אותן באניה אחת שהפליגה לאמריקה ולשם בלוי-זמן מספר כל אחד ואחד מהם תקריות ואפיזודות מחייו. ב"גאון ושבר" תואר המשבר בבורסה הזוינאית בראשית שנות השבעים,

זה ה"קראך" הנורא בכרך ווינה, כפי שמו"ח בעל הלפקי"ם, תושב ווינה, כתב בכתבה לפקית באחד העתונים העברים באותו זמן. המשבר שרישומו היה שנים רבות מודגש באימפריה האוסטרית. הוא הדהים והימם גם את היהודים. עשירים רבים נתרוששו, באו עד פת לחם, וכמה מהם גם התאבדו. כנהוג, ניצלו רבים את המהומה לטובתם. פקידים ופנקסנים בבתי מסחר ובאנקים, סרסורים וגרורים וסתם "אוריריים", מעלו וגנבו, כיחשו ושמו בכליהם, ונמלטו לאמריקה בתיקוה ששם לא תשיגן יד המשפט. הנוסעים ב"גאון ושבר" ברחו והבריחו את הגבול, כי לא היו בידם דרכיות ותעודות-זיהוי מיראה שלא יכירו אותם (ורק בידי אחד, ידעיה, היה מכתב-מסע). היו בחבורה זו בני תורה, מי שהיו חובשי בית המדרש והתעתדו לרבנות ומתבוללים בחיי-היהדות ושונאי עמם, כהקטן שרעל השנאה לעמו יפעפע בכל נייע וניד שלו. הנה קטע משיחה בינו ובין זרחיה בעמוד 140:

— "לא זאת חשבתי — ענה זרחי ויסתר כמעט פניו — כי אם חפצתי לשאלך אם לא יעלו מחשבות על לבך לשים קץ לחיים מרים כאלה? הן חייך מרים מאד, זאת לא אכחד, והאות אשר בבשרך לא יסוף לעולם וחרפת שם עמך לא תמחה ומה קיצך כי תיחל? — "אני אקווה עוד כי בארץ החדשה ייטב לי, כי בבואי על האדמה היא אתנכר לכל איש יהודי ואברח מפניהם כמפני זאב אורב, וזאת לא יכולתי עשות בארץ מולדתי, יען כי רבים הכירוני —

— "אך מדוע לא החילות לעשות כזאת פה על האניה? הן האניה כאדמת אמריקה תחשב, ומדוע ארחת פה לתברה את בני העם הבזוי והשפל הזה?" קטע זה מספיק לקבלת מושג של אחד מטפוסי הנוסעים לאמריקה באמצע

שנות השבעים לפי תיאורו של סמולנסקין. אולם יש להביא את התשובה הניצחת של הבריא אל הקטן הזה, בהתפארו ששפת עבר זרה לו: „השכחת כי לא בוין אתה ולא בבית הבורסה, כי תתפאר, כי לא תבין שפת עבר, באמריקה לא תמצא מחיה אחרת בלתי אם תלמד לנערים חומש עם רש"י"...

היה לו, לסמולנסקין, מושג מחיי היהודים באמריקה, ובפי גבוריו (ביחוד זרחי) שם דברים על חיי המהגרים ומצבם הקשה בראשית בואם לארץ החדשה, וגם על ממשלת העם והחופש באמריקה, השוחד והשלמונים ששררו בימים ההם, הוציא סמולנסקין משפט על פי גבוריו: „וכאשר יבוא שמה גר והוא לא ידע להיזהר ישיתו לו בתלקות עד כי יוציאו כל כספו מידו ואז יהיה עדי אובד, או ימכר לעבוד עבודת עבד בכל ימי חייו בעד לחם יבש, כי אין ארץ כאמריקה אשר בה ישורו העשירים על העניים ויעשום לעבד, עולם להם. — — — ובארץ החופש ההיא במקום אשר משפט אחד לכל, שם לא תכיר הממשלה פני עשיר, אך השופטים יעשו זאת, ועל כן ימשול איש זרוע בכל ויפשיט עור העניים מעליהם”...

גם זרחיה ב"הירושה", בחלק השלישי, שסמולנסקין גמרו ימים אחדים לפני מותו, עומד ללכת לאמריקה. אותו זרחיה שבחלק השני (עמוד 155), משתומם בשמעו מפי חברו על רצון אשתו לצבור די כסף לנסוע לארץ-ישראל, ושואל: „לארץ ישראל?! אכן תכלית נעלה היא לך ולבניך אחריד! ומה יעשו שמה בניך? יבכו אצל כותל המערבי וילמדו זוהר!“ אותו זרחיה „לאמריקה הלך, לארץ אשר כל באיה לא ישובון“, התאבלה אמו בשמעה את השמועה הזאת מפי פלטי, רע בנה, ומספר סמולנסקין המספר: „אך כולם נחמו אותה וגם יונה העיד כי ראה אנשים למאות בני אמריקה אשר באו לסחר את הארץ וגם בני אירופה ההולכים ובאים תמיד שמה, וגם התקווה כי ישוב משם ואלפי רבבות בידו ויהי כאחד האדירים אשר בארץ היתה כארוכה לפצעי לבבה ולאט לאט שב רוחה אליה ותתנחם“.

זרחיה לא הלך לאמריקה. סמולנסקין נתן אחרית טובה לגבור סיפורו זה. צדקתו הוכחה ונקרא דרור לו ממאסרו ונתאחד עם אהובת-לבו. את הסיפור התחיל סמולנסקין לכתוב באמצע שנות השבעים וחלקו הראשון נדפס ב"השחר" תרל"ז, החלק השני — בתר"מ-תרמ"ג, והשלישי — בתרמ"ד-תרמ"ה. ובריקמת העלילות שזר את אמריקה.

ב

ל"השחר" היו קוראים חזותמים, סוכנים וסופרים באמריקה, בכרוניקה „חדשות בישראל" ב"השחר" לא נפקדו ידיעות מחיי היהודים באמריקה. כך מביא סמולנסקין ב"השחר" שנה ג' (תרל"ב), עמוד 272, ידיעה כזו: „בעיר קינגסטאן (אמריקה) מת זה לא כבר איש יהודי נשוא פנים עמנואל ליאנס שמו וכהן הנוצרים עשה לו מספד גדול בבית תפלתם אשר היה מלא מפה לפה, ההספד יצא בעוד ימים אחדים מבית הדפוס“. סמולנסקין גם קשר מספד מר על מות הד"ר יונה בונדי, עורך „היברו לידער" בניו-יורק ומלוחמי האורתודוקסיה באמריקה, ובסוף הספרו גם הביא את החרחים העבריים שכתב הרב אברהם היבש-

יפה על בונדי, ונדפסו ב"היברו לידער". ובעת שכתריאל צבי שרהוון התחיל לשלוח לסמולנסקין את עתונו האידי "יידישע גאזעטען" שהתחיל להוציא בשנות השבעים בניו-יורק, ציין עזרו מרדכי אדלמאן ("השחר", תרל"ז, עמוד 328): "מעיר ניו-יורק באמריקה ישלחו לנו מכתב עת בשפת שזארגאן מכונה בשם יידישע גאזעטען ושיח ושיג' להמכ"ע הזה כמו לכל המכת"ע היותר טובים במין הזה".

שני סוכנים היו ל"השחר" באמריקה, ושמותיהם נזכרים ברשימת הסוכנים בחוברות "השחר" משנת תרל"ז; "ה' י. האכשטיין אין נעוויארק; רו. ב. ריינהערץ אין באסטאן, אמעריקע". ברוך יצחק ריינהרץ זה, שהתואר "רוורנד" מעיד שהיה נחשב על "כלי הקודש" באמריקה — שנים אחדות אחרי כואו לאמריקה התחיל לסחור בכרטיסי-אניה-ורכבת, שטרות וחילוף-מטבעות, נתעשר ונעשה לבנקאי. ידוע היה כחרד לדת, ובשנות התשעים — מעמודי הארותודוכסיה בבוסטון, אבל היתה לו זיקה לסמולנסקין והפיץ את "השחר" הראדיקאלי והשתתף בו במכתבים מבוסטון.

מכתבים מבוסטון כתב עוד סופר אחד ב"השחר", הוא צבי פאלק ווידובר, אחי ח'ג ווידובר הלוי, וכאחיו הבכור גם הוא דוקטור ורב, ובמכתבו תיאר את קהילת יהודי רוסיה ופולין וקהילת יהודי הולאנד בבוסטון בצבעים שחורים. מכתבו זה נדפס ב"השחר" שנה ח' (תרל"ו), וריינהרץ הגיב על מכתב זה במכתב שנדפס באותה שנה, ואם כי המתיק קצת הדין, בקר גם הוא קשה את החינוך היהודי באמריקה, באמרו: מהנוך הבנים בארצנו וביחוד בעירנו הוא על דרך מורא מאד, אם נחפשה בחפש מחופש בכל העיר לא נמצא אף נער אחד מבין חמש עד עשרים שנה אשר יבין קרוא בסדר התפלה לנכון, ותלמוד מאן דכר שמיא?"

הסוכן השני, יעקב הוכשטיין לא נמנה על כלי-הקודש, ולא ידוע כלל באיזו אומנות אחז בבואו לאמריקה. לא השתתף ב"השחר" ושמו כסופר לא פגשנו בעתונים העבריים מאותו זמן בכלל, גם כיום לא ידוע שמו, כי באנציקלופדיות ולכסיקונים אין זכר לו, אם כי בשנות השמונים כתב מאמרים ושירים באידית ובעברית ב"יידישע גאזעטען" ובעתונים אידיים אחרים באמריקה. איש העבודה והעמל היה בימים ההם. פועל בבית-חרושת, "פועל אמת" כפי שחתם על שורת פיליטונים מעניינים, "הצופה בארץ החדשה", שפירסם בסוף שנות השמונים ב"הצפירה".

ממאמריו ב"יידישע גאזעטען" בראשית שנות השמונים שהיו לפני, אני למד שבימים ההם השתקע בראטשסטר של ניו-יורק, וגודע לי שגר בה עד יום מותו בתרע"ח או תרע"ט. בשנות השמונים והתשעים היתה ראטשסטר עיר ראדיקאלית, קן לסוציאליסטים ואנארכיסטים, והוכשטיין גיסה של אמה גולדמאן היה, והשתייך גם הוא לחוגים ראדיקאליים. קרוב היה לתנועה הסוציאליסטית או האנארכיסטית, זה מורגש ממאמריו ב"הצפירה", אבל הניצוץ הלאומי שסמולנסקין הדליק בלבו לא דעך, בהתעוררות תנועת חיבת ציון באמריקה

נסחף גם הוכשטיין אליה, עבד למען חיבת ציון והציונות המדינית, והוא גם רבו של לואי ליפסקי בציונות.

בהפצת "השחר" באמריקה טיפל גם יעקב צבי סובל, מראשוני המשוררים העבריים-האידיים באמריקה, מחבר "שיר זהב לכבוד ישראל הזקן" — ספר השירים העבריים-אידי הראשון שחובר ונדפס באמריקה, ועמו אנו מתחילים את תולדות הספרות העברית והאידיית החדשה בארץ החדשה. בתרל"ו בא סובל לאמריקה והוא כבר מפורסם בין המשכילים בזכות ספר-שיריו "החווה חזיונות בארבעה עולמות", שלילינבלום כתב עליו מאמר בקורת ב"המליץ" בשם "צרעת נושנת". סובל הכיר את סמולנסקין באודיסה ובדרכו לאמריקה נפגש עמו בווינה. בשנת בואו לאמריקה הדפיס סובל שיר אידי ב"ידישע גאזעטען", ושנה או שנתים אחר זה שלח ל"השחר" "בשורה טובה" — שם מאמר שנדפס בשנה ט', שעל שערו כתוב תרל"ז, אבל חוברות "השחר" בוששו אז לצאת, והשנה — היתה קשה להשחר מכל השנים שחלפו", כפי שסמולנסקין אומר ב"אחרית דבר" לכרך זה. פעמים אחדות נפסק הירחון. בעמל רב הוציא את החוברות, ובקושי רב הגיע בתרל"ט לחוברת האחרונה וצרף את י"ב החוברות לכרך אחד. מאמרו של סובל נדפס בחוברת י"א (עמודים 583-592), אבל גראה שנכתב זמן רב לפני פרסומו. מאמרו של סובל היה באמת בשורה טובה ליהודי אירופה על התעוררות תנועה של התיישבות חקלאית יהודית באמריקה והחלטת "ועד ראשי ישראל באמריקה" ליסוד מושבות ובתי-ספר ללימוד חקלאות בשביל היהודים הנרדפים, מקופחי זכויות-אזרח ועשוקי-משפט ברומניה וברוסיה, פרס ומארוקו, וארצות חושך אחרות. שיבה אל האדמה והטבע וחי אכר עובד אדמתו, משאת-נפשו של סובל המשכיל מאז, ואשר הביע בחרחים בשירו "החווה חזיונות", שהביא למוטו בראש מאמרו, אידיאל זה מילא את לב סובל אמונה שבאמריקה ישונו חיי היהודים לטובה, ומאנשים אוריריים יהפכו לעובדים פרודוקטיביים. בגיל יתחיל את מאמרו:

"מה מאושר אנכי כעת, כי יש לאל ידי להשמיע באוני עמי בשורה טובה, בשורה המכלכלת בה טובה רבה וישע רב אין קץ לאחינו המרורים, טובה וישועה אשר כמוהן לא היו לנו מיום גלות ישראל מעל אדמתנו. טובה אשר בכחה לא לבד להסיר כל חרפת העמים ואיבתם מעלינו, כי אם גם כן להרים קרננו כתור העמים הנעלים עלי אדמות; ישועה אשר בכחה לא לבד להשביע נפשות רעבי אחינו, כי אם גם כן להושיב דלי עמנו בין נדיבים".

ובאותו קצב גיל יוסיף לספר:

"זה כשני שבועות מיום נאספו פה ניוירק ראשי קהלות ישראל בארצות הברית באמריקה, שלוחי באי כה יותר ממאתים עדות לישראל לשבת יחדו, להמתיק סוד לתועלת עמנו ואשרם. אמנם בין יתר הטובות והתועליות אשר עליהן יתיעצו (הנוגעות רק לאחב"י תושבי העולם החדש), אבתרה היום בהטובה המועילה היותר נשגבה, להשמיע באוני קוראי "השחר" היקרים, והוא: כי גמרו יחדו להשתדל לקנות קרקעות בארצות הברית באמריקה למען אחינו בכל ארצות פוזריהם, אף להקים בתי תלמוד, ללמד את אחינו ידיעת עבודת האדמה!"

סובל, שבכמה משיריו ומאמריו שכתב בשנות התשעים הוא פסימי ומלא מרירות, אופטימי הוא מאד במאמרו זה, המאמר הפובליציסטי הראשון שכתב

באמריקה. לבו מלא אמונה שההצעה תצא אל הפועל ובממדים רחבים, ואמריקה תהיה באמת מקום מקלט ליהודים הנרדפים ונחנקים. הוא מזכיר את צרות היהודים במארוקו, פרס ורומניה; מזכיר את שתדלנותו של מונטיפיורי לטובת אחיו האומללים, ונסיעתו למארוקו להושיע את היהודים, תשועה שבהרף עין חלפה ועברה ומצב היהודים הורע עוד יותר, באמרו: «ואנחנו ידענו כי עד היום היהודים שמה עשוקים ורצוצים, אבל מדוע? יבואו נא לאמריקה ונשכחה כל צרה! האם ישארו שמה למססה למען על צעקתם ימהרו עוד אנשים כמו ר' משה (מונטיפיורי. — א. ר. מ.) זה לנחול כבוד מושיע ורב?»

במר רוחו ישא את דברו על מצב יהודי רומניה:

„זה כמה שנים ישאו ויתנו בדבר שאלת היהודים ברומניה, ומה עלתה מכל המשא ומתן הזה? אחינו עודם עשוקי משפט שמה עד היום, כי תאמר קורא יקר, הן בסוד „הקונגרס“ בברלין כבר נתנו הזכיות לאחינו שמה כמו לכל העמים, אבל מה יועיל משפט זכותם בשבתם בין עמים פראים ומושלים רשעים ואכזורים? ומלבד זאת מה הרויחו אחינו עם שווי הזכיות אחרי שמבלעדי זאת רובם כבר היו לעניים מרודים ומדוכאים ממחסור וכפן בשבתם על אדמת ממשלה שפלה דלה ועניה, מדוע לא יבואו לאמריקה וישבעו לחם מעמל ידיהם באחוזם בדרבן ידימו, לעבוד אדמת פוריה? הן אחרי כל זאת מה יעשו שם היהודים בארצות חושך אלה? יסתרו בנשך, בבלויי סחבות או במכירת יין שרף, האם אחרי כל הזכיות כבואם לקנות קרקעות בארצות החושך ישיבחו שאון שונאיהם מניהם באמרם כי היהודים יבואו בגבולם? אבל מדוע לא יבואו לאמריקה לעבוד האדמה ולא ידעו רעב?»

אחרי תעמולת איל"ה בשנות תרל"ג-תרל"ד להעביר את יהודי רומניה לאמריקה שלא הצליחה, יש במאמרו של סובל משום מפנה להסב את דעת הקהל באירופה לתעמולת הגירה לאמריקה. כל שורה ושורה של מאמרו חוצב להבות וקורא בעוז ליהודים עשוקי-משפט להמלט על נפשם, לעזוב את ארצות-מגורם ולבוא לאמריקה, לבנות את ביתם מחדש ולחיות חיים חפשיים בארץ חופש ודרור. במאמרו מוסר סובל את תגובות העתונות האמריקאית, הכללית והישראלית, על הצעה זו. הדיונים בעתונים היו גם לחיוב וגם לשלילה. כמה סופרים לא יהודים חזרו על ה„שקר המוסכם“ שהיהודים הם עם של מסחר ואינם מוכשרים לעבודת האדמה. היו גם יהודים שתמכו בדעה זו. רב אחד בשם ד"ר מוזס, מחברי „ועד ראשי הקהילות“, יצא באסיפת הועד נגד ההצעה בדברים שהיה בהם משום עלבון ליהדות, והעתונות האנגלית והגרמנית באמריקה הרימה אותם על גס ועשתה מהם מטעמים כאלה שרית שגאה לישראל נדף מהם, על כך העיר סובל בהיתול:

„האם לא נשחק שתוק מכאיב לב בקראנו רמ"ע היוצאים פה, כי אחד מבני הועד שמו רעו. ד"ר מוזס אמר באוזני הועד, כי לדעתו אין טוב למשוך לבית היהודים אל עבודת האדמה, כי לדעתו אינם מוכשרים לזאת, כי אם אל המסחר, אבל היטב השיבו אותו דבר, לאמר: זה יותר משלש אלפים שנה היה איש עברי ושמו משה ודעתו היתה כי הצלחת העברים ואשרם רק בעבודת האדמה, ובדורנו זה גם כן איש ושמו משה האומר על ההפך כי רק למסחר מוכשר היהודי?!”

„האל יצילנו מרבנים ודקטרים כאלה, אם רב ודקטר יזיד לחרץ משפטו על עמו ככה, כי רק אל תרמית ונשך נועז, מדוע נתפלא על שונאינו מעמים אחרים? ידעתי כי אף (תמשך) בעמוד 44)

שירה מפוכחה

(לשירתו של גבריאל פרייל)

„מה היא אותה הרגשה לאִתְשׁוּוער,
המונעת מהמוח את השנינה הדרושה
(אלבר קאמי) לחיים?”

מאת משה הנעמי

א

גבריאל פרייל הוא המשורר העברי האמריקני היחידי המקובל על כל הבמות הספרותיות העבריות המעטות שבארה"ב, ועל כל הבמות הספרותיות המרובות שבישראל. פרייל הוא משורר עברי ותיק, אך שלא כהרבה משוררים עבריים בני גילו, הוא מקובל על צעירים. כל במה ספרותית חדשה בארץ מתכבדת בו; כל כתב עת החושב עצמו למודרני והיוצא חוצץ נגד המשמרות הותיקות בספרות, מקבל את גבריאל פרייל כאחד משלו; משורר צעיר באמריקה, א. מרתנאן, מזכה את פרייל ברשימה ביבליוגרפית מקיפה („בצרוך", תשרי—חשוון תשכ"א); משוררים צעירים מישראל המבקרים בארה"ב „עולים לרגל" אל פרייל; משמתבקש נתן זך בראיון לומר מה הוא שיר טוב, הוא מביא כדוגמה שיר של פרייל; הוצאת „מחברות לשירה" בעריכת המבקר הצעיר דן צלקה פרסמה בימים אלה מבחר שירי פרייל, עם מסה על המשורר מאת אהרן שבתאי — מצעירי המשוררים והמבקרים בארץ.

כל אלה מעידים עד כמה מקובל פרייל על דור הכותבים והקוראים הנוכחי בארץ. דבר זה אומר דרשני. במה זכה משורר זה, שלא היה מעולם בארץ, שלא שמע את השפה שהוא כותב בה מדוברת ברחוב, וששיריו הם „שירי משורר עברי באמריקה", כפי שנהוג לומר? בקיצור ובאופן חלקי ניתן להשיב: פרייל מקובל על צעירים בזכות הרעננות שבשיריו, בזכות ישרו בשימוש במלים, בזכות תפיסת עולמו ובזכות שלא נכנע לשיגרה כלשהי. דברים אלה הם כלליים מאד; במאמרי זה אנסה להבהירם.

רק למראית עין פרייל הוא משורר עברי יהודי אמריקני בעל-ביתי הכותב שירים זה עשרים וחמש שנים. למעשה הוא משורר מודרני, שכל שיר שלו הוא תוצאה של מאבק ראשוני עם החוויה ודרך הבעתה במלים. רק לעתים, בשירים הפחות טובים שלו, אתה מגלה כי אף הוא נופל בפח — מאבד לרגע את חוש בקרתו המפוכח, ופוסע בתלם; על-פירוב תלם זה הוא שלו עצמו, שנסלל על ידו בשיריו הקודמים; פעמים — והן רחוקות למדי — התלם הוא של אחרים. יחסו של פרייל למלים הוא תופעה יוצאת מן הכלל. הוא כותב עברית בצורה בלתי שגרתית ואפילו בלתי ספרותית. הוא מסרב להיות עבד ללשון, הוא תובע ממנה לשרתו. תביעותיו צנועות, אך תקיפות, כבטויו שלו על העלה ה„נושא

בגבורה את חולשתו". כמשורר ישר עם עצמו ועם קוראיו, המלה לגביו אינה מטרה. אם יש במלים תוספות שאין הוא זקוק להן, הוא משתדל לערטל אותן מהן. במין התבזרות עיקשת הוא בורר את מלותיו. כשם שבחיינו לא נתפתה לעושר ולברק חיצוני על חשבון ויתור על אמיתו, כן גם בשיריו אין הוא מתפתה לבטויים שגורים, העשויים אולי להעיד על עושר לשוני, רהיטות, טכניקה, שליטה במקורות וכו', ובאותה שעה יעידו גם על ריקנות שמעבר למסך של מלים שהשתלטו על אדונם.

מכמה בחינות מזכירים שירי פרייל את שירי דוד פוגל. פוגל זוכה היום להד בארץ, באותם חוגים בהם מוצאת הד שירת פרייל. שני המשוררים דומים ביחסם למלה. פוגל ידע עד כמה "מסוכן" היחס המוסרי למלים. השיר עלול להיות לא "יפה" — ובאותה שעה אמתי, מלא ומוזעזע. ולעומתו, שיר "יפה" יכול להיות אפסי. בנאמו שנשא בפולין לפני שלושים וארבע שנים, אמר פוגל:

"הסגנון מתחיל אך ורק עם הופעת האישיות, עם הפרט היוצר. ההבדל בין לשון וסגנון הנהו ההבדל שבין שיגרה לצורה עצמית... הסגנון הנהו שם נרדף למקוריות, לעצמיות, לחותם האישיות היוצרת... ואחת היא לנו כאן אם יוצר פלוני שליט באוצר לשון עשיר או עני; אחת היא לנו, אם כחו רב לו בחדושי מלים, אם לאו" ("בצרון", תשרי—חשון תשכ"ה).

כמה יפים דברים אלה ליצירתו של פרייל, המנסה לערטל את מליו לא רק ממטענם ההיסטורי, הלאומי, הדתי, אלא גם ממטענם הספרותי. כאילו איש לא כתב מעולם שירים במלים אלה. כאילו לא שימשו במסגרות אחרות, בקצבים אחרים. כמעט שאין הן נשאות הדים מקונטקסט אחר — הדי קצב או משמעות.

שמוש זה במלים הוא מיוחד במינו, על-כל-פנים בשירה העברית. יש כמותו, אך לא רבים; ומעטים התולכים בדרך זו בקיצוניות כפרייל. מה שאמר פוגל באותו נאום נשכה, מבוצע בשלמות בשירי פרייל: "היוצר התופס את העולם תפיסה חדשה ומקורית, המגלה בו צדדים וגונים חדשים, שעין לא ראתם לפניו, השופך אור נפשו המיוחד, אור עולמו הפנימי על העולם שמחוצה לו והגובל את החומר הלשוני כעיסה ומכשירו לקליטת עצמיותו ובטואה — יוצר כזה יש לו ממילא סגנון משלו, סגנון עצמי, נבדל מסגנוני היוצרים חבריו, שחותם בולט של אישיותו טבוע עליו" (שם). פוגל היטיב לתאר כאן את היחס בין יוצר מקורי לבין המלים. זהו יחס של מאבק, של כפיית אישיותו של היוצר על המלים. הפוך מזה הוא מצב שבו היוצר ממחר להכנע, לוותר על מה שהיה אולי בדעתו לומר, ולהתפתות לבטויים שגרתיים שהשימוש בהם עשוי לסבר את האוזן.

יש יושר רב ביחס כזה לשפה. יש משב רוח רענן ומבריא ביחס כזה לשירה העברית, שסבלה קשות ועדיין סובלת מידם של עשירי המלים, שבפיהם מאבדת המלה את ערכה ואף את משמעותה. רק העני העובד קשה להשתכר ללחמו יודע ערכם של מטבעות קטנים וגדולים, מנצלם בשלמות ואינו מפזרם. את שירי פרייל קראתי עוד בארץ. ככל קורא הצטיירה בדמיוני דמות

מסוימת של המשורר לפי שיריו. אם התאימה הדמות לאיש שעמו נפגשתי בניור-יורק, אין זה ענין למאמר זה. דבר אחד, פליטת פה שלא יחסתי לה ערך בשעת אמירתה, אזכיר כאן. באחת מפגישותינו הראשונות אמרתי למשורר: לא תארתי לי שיש לך חוש הומור כזה...

פרייל, המשורר, מתיחס במלוא הרצינות לחיותו ולדרך הבעתה בשיר. הומור הוא פשרה, ויתור, בריחה מן ההכרה. ההומור הוא סוג של שיכחה. מי שמחמיר עם עצמו בוחר בדרך ארוכה יותר. פרייל, מחוץ לשירתו, מוכן לפתרונות מסוג זה. בשירתו הוא בוחר בדרך הקשה. שיריו כתובים בהכרה מלאה, בדעה צלולה ובלא פשרות, במאמץ לדייק ולא לוותר למלים.

ככל משורר, נע גם פרייל בין חיותו לבין המלים. הוא מתבונן ברצינות בשני הצדדים. הוא משתדל לתפוס את העובר עליו, להבחין בו על מלא דקויותיו ולהרגישו ככל יכלתו. ולאותם דברים שבהם הוא מבחין וחש, ינסה לתת הבעה מדויקת, במלים המתאימות ביותר לכך. צרופי מפתיעים, לא אידיומטיים. הוא לא ישתמש בכלים שאולים להבעת דבריו. משל לאדם המזמין חליפה אצל חייט. חליפה זו תהיה יקרה וזמן רב ועבודה רבה יושקעו בה. אך היא תהלום יפה את לובשה, אותו בלבד. ולעומתו — מי שקונה חליפה מוכנה, לפי מידות רוב בני אדם.

לכאורה, בטויים כגון פכחון, הכרה, דעה צלולה, ברירת מלים קפדנית וכי' עומדים בסתירה לשירה, הנכתבת מתוך השראה, מתוך אקסטזה ושיכחה. האמת היא שהשיר נוצר מתוך אכסטזה, מתוך התמכרות מסוימת לתת-ההכרה; אך סמוך לכך, חוש האחריות של המשורר מעמיד את ההכרה, הפכחון, לפקח על השיר ולרסנו.

שירי פרייל זוכים למנה גדושה של "פקוח". נדמה שהמשורר נאבק עם השיר כדי להפכו מתוצר של תת-ההכרה לתוצר של ההכרה. אך הוא ידע את הגבול. לולא ידע, לא היה השיר שיר. הודות להסתכלותו הבהירה, אין עדות טובה יותר ליחסו לשיר, מאבחנותיו שלו עצמו. פרייל בוחר בזהירות לא רק את החוויה שהוא עומד להביע, אלא גם את עצם תהליך היצירה. פכחונו הוא הגורם לו להיטיב לתאר את המתרחש בו אגב כתיבת שיר: "ראשית אקח כקחת סערת-קיץ עץ, / בשוטי אש, בלהב סכין. / ואחר אבוא קריר-דעת בך הסתכל" ("לשיר").

תוצאות מאבקו זה של המשורר עם יצירתו, הוא שיר שבו האקסטטי מצוי כהד רחוק, כמנגינת רקע עמומה שהקורא חייב לחדד את אזנו כדי לקלטה בשלמות. פרייל משתדל, אפילו, שעיקרה של אותה מנגינה יווצר על ידי הקורא עצמו כתוצאה מהשיר, ולא כדבר שניתן בו כגלוי. הוא חותר לאובייקטיביזציה, לבידוד הרגשתו האישית ממרכיביה האובייקטיביים; לתת לקורא את המרכיבים שיצרו בו עצמו את הזעזוע, אלה, אם יימסרו בנאמנות, עשויים לזעזע את הקורא כשם שזיעזעו את הכותב. מכאן פשר סגנונו ה"יבש", הלא-מתלהב, הלא-משתפך, הצלול, המפוכח. המתח שבדברים מסתתר מעבר להם, עשוי לפרוץ כתום קריאת השיר, כתוצאה מהצטרפות עובדה לעובדה:

אֶכְלָמִי לָחֶם עֶרְבַּ עִם הַנְּסִיף מִסִּיאָם, חוּם הַפְּנִים גִּלְבָּן הַחֵינֶה.
 הוּא לְבֶשׂ הַחֵינִיּוֹת וְעֹנֹת רוּחַ כְּעוֹר רֵאשׁוֹן לְגִנְפוֹ.
 דָּבַר בְּלֶאֱחֵר יָד עַל לֹנְדוֹן וְנִי-יִוְרֶק — כְּפָרִים גְּדוֹלִים מְחַסְרֵי פְּלֵאֵי אֶמֶת,
 וְזָכְרוֹנוּ עִמָּד עַל אֲנָשֵׁי מוֹלְדֹתוֹ קִמְנֵי הַקּוֹמָה, אוֹכְלֵי הָאֶרֶז הַחֹדֵר
 וְעַל הַפְּרָחִים שֶׁם עֲצוּמֵי הַנְּאֻזֹת, בְּלֶהֱט מְזַעֲיָקִים צְבָאוֹת צְבָעֵיהֶם.
 אֲנֵב הַנְּמַכֵּת קוֹל נְמוּף, הוֹסִיף בֶּן סִיאָם, שְׂאִין פֶּשֶׁפֶּחֹן הַגָּמָר הַמְּצוּי אֲצֵל.
 בּוֹדֵהָא —

אִף אֲדוּחַ קָלִילָה לְעוֹלָם לֹא תִפְגַּע בְּיָמָיו
 וְאִין בְּרָגְעוֹן עֹנֹת הָאִין-קֶץ הַהוֹזוֹת בְּפִרְהָסִיו.

פָּתַע נְשָׁבָה רוּחַ מְקָרָן רְחוּב, דְּבָרָה תִּפְלָה שְׁמַעְכֶּר לְגִשְׂרִים,
 וְחֶבְשָׁר נֶעֱצַב מְאֹד וְדָמָם בְּעַמְקוֹ הַיְעוּדִים,
 עַת דְּרָה הַזְּגוּגִית נִשְׁפָּכָה שְׁקִיעָה צְפוֹנִית, אֶפְרָסְקִית
 וְרֵאִיתִי אֶת גִּנִּי, מִפְּרִיחָה לִי פְּרֵי דְבָרִיהַ הַשְּׁלוּם.

(«דברי שיכחון ושלוח»)

גם בצורתם החיצונית מתאימים שירי פרייל לשאיפתו לדיוק. הם כתובים בלא חרוז וללא קצב קבוע. תכונות אלה נקבעו, כמובן, לא במחשבה תחילה, אך הם תואמים את דרכו העיקשת של המשורר להבעה מדויקת. החרוז, שהוא השג מבחינות מסוימות, פעמים יבוא על חשבון הדיוק המילולי, האינפורמטיבי, שהוא עיקר בשירי פרייל. והוא הדין בקצב הקבוע. כשם שפרייל מתנזר מבטויים אידיומטיים המפתים אך מרחיקים את המשורר ממה שרצונו לומר, כן הוא מתרחק מצלילים וקצבים העשויים להוסיף ממדים לשירתו, אך לגרוע מרמתה העובדתית. שום מסגרת חיצונית אינה קובעת לו כמה מלים לכתוב בשורה. השורה של פרייל היא תוצאת המלים שבה — תכנון, ארכון, צליליהן, שילובן במסגרת הקצב הפנימי של השיר והתאמתן להרגשתו הסובייקטיבית של המשורר. יפה אמר נתן זך: «ומעלתו העיקרית [של השיר], אולי, היא שאני מרגיש שהוא אומר משהו, שיש בו תוכן, אבל אינני מרגיש שיש בו צורה. והרי זאת היא הצורה הנפלאה ביותר שבה יכול משורר לומר את התוכן. דוקא בשירה שלנו, במקום שאדם קורא כל כך הרבה שירים («מודרניים» ו«קלסיים»), שהדבר הבולט ביותר בהם היא הצורה, חשוב לי כל כך להיפגש, ולו גם לעתים רחוקות, עם שירים כמו זה, שבהם אין המשורר יודע שהוא צר צורה פיוטית, והוא מניח, איפוא, לתוכן לעשות זאת בדרכו היסודית והבטוחה יותר, אם גם החשאית» (משא, 10.4.59).

סגנון שיריו של פרייל לא השתנה במשך כל שנות כתיבתו. שיריו השתכללו מבחינת רכוחם, המלאות שבהם, העומס והערך של כל מלה, אך לא מבחינה צורנית חיצונית, כי זו, במובנה המקובל, אינה קיימת בשיריו.

ב

„ואז עד לכאב תהיה מפוכח, עד לכאב תזחיר
ותגיע לנקודת חיקוד שבנפש
לודאיות הטובה, שלולת התקוה“ (פרייל)

פרייל הוא משורר מודרני בכך שהוא בן זמנו. ספרו הראשון פורסם בשנת 1944. כלומר, שיריו הראשונים נכתבו בשנות מלחמת העולם השנייה. המלחמה, השואה, האטום, הגוף העירוני המודרני — כל אלה מוצאים בטוי ביצירתו. יתר על כן, כל אלה קבעו את תחושת עולמו. אף על פי שפרייל חי באמריקה שלא ידעה מלחמה וכיבוש זר באותן השנים, מה שאירע באירופה עיצב את תחושת חייו של המשורר. מבחינה זו אין הוא משורר אמריקני. תפיסתו את העולם מקרבת אותו לזרמים ספרותיים שבאירופה של אחר המלחמה, ובמיוחד לאקזיסטנציאליזם. היותו בעל תחושת עולם שונה מזו של האנשים סביבו, ונסיונו לשלב תפיסה של אבדון בגוף בטוח, שגם בטויו בספרות הוא בדרך כלל בטוי של בטחון ושקט — גם זה אבסורד פנימי בשירתו וסממן נוסף לדרמה הפנימית שעליה מעידים שיריו.

שירי פרייל עלולים לעורר רושם מסולף, מכמה בחינות:

פרייל למראית עין, הוא משורר יהודי אמריקני. למעשה, המוטיב היהודי המופיע בשירי פרייל הוא צדדי, והוא הדין במדינת ישראל. המופיעה בצורה צדדית ולא תמיד משכנעת. יתכן שתחושת עולמו נוצרה, בין היתר, גם בגלל יהדותו. בזה בלבד אפשר, אולי, לומר שהוא משורר יהודי. טעות היא לראות בכל שיר הכתוב עברית, וביחוד בידי משורר היושב מחוץ למדינת ישראל, גם שיר יהודי. גם האמריקניות שבשירתו היא פרט חיצוני, ענין של תפאורה מקרית. חיותו היסודית של פרייל היא חויה של אדם ולא של עם. האדם מול העולם. יותר נכון — גבריאלי פרייל, האדם המקרי, המברר לעצמו את הדברים הפשוטים, היסודיים, המשותפים לאדם באשר הוא. הוא עסוק מדי באלה. הוא מפוכח מדי כדי להתעסק בתוספות כגון דת ולאום. יחסו המוסרי ליצירה (כפי שציין בצדק פרידלנד, „בצרון“, תשרי—חשוון, תשכ״א), אינו מניח לו לשיר אלא על מה שחשוב לו. ומה שחשוב לו, על פי רוב, הוא מצבו היומיומי, מצבו של אדם מול עץ, מול שמש, מול איש אחר, ולא דוקא מצבו כיהודי באמריקה. מבחינת ערטול עצמו מכל תוספות, וערטול המלים עד לעיקרן, יכלו רוב שיריו להיכתב גם בסינית, לו חי בסין.

וכשם שפרייל הוא משורר יהודי אמריקני רק למראית עין, כך הוא גם משורר רומנטי למראית עין בלבד. הוא מתרפק על העבר, בצורה מפוכחת, בידיעה שאין להשיבו: „ואני — לאו דוקא רומנטיקן אני, התוצה משי גן / בכרכרה רתומה לסוסים גשרים. / אני רק קובע עובדות ניקשות על שולחן פריך“ („המאה התשע עשרה“). הוא רגיש לגוף, אך לעולם אינו שוכח את עצמו. פכחוננו גורם לו לעמוד כצייר מול הגוף ולא כאיש שכור-יופי בתוך הגוף. הוא

זוכר תמיד את זרותו. פכחוגו אף גורם לו לראות בדברים את סופם. בפריחה את הקמילה: „ובצנוץ הזהב אבחין החלודה, ששה לירוש, / ומערפלי שכרון יחרוג הפכחון השומם“ („מקלט בין עונות“).

פרייל נכתה בהכרת האבסורד, ודומני שזוהו עיקר תחושת עולמו. כמה מסימניה של תחושה זו, לפי קאמי, הם: חוסר אשליות לגבי העתיד, חוסר תקווה ורחוקה, הכרה תמידית בסוף; תחושת הזרות שבין האדם והטבע, עד כמה איננו שייכים לאבן, לנוף; הקרע שבין האדם וחיי, השחקן והתפאורה; הכרה במכניות, בצדדים הלא-אנושיים שבאדם; הרגשת זרות כלפי דמותנו שלנו הנשקפת מולנו במראה או בתמונה.

הכל יודעים זאת, אך מי שלגביו תחושה זו היא מרכזית בחייו, הכל מתנהל „לאורה“, „האדם הוא טרף לאמיתותיו. אם קיבלת אותן — שוב לא תוכל להשתתף מהן. מי שהכיר באבסורד, נכבל אליו לעולם. מי שאין לו תקווה ומכיר בזה, אינו שייך עוד לעתיד“ (קאמי, „המיתוס של סזיפוס“).

דברים אחרים משל קאמי הולמים להפליא את שירת פרייל: „האמן שהכיר באבסורד, אינו מעוניין במתן הסבר או פתרון, אלא בהתנסות ובתאור“ (שם). שירתו של פרייל החותרת לאובייקטיביזציה, שירה שרוח של ויתור והשלמה שרויים עליה, חוסר כל אשליה לגבי העתיד, הסתפקות בצד התאורטי-עובדתי — זו שירה שאין עמה תשובות. המשורר יודע רק את מה שעבר עליו, ואת זה בלבד יוכל למסור, בלא להסיק כל מסקנה משלה, מנחמת.

משורר כפרייל אינו יכול להשלות. רוב שיריו מדברים בלשון עבר או הווה. והם השירים המלאים התרחשות, צבע, מראה. המשורר אינו מסוגל לדבר על מה שטרם קרה, וביחוד אינו מסוגל להיות אופטימי לגביו. גם לפסימיות אין הצדקה, פרט לתודעת המות הודאי. כל מה שיקרה עד המות אינו תקווה כי אם ספק, לכל היותר תקווה קלושה להצלה חלומית, חסרת סכוי להתגשם.

יחסו של המשורר לעתיד הוא אדישות, צפיה מפוכחת חסרת אשליות. ב„שיר עם ערב“ שבו הוא רואה את עברו ועתידו בעין טובה, הוא עצמו מתפלא על כך ומנמק: „אולי זו העיפות השכיחה המכסה עלי כשלמה. / אולי זה הרגעון המתוק שלפני דעיכה פתאומית“. כלומר, אולי זו שינה, הפוכו של הפכחון שהוא מצבו התמידי. הפכחון אף מאפשר לו לתת נימוק זה, שבו שוב צצה הכרת הדעיכה הפתאומית.

בלא כל סוונה לשייך את פרייל לקבוצה כלשהי, כי הוא שייך לעצמו בלבד, אני מבקש לקבוע כי קרבה אמתית, עמוקה, בתחושת עולם ולא בצורה בלבד, קיימת בינו לבין סופרים מודרניים, רובם בני אירופה, וגם ישראל של היום. קאמי מציין בין סופרי האבסורד כפי שהוגדר לעיל, סופרים כמרסל פרוסט, מלוויל (שניהם, אגב, נזכרים בשירי פרייל), דוסטויבסקי, קפקא, מבחינת יחסו לעולם ולמלים אני רואהו לצד סופרים עבריים כגונסון, ברנר, פוגל, אפפלד, תחושת האבסורד אינה יהודית אפינית ואינה אמריקנית אפינית. בצדק מציין פרידלנד במאמרו החשוב על פרייל („בצרון“, תשרי-חשוון, תשכ"א): „אין כל ספק שמשוהו דבק בו מפולחן הטבע של תורו, מרשימות היער של אמרסון, מן

ה"אני" האוניברסלי של ויטמן, מסגנונו הדו־שיחי של פרוסט ומטיפולו המיוחד של סאנדבורג בנושאים פשוטים, יומיומיים. הדגש חייב להיות על משאח. כי באמת יש בשיריו של פרייל משהו מכל אלה, אך ההשפעה בדרך כלל היא חיצינית. על צורה ולא על תוכן, על דימוי בודד (למשל, בשורה זו משל פרייל: "כעל פעמי קטיפה מתגנב השלג תוך העיר" בודאי מצלצלות שורותיו של סאנדבורג: "The fog comes/on little cat feet"), על המחיקה שבשיר. ההשפעה היא בעיקרה על אמצעי הבטוי ולא על הדברים המבוטאים בשיר.

אפשר, כמובן, להביא ראיות שפרייל "ייהד את הנוף", או שהוא "אמריקני במהותו" או שהוא נושא "חזון עברי" וכו'. אך דומני שכיום, כשמצויים בידינו שלשה ספרי שירה משלו, ועוד כשישים שירים שנדפסו בכתבי עת וטרם כונסו — נקל לעמוד על עיקרו. האם יהוד או עברור הנוף הם עיקרו, תמצית אישיותו המתבטאת בשירים? האם שליחות מסוג זה כופה עליו לשיר? האם האמריקניות שבו, או חזונו העברי וכד', האם אלה הצפים ועולים כדיבוק ברוב שיריו, כתחושת יסוד שאין מנוס ממנה? דומני שלא. קראתי וחזרתי וקראתי את שלושת ספריו כדי שלא איתפש לקביעות שבאופנה. ואני מודה שגם לי היה הדבר גילוי מפתיע, אך מתקבל על הדעת: שירתו של פרייל היא שירה מודרנית. המביעה את תחושת האבסורד כפי שחשים בה רבים מבני דורו, דור מלחמת העולם השנייה, ויש בה מרבית הסימנים שנתן קאמי בתחושה זו.

למעשה, כל יצירה היא אבסורד ומכל יוצר לא נעלם האבסורד שבחיים. אין אדם שאינו יודע כי הוא עתיד למות. השאלה היא עד כמה תודעה זו היא מרכזית בחייו, עד כמה היא מטרידה אותו, עד כמה אתה יכול לשקוע בשיכחה. פרייל מפוכח מכדי לנוח בשיכחה הטובה. הוא מכיר במצבו זה ומביעו בשיריו. זה מצב קשה; נוח יותר לשכוח. דוגמאות לכך ליקטתי משלושת ספריו, והן רבות מאד. אביא בזה רק אחדות: "אלטף בידי את ימי ההולכים / ואבכה שקיעתם" ("לימים אהבה"), "ואדם חש קרבת אדמה מחכה" ("מראות אביב"). "לכן טוב ממחשך החלק, לדעת נכונה: / מות בא, — פרי שריד הכית לך" ("אגרת לפראנסוא ויץ"). כל אלה מספרו הראשון, "נוף שמש וכפור". ומספרו השני, "נר מול כוכבים": עדיין הוא כאחת צפור / דואה במרחקים לא תגבילם מסגרת / וכבר חש משיכתה-רדר של אדמה. / לא יצחק, / הואיל והצחוק עצמו / מהוה משהו מזכרון; / והעכשו ידע רק דמעה" ("הצחוק הוא זכרון"). "איך אתן שבח לאל הגן בהיר העינים, / לעץ הדובדבן שכור חלום מאדים, / עת בחדרים שחורים משחור בני אדם ישנים / ובדממה, בלא קול, כך מספרים: / אף אתה תהיה כפרי בהיר זג, אוצר שכרון, / עד נשירה באחד הימים, עד חידלון באחד הדקים. / גם אתה' — " ("איך אתן שבח"). "וראה, אותו בשר פלאי, עוד בו רוהטים עלומים, / יודע גם את הצנן המחודד, הגח ממאורת המות" ("חורשה וארון"). "עכשיו משהו בי נושא לאופל שי" ("יום ראשון לאביב"). "אך ידוע אדע, היפה בעונות לא תגיע אלי / כל עוד אינני כדשא הקטול ורדום" ("אדם במשעולי סתו"). ומספרו השלישי "מפת ערב": הבשר הכלוא כאסיר בכלובו / הבשר החולם עד יקחהו הבור / ואחר שנתפכה טוב

לו בבור" («הבשר הערבי»). «האם אשיר הלילה שיר אחרון / בבית קפה אחרון?» («שיר אחרון»). «שירת צפרים כשלעצמה אינה מקיימת אושר» («שירת צפרים ואלם»). «ואני את עצבון הודאי כבר גליתי» («שורות אביב: 1959»). «ודאי בזוכיית עשנה תתבהר פעם תשובה. / בינתיים, רק שבויי רגע מר אנחנו, — והוא / כצפור פלאית בשירנו עוד רץ» («מפיטן עברי באמריקה»).

הדוגמאות רבות מאד. ספרו הראשון של פרייל, אם כי המשורר מופיע בו במלוא תכונותיו, עדיין יש בו סימני גישוש. ספרו השני מדבר בקול בוגר וכשל, ובו שבות ועולות פעמים אין ספור אותן תכונות המרכיבות את תחושת האבסורד. נסיונו להאזח בחולף, להאט את מהלכו של הזמן, תוך כדי ידיעה ברורה שהדבר נדון לכשלון; תחושתו את הזמן כמשהו מוחשי וזר, עצם שאפשר לעמוד מולו, על ידו, שאזילתו מורגשת ממש, כמים ניגרים; עמידתו מול הנוף; הכרתו במקריות שלו עצמו, יחסו לבשר, לגוף, כאל זר שמתחזה לו; כל אלה — ותחושת המות שאינה נותנת לו מנוח — מקרבים את פרייל למשפחת סופרים שונה מאלה שנהוג למנותו ביניהם.

קול נהרותי

מאת גבריאל פרייל

פל מיני העצבונות האלה:
 עצבונה של זקנה בלילה אטום הזכרונות,
 עצבונה של ילדה מול בקריה חלקים פראי,
 עצבון העננה שבמך אביב,
 עצבון השמש שבמך מתו, —
 נגודים הם שנחתמים בי
 בכחותם ראשית ובלתיה;
 מוצאם הראשון של נהרותי.

פל העצבונות הפלתי נתפסים
 וכן אלה המוחשים למדי
 נתלים בגופי פבעץ בוער,
 מוטסים אלי פאלו היתי
 תחנה אוירית אחת בעולם,
 חוגגים בי חגם שאינו חדל:
 קולי עונה להם — ער ונואש.

תמורות בפולקלור ומנהגים ערביים

מאת ח. נעמן

אנו חיים בתקופה רבת שינויים בטכניקה ובמדע, בתחבורה וביחסי-עמים, בחקלאות ובתעשייה, בדרכי מלחמה ושלום, באמנות ובטעם. במשך 50 השנים האחרונות נשתנה פני עולמנו כשם שלא נשתנה במשך אלף השנים שקדמו להן. שונים הדברים ביחס לערבים. דווקא בימי הביניים, התקופה החשוכה בדברי ימי אירופה, היו לערבים פרק-זמן של התפתחות נאורה. בגדאד היתה אז כפריו בימינו, עיר של קישוט ופיתוחים אמנותיים, מלאכת-מחשבת ומרכז לבנקאות. בבגדאד נוסד בנק ממלכתי ראשון, שסניפים לו במרכזים שונים של הכליפות. המחקר המדעים קרעו חלונות בהיסטוריוגרפיה (אט-טאברי 838-923, אל-מסעודי המכונה „הרודוטוס הערבי מת ב-954. הנוסע וחוקר אבן-באטוטה 1304-1377), במתמטיקה (מוחמד אל-כורזמי, מת ב-840, אל-בתאני 858-929, באסטרונומיה (אצ-צופי במאה ה-10), בהיסטוריה (אבו אל-פדא 1273-1331) וגדול ההיסטוריונים הערבים אבן-כ'אלדון (1332-1406), ברפואה (אבן-סינא 980-1037, ואבן-רושד 1126-1198), בשירה (אל-אכטל, ג'ריר ואל-פרודק במאה ה-8) אל-מותנבי (915-965), אבו אלעלא אל-מערי (973-1057), בפילוסופיה אבן-סינא הנ"ל ואל-כנדי (800-879).

אולם המיטען הרוחני הגדול הזה לא עמד לערבים עם בואו של הרנסאנס. מעניין שקובץ הסיפורים המפורסם והמופלא מחיי הערבים „אלף לילה ולילה“, שראשיתו במאה ה-10 ניתרגם ללשונות אירופה רק משנת 1704. המגעים הראשונים המעשיים בין אירופה וארצות המזרח התיכון מתחילים רק בראשית המאה ה-19, עם כיבוש מצרים על-יד נפוליון והתעמינותה של שכבה דקיקה של עשירי הערבים בתרבות המערב.

עם המאה ה-20 באה התזוזה הגדולה במושגים ומינהגיהם, השקפות ויחסי-חברה בחלק עולם זה. אין כאן מגמה למצות את הנושא עד תומו, אלא לציין כמה קווים לטיבם ואופיין של השנויים והתמורות הכבירים שהתחוללו באוכלוסיה הערבית בעשרות השנים האחרונות.

כשאנשי עיראק ראו בפעם הראשונה אווירן טס במרומים, הביעו את התפעלותם באימרה אפיקורסית: „מוע'ב ח'אלכלהו בעירה“ (הוא מתפעל מזה שיצר לו גמל), כלומר הגמל, שנחשב במסורת הערבית לאחד מפילאי היצירה המאפשר לאדם לחצות את המדבר והמספק לבן-המדבר את שירותיו המרובים, שזב אין הבורא יכול להתפאר בו. הגמל והאווירן הם ביטויים וסמלים של תקופות שונות, שאחד בא במקום השני, כיוורש הבא במקום המוריש. נעייין-נא בשינויים שחלו בהווי הערבי בשנים האחרונות.

ראשית ההתמערבות היא בשכבה העליונה ומשם חודרת היא למסה, דרך

שכבות שונות אט-אט וברוב סילופים. היא מתחילה בהסתגלות חיצונית: במלבוש, בריהוט ובידור. אך ההשפעה המערבית מגיעה "למטה" גם למישרין: בן הפלח היוצא לעבוד במפעל נפט, עובד ליד מכונות במשטר עבודה אירופי — משנה במהירות יותר את מנהגי הלבוש והתזונה.

חיי חברה

„שלושה דברים רוכשים לך את אהדת הבריות: שאילת השלום, פינוי המקום, הקריאה בכינוי האהוב על לבם“
(החליף עומר)

הערבי מצווה על שתי מידות חשובות ביותר: השמירה על הכבוד והכנסת אורחים. במדבר, הכנסת אורחים היא צורה הכרחית של עזרה הדדית, צורך חיים היא. הכנסת אורחים היא חובה למשך זמן של 3 ימים. „האורח הוא סולטן ביום הראשון, ויוזר ביום השני, חייל פשוט ביום השלישי“. פלח ערבי לא יאכל לבדו בנוכחות אחרים, אלא אם יציע להם מארוחתו. בארוחה שולטים נימוסים מסויימים, אין להתחיל ראשון ואין לסיים אחרון, ואת הארוחה מסיימים בתודה לאל: „אל חמדולילה“. בחיי הריעות תופסת שתיית הקפה מקום בראש: „מתוק כאהבה, שחור כלילה וחם כגי הנום“. המקבל ספל הקפה, אומר „עשת“ ומציע תחילה לאחרים. גמר ואומר „דאימאן“ — תמיד יהיה קפה בביתך. רק בביקורים של השתתפות בצער — שהרי לא יתכן אבל תמידי — אומרים „עאמיר“ — יהיה ביתך רב תושבים. ספל קפה מתוק ממלאים עד גדותיו, מר — שמגישים לאחר הארוחה — אין ממלאים. ילדים זוכים בספל קפה בפומבי רק משהם מתבגרים. אך הניואנסים הדקים הללו מיטשטשים בחיי הישוב הקבוע והעירוני, וביחוד אין מדקדקים באנשים זרים, שאינם בקיאים בדיקדוקים של תורת הריעות. הכנסת אורחים, שהיא פשוטה באוהל, שהכל יושבים בו על האדמה ונוטלים בידיים מן הקערה הגדולה המשותפת — הופכת ל„בעייה“ בתנאי חיים עירוניים, כאשר יש להגיש כסא לכל בא, לאכול במזלג וסכין ולהשתמש בכלי חרסינה. אדיבות מוגזמת בעינינו, טבעית היא לגבי איש-המזרח ממביע את חיבתו לרעהו בשאלו רצופות למצב בריאותו. לכל שאלה יש לענות תשובה הוגנת לה והעדרה — עשוי לפגוע קשה. אמר לך: „אני עבדך“ — ושקת, הרי הוא נשאר עבדך, ועליו להישאר במצב בלתי נוח ובלתי נעים זה; משתחוה לפניך, עליך להודות לו במימרה כגון: „חס וחלילה“, או „ישמרנו האל“. לאדיבות שייך גם מנהג בלתי נעים אחר — שאין להתנגד לדברי רעך, ואין לגרום לו צער, למשל, עלי-ידי מתן תשובה שלילית להצעתו להיפגש עמך בזמן קבוע. אין פירוש הדבר, שהמקבל את ההזמנה מתכוון לבוא. הוא רק שומר על חוקי הנימוס ואין הסכמתו אלא עניין של נימוס אף הוא.

העיקרון בתשובה על ברכות, הוא שיש לענות על המברך בנימוסיות. מזמן הנדידה נשארה הברכה מארחאבאן — ירחב לך. ועונים עליה: „ירחב לך פעמיים“, או „מאה מונים“. אדם נכבד, מברכים אותו עלי-ידי רמו משולש ביד, לאדמה, לחזה, למצח. בשיחה מגלה הערבי רגש דק לטקט רב. לשאלה בלתי-נימוסית, כגון: „מה אתה רוצה?“ — הוא עונה: „אני רוצה בקורת רוחך“ —

סאלאמטאק. לשאלה סקרנית מדי, כגון לאן פניך מועדות? — הוא משיב אילה באב אללה — לשער אלוהים". גם צורת השאלה מלאת נימוס: תחת לשאול: מה עסקך כאן? — שואלים חיר מינשאאללה? — טוב, אם ירצה השם? להנהלת השיחה חוקים מיוחדים. המארח תיכב להנעים את השיחה לאורחו. עליו להתחיל בנושא חדש, אם קודמו גדלה. הפסקות בשיחה אינן נחשבות — בניגוד לנוהג המערב — הפרת נימוסים, וממלאים אותם ע"י ברכות, שאילת שלום ומשחק המחרוות. בשיטפם של החיים, יש מאורעות יוצאים מן הכלל. בחודש הצום ראמאדן, גדולה השמחה, מרבים לאחר בנשף, להיפגש ולשחק. הצעירים משתוללים, ואפילו הנשים משתתפות יותר מן הרגיל בשמחה הכללית. מספרי האגדות זוכים לאולמות מלאים, והצגות צללים נודדות ממקום למקום. השעשועים הם: פעם קרקס, פעם טקס של דרוישים, פעם חתונה, שהיא גם בעיר מאורע חשוב, עם ריקודים, הצגות וקרבות מדומים. בית הקפה המלא עשן בשביל העניים, ועצי גן העיר בשביל העשירים משמשים רקע לחיי הריעות היום-יומיים. משחקי קלפים, דומינו, טריק-טרק ושחמט, הפטיפון והרדיו מרעישים את האולם וריקודים ספק מזרחיים וספק מערביים ובשירים של זמרים מצריים. אך יותר ויותר רוחות צורות-בידור חדשות: הקולנוע, הרדיו, האלקוהול. משכילים יש להם מועדונים, מוסלמים ונוצריים, תרבותיים וספורטיביים.

המשפחה

"אני נגד בידודי, אך בידודי ואני יחז נגד העולם" (משל ערבי)

המשפחה הערבית המסורתית היא לא רק מושג חברתי, אלא גם יחידה כלכלית ויחידת רכוש. לא היחיד, אלא המשפחה, ככלל, היא בעלת הנכסים המשמשים יסוד לפרנסת בניה. הבן ממשיך באורח טבעי את עיסוקו של האב — פרנסתה המסורתית של המשפחה. המשפחה היא גם היחידה החברתית היסודית: הפרט משתייך לקבוצות רחבות יותר, כגון עדה דתית, או אף מפלגה פוליטית, רק על-ידי המשפחה. במשק בית אחד מאוחדים אבי המשפחה, אשתו או נשיו, בנותיו הבלתי נשואות, בניו הבלתי נשואים והנשואים — הם נשיהם וילדיהם. משפחה זו גרה בבית אחד או בכמה מקומות דיור סמוכים או צמודים זה לזה, לעתים — מסביב לחצר גדולה. הבדואים מתגוררים במספר אוהלים, שהם מקימים זה על יד זה. זוהי עדיין צורת המשפחה השלטת ברוב האזורים השבטיים והכפריים של המזרח התיכון, אם כי לא בערים הגדולות. הצורה הטיפוסית והמקובלת של משפחה מורחבת נפוצה, כנראה, במצרים פחות מאשר בארצות "הסהר הפורה", כיון שהמוצא של שנות חיי האב הוא נמוך: במקרים רבים מת האב לפני שבניו נכנסו בבית הנישואין.

המשפחה המורחבת, במקומות בהם היא קיימת, היא יחידת-רכוש. נכסי המשפחה המורחבת שייכים לה במשותף וכל חבריה עובדים יחד במשק או בעסק המשפחתי. אבי המשפחה הוא המפקח על הנכסים והמנהל את המשק, או העסק, והוא המקצב לבני המשפחה כסף להוצאותיהם. המשפחה קיימת כיחידת רכוש, יחידה כלכלית ויחידת מגורים — לכל אלה קשר פנימי הדוק. הרכוש

הקרקעי, צורכי עיבודו והגסיון למנוע את פיצולו הם הגורמים העיקריים לקיום המשפחה המורחבת כיחידת מגורים. המשפחה המורחבת נשמרת, על כן, יותר אצל בעלי קרקע גדולים ופחות מכך אצל בעלי קרקע זעירים. אצל פלחים שהם בעלי קרקע היא נשמרת יותר מאשר בכפרי אריסין או פועלים חקלאיים. היקף היחידה של המשפחה המורחבת תלוי במידה רבה בשיטה בה מתזיקים את הרכוש הקרקעי. לבנים נשואים אין רכוש משלהם כל זמן שאביהם חי, ועל-כן גרים הם ועובדים אתו יחד; אחרי מותו ממשיכים האחים הנשואים לגור יחדיו, אם הם מוסיפים לעבד במשותף את אדמת המשפחה, והם נפרדים לאחר שיחלקו ביניהם.

המשפחה המורחבת בכפר הערבי מושתתת על עבודה חקלאית. רמתה הטכנולוגית נמוכה. היא מעסיקה אנשי עבודה רבים — צעירים וקנים, גשים וגברים — כשפירות העבודה מנוצלים בעיקר לצרכי כלכלת הבית. אין התמחות מקצועית. הרבה מכוחות העבודה ומזמנה מושקעים בבנייה, השגת מים ודלק, טחינת קמח וכו'.

בין הגורמים המפוררים תא המשפחה המורחבת הם: טחנות קמח, מכונות חקלאיות, שווקים, תחבורה מפותחת, תעשייה עירונית והתמחות מקצועית. יש גם סיבות אחרות לכך:

- א. עבודה מחוץ לכפר — פקידות, משטרה, פועלים מקצועיים.
- ב. העוני של האב והעדר אדמה. אדם חסר-כל אינו יכול לאיים על בניו כי יורידם מנכסיו. הבנים נקרעים מהמשפחה בדרך הכרח, בחפשמ מקורות עבודה.
- ג. סתירות בתוך המשפחה המורחבת. בן אחד יש לו ילדים, ולשני — אין, והאחרון מרגיש שהוא עובד לא לתועלתו הוא; בן 50 והוא מחוסר רכוש מפני שהאב עודנו חי; מתן מוהר מקרן המשפחה.
- ד. האשה לפעמים מעוררת מריבות. הפיתגם אומר: «40 איש יאכלו בשלום ממגש אחד אלמלא הנשים». האשה המצטרפת למשפחה לא תמיד מתאקלמת יפה, ביחוד חריף כאן יותר הקונפליקט המסורתי של האשה והחמות. פיתגם אומר: «כלבים יכנסו לגן עדן בטרם החמות וכלתה תאהבנה זו את זו».
- כאמור השלטון הפטריארכאלי הוא מוחלט במשפחה הערבית הטיפוסית. האב הוא אדון-המשפחה, הוא שליט מוחלט על כל המשתייכים אליה. שלטונו קשור בעבודה, כי הוא גם בעל-הנכסים היחיד, וכל עוד הוא חי אין לבניו או למישהו זולתו במשפחה רכוש משלו. כמו-כן חולש הוא על כוח-העבודה של המשפחה, אם עבודה חקלאית ואם עסק עירוני משפחתי. כל נסיון להמרות את פי האב מסכן את חלקם בירושה.

כדי לשמור על שלימות הרכוש המשפחתי קיימת נטיה ברורה לנשואין אנדוגמיים, כלומר, עריכת נשואין בין קרובים מצד האב (בני אותה «חמולה»), הערבית בניגוד לקלאן ברוב השבטים האפריקניים, שבהן קיימת אכסוגאמיה (נישואין עם נשים מחוץ לקלאן). שאיפה זו עדיין כללית היא כמעט ועומדים עליה מחברים המתארים שכבות שונות של האוכלוסיה במדבר, בכפר ואף בעיר. מעמדה של האשה בחברה הערבית השתנה שינוי יסודי. בראשית המאה

הזו לא היו סטודנטיות באוניברסיטאות הערביות. אולם כבר ב-1954 אנו מוצאים 4807 תלמידות (10.2% מכלל הלומדים) באוניברסיטות מצרים, ובעיראק ב-1955 — 1215 סטודנטיות (22.3% מכלל הסטודנטים). כיום יש במצרים 13000 סטודנטיות. בחיים המקצועיים — המורה הערבית כבשה לה עמדה מכובדת, בראש וראשונה מפני הצורך במורות לבתי הספר לבנות. פחות מזה במקצוע שירות חולים, ועדיין רוב המטפלים בבתי החולים של ארצות ערב הם גברים. כך גם בפקידות. אמנם יש כבר רופאות ועורכות-דין, אולם זו שכבה דלילה מאד מאד. בשכבות היותר עניות מועטות נכנסו למקצועות שיש בהם משום מגע עם הציבור, כמו זבניות, מלצריות וכד', אולם פועלות מהוות חלק חשוב בתעשייה ומהוות מ-10% (במצרים) ועד 43% בסוריה והלבנון.

גיכרים למדי ההבדלים בין מצב האשה העירונית לבין זה של האשה הכפרית והבדויות. ריבוי הנשים שכיח יותר בכפר ובמדבר מאשר בעיר, ואילו שיעור הגרושין גבוה יותר בעיר מאשר בין הכפריים והבדויות. האשה העירונית משתתפת פחות בחיי הכלכלה מאחותה הכפרית והבדויות, החייבת לעתים בעבודות קשות ביותר. בערים לא-מעטות מוסיפה האשה לכסות את פניה בצעיף, בעוד שהפלחית והבדויות גלויות פנים הן בדרך כלל, ומשתי סיבות אלה רחוקה האשה העירונית מעולם הגברים יותר מאשר הפלחית והבדויות. כנגד זה מתרחב בעיר דווקא חינוך הבנות בדור האחרון, יותר מאשר בכפר, עד כדי כניסת נשים לאוניברסיטה ועיסוקן במקצועות חפשיים. מכאן ברור כי הנשים העירוניות הן שמתחילות לקחת חלק בחיים המדיניים ולא הכפריות או הבדויות. בעיר גמצאות איפוא, זו לצד זו, האשה המסתגרת ביותר והאשה המתקדמת ביותר, שצעדה צעדים גדולים לקראת שיחורה.

גיל הנשואין, או יותר נכון נשואין בגיל צעיר מאד היתה אחת הבעיות של החברה הערבית. לא מעטים המקרים שהלידה הראשונה באה לפני שהווסת הופיעה בפעם הראשונה. סיבות שונות לנישואי-ילדים, שאיפת אם החתן לכוה-עבודה נוסף בביתה, ביטחון של שמירה על הצניעות. בן אדם מבוגר נושא ילדה לאשה, כדי שתהיה לו אשה צעירה, בזמן שאשה בגילו תהיה זקנה תשושה. בחברה המסורתית אין הסכמה או בחירה עצמית של המתחתנים. הבן והבת נכנעים למשפחה והיא הקובעת.

הנטייה של התחיקה הערבית המודרנית היא להעלות את גיל הנשואין ולאסור נשואי בוסר. ההגבלות בגיל המינימום הן:

ארצות	ארוס	הארץ
16	18	מצרים
15	15	ירדן
13	15	סוריה
16	15	החוק הדרוזי
17	18	ישראל

החברה הערבית מתלבטת בשאלת ריבוי הנשים. ברוב הארצות השכנות התלק המתקדם של החברה רואה בעין לא טובה את ריבוי הנשים, אם כי

האיסלאם מתיר נשואין אפילו עם 4 נשים. אולם רק החוק הדרוזי מ-1948 אוסר על הפוליגמיה לחלוטין, בהתאם למסורת הדרוזית. בישראל ביגמיה מהווה עבירה פלילית. אולם מוסלם אחד לא נרתע ותבע את זכותו לשאת יותר מאשה אחת, בהתאם למסורת. בבית הדין הגבוה לצדק בירושלים. לעומת טענות עורך-הדין הווארי (בא-כוח המבקש), כי הטלת איסור ריבוי נשים על מוסלמים פוגע בחופש הדת, ולכן לא יכלה הכנסת להוציא חוק אוסר שכזה — אמר בית המשפט: אין אנו מקבלים טענה זו... „חופש הדת“ אין פירושו: החופש לעשות מה שהדת מתירה, אלא: החופש למלא את אשר הדת מצווה. ריבוי נשים אינו מצוה של הדת המוסלמית, אלא רשות. לא התעלמנו מן העובדה כי ריבוי נשים הוא מנהג המושרש עמוק עמוק בחיי רוב העמים המוסלמים, אבל מכאן ועד לדרגת „מצוה“ ממש — עד לדרגת חובה שהפרט מחוייב למלא אותה — המרחק רב וגדול! כאן אין בכלל פגיעה בחופש הדת של האזרח, לא בעיקרי האמונה ולא במצוות המעשיות שלה.

לפי מפקד מ-1947 במצרים, נשאו 3.6% מכלל הגברים יותר מאשה אחת.

בעיראק באותה השנה — 4.4%.

האיסלאם קבע שהמוהר הוא רכושה של האשה. אולם למעשה נהוג היום באזורים כפריים ושבטיים שונים של ארצות-ערב, שאביה של הכלה או האפוטרופוס שלה מקבל את המוהר לידי ועושה בו כטוב בעיניו. גם במצרים נהוג לראות בנשואין „מכירה“ של הבת ומשפחה משתלטת על „המחיר“ — המוהר. במצרים-עילית היה נהוג, שהאב נוטל את מוהר הבת כדי לבלות שנים מספר בבטלה, לקנות חלקת אדמה נוספת, או לשאת אשה שניה. נושא זה אינו יורד מעל דפי העתונות הערבית גם במדינת ישראל. ביום 18.10.56 הופיע קול קורא בעתון היומי „אליום“ על דבר כינוס לפתרון שאלה כאובה זו. באותו חודש שילם מורה בעיירה טייבה במשולש סך 5000 ל"י מזומנים דמי מוהר. לעת-עתה לא נמצא פתרון לבעיה זו, כנראה שכסף המוהר גובהו נמדד לפי חשיבות וגאווה המשפחה. אכן זו היא כנראה גם שאלה של יוקרה.

בירושין. החברה המוסלמית, שאין בה הכירות לפני הנשואין, צריכה ל„רפואה“ של הגירושין. מספר הגירושין באזור זה עולים על הגירושין אצל עמי אירופה. האשה הצעירה בשיר העממי מזוממת: „הלחם אפוי והמים בכד, התבשיל אינו נחרך, ילדי אינו בוכה ובעלי אינו נשבע בראש חוצות שיגרשני“. שלוש דרגות בגירושין: הראשונה — אפשר להשיבה, בשניה — יש להתחתן מחדש, ובשלישית — חייבת האשה להיות בעלת איש אחר לפני חידוש חיי הנשואין עם בעלה הקודם.

הלבשה. במזרח המסורתי כל מחזו, כל מקצוע, ולפעמים כל כפר — שומרים על צורת-תלבושת מיוחדת להם. ה„לפה“ הלבנה מסביב לתרבוש מציינת את המוסלם הנכבד. מצבעי הבגדים של הפלחיות, אפשר ללמוד לעתים על מוצאן. נשי סביבות ירושלים חובשות כובעים רקומים במטבעות; נשי הדרום הבידואיות מחזיקות שלשלאות מטבעות על מצחן ולעתים מתחת לסנטר. אפייני הוא כיסוי הראש הגבוה והרחב של נשי בית-לחם, וה„נקניקים“ של מטבעות המשתלשלים

משני צדי המצח של נשי סביבות נצרת. חזית השמלות של נשי בית-לחם ורמאללה מצטיינת ברקמות אמנותיות.

גם בעברו למלבושים אירופיים, מסתפק איש-המזרח בהופעה חיצונית: על החליפה להיות יפה, אך כל מה שאינו נראה מבחוץ, אין צורך שיהיה נקי ושלם. בגדים מערביים קיבלו לעיתים שימושים חדשים. הפיג'מה הפכה אצל הערבים לבגדי-יום.

יש רופאים המיחסים את תפוצת מחלות העיניים לחוסר מצחיה מגנה על העיניים בכיסוי הראש הערבי. אך האיסלאם אוסר על מצחיות, המפריעות למתפלל לנגוע במצחו באדמה בשעת התפילה.

פשעים. חיי האדם, משקלם במזרח הרבה פחות מאשר במערב. איש המזרח דמו חם בקרבו והסכין לרוב על-ידו. הופעה אפיינית למזרח הוא השודד "הטוב". אגדות מסופרות על השודד הלוקח מן העשירים ונותן לעניים, חוץ כמובן מ"תרומה" שמשאיר לעצמו. נקמת-הדם קובעת חשבונות מסובכים לזמן פרעון ארוך. פתגם ערבי אומר: אחרי 40 שנה נקם הערבי נקמתו, ורעיו אמרו לו — אכן נחפזת! השמירה על כבוד המשפחה מפילה שנה-שנה קרבנות בין נשים שצניעותן מוטלת בספק קל או כבד: הבעל, האח או האב "מטהר" את כבוד המשפחה.

אמונות תפלות. "הג'ינים" (השדים) נזכרים בקוראן ואין המוסלמי האדוק יכול לפקפק במציאותם. השדים הללו, זכרים ונקבות, יכולים להזדווג עם בני-אדם. הם יושבים במעינות ובחיות (ביחוד נחשים, כלבים שחורים, יגשופים ועורבים), בעצים, במערות, בחורבות ועל סף הבתים. הג'ינים, לפי מסורת ערביי טבריה, קיבלו פקודה משלמה המלך להסיק את חמי טבריה: הם עיוורים וחרשים, אינם יודעים ששלמה המלך מת כבר, ולפיכך עוד ממשיכים בעבודתם. שדים גורמים חולשות מוסריות ומחלות. אפשר להתגונן מפניהם בנוסחות של לחש והשבעות, קמיעות ועל-ידי שינון שם אללה בכל הזדמנות. מצויים שייכים היודעים ללחש נגד מחלות ושגעון, לגרש דיבוקים, יודעים להתקשר עם השדים, המופיעים לדרישתם בכוס מים ועונים לשאלותיהם. בין האמונות התפלות העתיקות והנפוצות — הפחד מעין-רעה. להגנה מפני עין הרעה טוב הצבע הכחול בו צובעים את משקופי הבתים והחלונות או מחרוזות של חרוזים כחולים ששמים אותן על צווארי הגמלים והעזים, או ביצה ריקה שתולה באמצע החדר.

התרבות המערבית החודרת ומתפשטת במהירות, דוחקת את האמונות התפלות. קודם-לכן היו הפלחים משתטחים על קברות הקדושים (וולי), יראים מפניהם, והיו מבקשים מהם חסדים. בזמן האחרון ממעטים לבקר אצל קברי הקדושים. הדור הישן בכפר הוא דתי ללא כל פיקפוקים. בסביבות יותר מפותחות מצויות אצל הדור הצעיר פרצות בשלימות האמונה הדתית והמסורת. אך הדת היא בחזקת קשר בין העיר והכפר. ביום הששי באים הפלחים העירה, מוכרים את תוצרתם וקונים את הספקתם ואחרי סידור עניניהם הולכים לתפילה במסגד. המסגד משמש בעיר מרכז חשוב, גם מרכז חברותי ופוליטי. החגים הגדולים הם מאורעות ציבוריים: תהלוכות בשירה ותופים, מסיבות באולמי-הקבלה ובמועדונים.

לוח-החגים הוא הלוח המוסלמי, אם כי הפלחים אינם יכולים להשתמש בלוח המוסלמי, שאינו מתאים לעונות השנה החקלאית. הפלח מונה לפי החדשים והחגים הנוצרים, פרט לראמאדאן, והחגים הגדולים כגון חג הקרבן — "עיד אל-אדחא".

הופעה ההולכת ומפסידה מחשיבותה הם הדרווישים, שהיו נודדים בכפרים ומוכרים קמיעות וסגולות, קרועים-בלואים וחיים מקופת הצדקה. הטקס העיקרי שלהם הוא "זיכר": ריקוד דתי בלויית תופים ומצלתיים ושירת "אין אלהים אלא אלה, הוא-הוא אלה, אי-חי אלה", כריקוד של נביאי-הבעל: "יתגודדו כמשפט בחרבות וברמחים עד שפך-דם עליהם". בטקס ביתי מניפים עמוד ורוקדים מסביבו מחול מוגוטוני בנידנודים וקריאות, בעויתות, בקצף שפתים ובעינים עצומות.

מן העממיות לספרות והשכלה. בחברה שרבים בתוכה אינם יודעים קרוא וכתוב, בה קיים הפרש ניכר בין השפה העממית והשפה הספרותית הידועה לבעלי השכלה, מתפתחת גם ספרות כפולה. ליד השיר האמנותי — השיר העממי, ליד הסיפור האמנותי — האגדה והפולקלור העממי. בחלקו זוכה גם השיר העממי לרישום בטאנסקריפציה של השפה המדוברת. אצל העירוני מאבד השיר העממי את ערכו, ואת מקומו תופסים ה"שלאגרים" של הסרטים המצריים, המעורבים יסודות מזרחיים ומערביים בצורה לואנטית. בכפר נשמע עדיין השיר העממי, שיר העבודה והטבע, שיר האהבה. השירה האפית קיימת בעיקר אצל הנודדים, מספרת על מלחמות וגבורים, ציידים ורועים. קיימות צורות מרובות של שירים, מן ה"קאסידה" הארוכה ועד ל"עתאבה" הקצרה. שירים מיוחדים לעת-מצוא, לריקוד ולחליבה, לנהיגת גמלים, שירי-לכת ובציר, קציר ואפיה, עליית-רגל, עבודה ומנוחה. הזמר העממי יוצר לרוב לשעת-הצורך. הוא שר שירי שבחים לכפר, לגיבוריו, לנוכחים במסיבה. כפי שאמרנו התקליט והרדיו מפצים את השירים של הסרטים המצריים, והם מגרשים את השיר העממי.

הסיפור העממי מסביר הופעות טבעיות מיוחדות, את המקורות של מנהגים דתיים וחברתיים: על הפירדה הביא אלה עקרות, על חטא שהביאה עצים לתגור בו רצו לשרוף את אברהם אבינו. על רגלי החמור כתוב: החיפזון מן השטן, וההיסוס מן הרחמן (פתגם שגור). שפתי הגמל נחתכו, על חטא שצחק לדבשת זולתו. על מה יבכו התנים? שואל הסיפור, ועונה: תחילה היו התנים חיות-בית והכלבים היו מתגוררים בחוץ. ביקשו הכלבים מהתנים להתחלף אתם, כדי ששיך-הכלבים החולה יוכל להתרפא אצל בני-אדם. התנים הסכימו ועתה שואלים הם ערב-ערב: "כיף הוואו — מה שלומו של שיך-הכלבים?" והכלבים עונים: "בעדו — עחדנו חולה". נעירת החמור על שום מה? — השטן אומר לו, שאפסו אתונות בעולם; פותח החמור ביללה, עד שלוחש לו השטן באזניו, כי עוד נשארה אתון אחת בשבילו, הוקל לו והוא נושם לרווחה.

בעיר יושבים מספרים מקצועיים, "חאכאואתי": בערב הם באים לבית-כפה עממי, יושבים על מושב גבוה, מחזיקים ספר ישן וקוראים על גבורי-הערבים, מלפני האיסלאם, כגון ענטרה, ועל גיבורי-האיסלאם, כגון אל-מאלכ או-זאהיר,

מנצח הצלבנים. הם מסבירים לפי הבנתם את חיי הערבים ותולדותיהם, מוסרם ונוהגם, אהבה והקרבה עצמית, גבורה ופיקחות.

הסיפור העממי מגלה לא פעם נימה עממית-דמוקרטית. ראה אמיר אחד חמור מניע טחנה ומסתובב במעגל כשפעמון תלוי על צווארו. הטוחן מסביר, שמצילצול הפעמון אפשר לדעת האם החמור נמצא בתנועה: כשהוא מפסיק את סיבובו ידום קולו של הפעמון. האמיר סקפטי: ומה אם החמור יעמוד וינענע ראשו? אם הוא יהיה חכם עד כדי כך — אימן הטוחן — נעשה אותו לאמיר. סיפור אחר לועג לרדיפת-התארים של הנכבדים: היה-היתה עיר חומדה תארים, וכל אחד קורא לעצמו "בק". החליט האמיר להזמין את כל הבקים שלו לאסיפה כשהם רכובים על חמורים. הבקים באים. "האם כולם באו?" — "לא, רבים לא מצאו חמורים". — "אהא, אומר האמיר, יש בארצי בקים יותר מאשר חמורים". ומאז חדלו תושבי העיר לכנות את עצמם בתארים.

דרגת ההשכלה עולה. מידת ההשכלה של האוכלוסיה בכללותה עולה כסדר. ישנם הבדלים ברמת ההתפתחות בין ארץ לארץ. באמצע שנות הארבעים נעשה נסיון לקבל תמונה על ידיעת קרוא-וכתוב בארצות ערביות. האנאלפבתיות נאמדה כדי 30% בלבנון, בירדן — 90%, במצרים — כ-85%. לפי מיפקד 1931 באזור הנגב הארץ-ישראלי נמצאו בס"ה 52 גברים ואשה אחת יודעי קרוא וכתוב, מתוך אוכלוסיה של למעלה מ-50.000 נפש. אולם מדי שנה בשנה עולה אחוז של יודעי קרוא וכתוב בכל אחת מהארצות הערביות. במדה עוד יותר גדולה הולכת ורבה האונה לרדיו, כפי שמוכיחה הרשימה דלהלן:

מקלטי-הראדיו בארצות הערביות

המדינה	השנה	מספר המקלטים	השנה	מספר המקלטים
מצרים	1938	79.000	1954	275.000
סודן	—	—	1951	6.000
לוב	—	—	1953	5.000
תוניסיה	1938	22.000	1953	86.000
אלג'יריה	1938	91.000	1954	275.000
מארוקו (צרפתית)	1938	39.000	1955	305.000
סוריה	1939	15.000	1950	45.000
לבנון	1940	8.000	1952	45.000
עיראק	1939	3.000	1954	66.000
ירדן	—	—	1954	14.000
סעודיה	—	—	1950	10.000
לחשואה:				
ישראל	—	—	1953	245.000

בפירכום על החברה הערבית עוברת תקופה של תמורות יסודיות. חלק ניכר של המסגרות המסורתיות מתפורר והולך. במשפחה המורחבת ובשבט ניבעות פירצות; הדת שוב איננה גורם שליט יחיד בקביעת נאמנותה ורגשי השתייכותה של האוכלוסיה המיושבת; המיבנה המסורתי של העיר, לפי משפחות ושכונות,

השתנה מיסודו ובכמה מארצות המזרח הערבי מתרופף והולך כוחה של השכבה העירונית העליונה והדקה, אשר שלטה בדורות האחרונים על האוכלוסיה, שהיתה ברובה כפרית. יתר על כן, ירידת התמותה הפרה את שיווי-המשקל הדמוגרפי שהיה גורם של איזון, במשך דורות, בין גידול האוכלוסיה לבין מקורות הפרנסה. חלק גדול מן השינויים אלה המלווים כרגיל בזעזועים חזקים אינם גובעים מהתפתחות אורגנית, אלא הם פרי גורמים זרים המשתדלים לטבוע את חותמם על פינת עולם זו. הדפוסים הזרים נתקלים כאן בחברה המצטיינת בקוטביותה: עיר שהיא מרכז בלעדי לכל פעילות כלכלית, מדינית ותרבותית, וכנגדה כפר נידח, נבער מדעת, העוסק בחקלאות בלבד; שכבה דקה של בעלי קרקע, סוחרים ופקידים יושבי ערים וכנגדם המון מדולדלים ומרודים; קבוצה דקה של בעלי השכלה, פקידים, קציני צבא וכיוצא בהם, שמגע להם עם העולם הרחב. וכנגדם המון מסוגר ונבער. הציביליזציה המערבית שחדרה למזרח הערבי לא מצאה בו את הנושא הטבעי שלה — מעמד-ביניים רחב, בעל רכוש מסוים, ובעל השכלה ויחמה.

בתוך הזעזועים האלה ישנה התרפקות לנאמנות עדתית, דתית, לאומית, טריטוריאלית, או לשונית. דמוגים וחורצי לשון או חרב, מנצלים את כל הנאמנויות לתכליתם. דבר אחד ברור: המזרח הוא במצב של תסיסה, והיציבות ממנו והלאה.

מקורות:

- גבריאל בר, ערבי המזרח התיכון: אוכלוסיה וחברה. הוצ' הקבוץ המאוחד תש"כ, ע' 267.
- אהרן כהן, העולם הערבי של ימינו. הוצ' הקבוץ הארצי 1958, ע' 352.
- ש. ד. גויטיין-א. בן שמש, המשפט המוסלמי במדינת ישראל, הוצ' האוניברסיטה העברית תשי"ח, ע' 287.
- יוסף ושיג, הערבים בארץ ישראל, הוצ' ספרית פועלים 1947, ע' 400.
- י. ושיג, תמורות בחיים של ערבי ישראל. המזרח החדש. כרך א', ע' 262.
- י. ושיג, תמורות בחיים של ערבי ישראל. המזרח החדש. כרך ב', ע' 81.
- דוד אריאל, תמורות בחיים של ערבי ישראל. המזרח החדש. כרך ד', ע' 161.
- י. אליאש, תמורות בעיר מדבר. מזרח החדש, כרך ח' ע' 19.
- ה. רוזנפלד, תהליכי התפרדות והתסצלות של המשפחה המורחבת בכפר הערבי. "מגמות" אוקטובר 1957, רבעון, ירושלים, מוסד סולד למען הילד והנוער.
- השנתון הסטטיסטי של אום, 1955.

בדמי הלילה

(סיפור)

מאת שמחה רובינשטיין

א

כשנכנס משה מארקוס למסעדה הקטנה, הסמוכה לביתו בברונקס, התכסו מישקפיו אד כבד. התעכב ליד הכניסה, הסיר את משקפיו והתחיל מנגבם, כשהוא ממצמץ בעיניו, תוך הסתגלות לאור המסנוור של החדר.

פתאום הגיע לאזניו קול קורא:

— מארקוס, מארקוס!

התחייכו פניו של משה מארקוס בחיוך ביישני, כשעיניו בוהות מופתעות, חזר והרכיב את מישקפיו על חוטמו, והתבונן סביבו לראות מי הוא זה הטורח לקרוא בשמו. עוד הוא מסתכל אילך ואילך, והנה סם, סם הירוויץ, בן עירו, התקרב אליו, כולו חביבות וסבר-פנים אחז בורועו ומשכו אליו:

— שלום, משה, בוא ונשב יחד, שולחני שם בפגינה.

התיישבו השניים על יד השולחן שבפגינה והביעו זה לזה את קורת-רוחם על הפגישה, הבלתי צפויה, במסעדה של השכונה, בערב קר וקודר זה, לאחר שלא ראו איש את רעהו, מי יודע כמה זמן.

— כמה זמן לא ראינו זה את זה, משה?

— כמה זמן? מיום הלוייה של אביך, סם, זהו זמן רב — השיב משה

מארקוס וגאנח:

— זוהי אחת ממידות-סדום של הכרך, שחברים קרובים, בני עיר אחת, נעשים בו רחוקים ומרוחקים זה מזה. אוי, הכרך, הכרך! — הוסיף בחיוך מר — מוטב שלא נברא. מארקוס עייף בתפריט ואגב עיון הביע את תימהונו:

— מה לך כאן, סם, במסעדה זו, בייחוד בשעת סעודת הערב? מילא אני רווק הנני, אבל אתה, סם, בעל אשה ושתי בנות, „מה לכהן בבית הקברות?“ הוא פיזם את השאלה בניגון הגמרא, ומיד נקפו לבו על הזכירו שתי פעמים בזה אחר זה את קץ-החיים. הוא ידע את חולשתו: חושש היה מפני „פתחון פה לשטן“...

— עודך זוכר, סם, מאמר חז"ל? — ניסה להסיח את דעתו של חברו מן השאלה, אבל ניסיונו לא עלה בידו. סם חזר אל הענין וענה בכדיחות-הדעת:

— יפה שאלת, משה: מה לכהן בבית הקברות? אתה רואה, ידידי —

הוסיף בקורת-רוח — עוד לא שכחתי את הכול.

המלצר הביא את המרק, זסם המשיך:

— רצית לדעת, כיצד התגלגלתי הערב למסעדה זו? פשוט מאוד, זה

שבוע שאני לבדי בבית...

— כן, לבדך בבית! נבהל משה מארקוס. הוא הרכין את ראשו כלפי
 בן-עירו והציץ ברחמים לתוך עיניו — מה? שאל, ולא גמר את השאלה.
 — אל תיבהל, משה — התחייך סם — שום דבר לא קרה חלילה, אלא
 נשארתי לבדי, משום שהפלוגית שלי גמרה אומר, שהיא מוכרחה לבקר את
 ביטריס, זו בת-הזקונים שלנו, היושבת עם משפחתה בשיקאגו. התרגשו פתאום
 געגועיה על ביטריס. לב-אם, טענה, ולב-אם, עליך לדעת, הוא „אורים-ותומים”.
 בקיצור, היא מוכרחה לראות את ה„ילדה”. ויצאה לפני שבוע לשיקאגו. ומה
 אני לך, מארקוס? נתרקן הבית, ואני יוצא מדעתי מחמת הבדידות.
 משה מארקוס כבש אנוחה קלה בלבו ובחיוך מר ורחמני, ספק מרחם על
 עצמו, ספק מרחם על חברו, העיר:

— בנוכחותי, סם, אתה מדבר על בדידות? דרך-ארץ, סם! הרי אתה
 מתפרץ לתוך גבולי. כלום אינך יודע, שבמקצוע הבדידות אני אחד המומחים
 הגדולים? מארקוס התגחך, כאילו נזכר בדבר-מה מבדח: אתה יודע, סם, רוב
 נסיונותי, בתחום זה קניתי לי בבית, שאני אחד משלושים דייריו. עשר שנים אני
 דר בבית זה, ואני זר ונכרי לכל שכני, חוץ מאחד, זהו הכלב שבקומה השניה.
 כשהוא רואה אותי, הוא מתרפק עלי כאח וכרע, אלא שאני מתחלחל ובורח,
 מילדותי פחד-מוות תוקפני למראה כלב.
 המלצר ניגש ושאל: — מוכנים, ג'נטלמן?
 על פי המלצתו של המלצר הזמינו שניהם בשר-עגל צלוי.

ב

— רצוי להטות את השיחה למסלול אחר — הרהר סם מתוך העגמומית
 שהתגברה בלבו. — אגב — שאל סם — כיצד אתה בא לכאן, מארקוס, בשעה
 זו? כלום עזבת את ההוראה העברית?
 עיני מארקוס אורו. הוא שש על ההזדמנות לספר לידידו על התמורה
 הגדולה שחלה בחייו. סם — ענה בגיל — עזבתי את ההוראה בשעה טובה
 ומוצלחת!

הוא קם ממושבו, התמתח במלוא קומתו והצהיר בחגיגות:
 — אדון הורוויץ, יש לך הכבוד לסעוד הערב עם סגן-המנהל של הת"ת
 המפורסם, „תורה תמימה”! — פניו קרנו ואודם אפרורי פרח בלחיו הנפולות,
 כאודם אש דועכת מתחת לרמץ.
 סם נשא אליו עיניים מצטחקות. התנהגותו של מארקוס נראתה לו מוזרה.
 האם הוא משתטה? או מודיע דברים כהווייתם?
 — משה! — קרא סם — אינני תופס את הענין. אתה בגילופין? או מה?
 מארקוס התיישב וקולו צהל:
 — כן, סם, אני בגילופין, ולא מיין. את אשר לא פיללתי בא, פתאום
 עליתי לגדולה! — שמע, סם, מה שקרה לי היום, אחר הצהריים. אבל קודם —
 הקדמה קצרה:

— כמה שנים עברו מאז באנו לכאן יחד מעיירתנו? למעלה מארבעים
 שנה, כן. אתה פרשת לעולם המעשה, למסחר, ואני להוראה עברית. ארבעים

שנה התגלגלתי, ידידי, מת"ת לת"ת — ואין נחת. רואה אני שעודך זוכר גירסא דינקותא, ובוודאי תזכור את דברי רש"י על הכתוב: „והבור ריק — אין בו מים” — מים אין בו, אבל נחשים ועקרבים יש בו. אף אני כך. נחת — לא! אבל צרות צרורות היו לי למכביר. לא אגולל לפניך את כל הפרשה: פרשת גבאים ונשיאים ומנהלים — ותלמידים. וכל אחד עושה אותך כאסקופה הגידרסת. וכל אחד נכנס לתוך עצמותיך וממרר את חייך, איש איש לפי דרכו ואופיו וטיבו. עד, עד ששיחקה לי השעה וזכיתי להתקבל כמורה בת"ת „תורה תמימה” — והיתה לי הרזחה. לא היו לי נשיאים ולא היו לי גבאים, ולא היו אמרכלים על צווארי — אבל היו לי כיתות עם ילדים. וילדים, עליך לדעת, יש שהם מתוקים כדבש ויש שהם מרים מלענה וקשים מגידים, מילא אודה ולא אבוש: בכיתות לא שפר חלקי... ובאו מים עד נפש... עד כאן ההקדמה. ומכאן והלאה — הגדולה והישועה: כשראה המנהל את מעמדי בכיתות, שהוא גורם לי, לא עליכם, מכאובים ושפיכות-דמים, מה עשה אדם יקר זה, יאריך ה' ימיו וימתיק את שנותיו? אדרבא, שמע, סם, מה שעשה: הוא העלני ממש, כמו שאומרים בלשון חז"ל, „מבירא עמיקתא לאיגרא רמא”. וכך היה הדבר: היום קראני למשרדו, וכלאחר-ידי, בלי דיבורים יתירים, שאלני:

— מר מארקוס, התרצה לעבוד עמי במשרד?

העמדתני עליו עינים תמוהות וכולי נרגש וניסער תוך-תוכי:

— מה משמע לעבוד עמך במשרד?

הוא ממשיך בקור-רוח: — אני זקוק לסגן-מנהל, שיעזור לי בעבודה, התרצה להיות סגני? אתה שומע, סם — אם ארצה? מילא, מה אגיד לך, ידידי? גדהמתי ולא יכולתי להוציא הגה מפיו. כל חושי צהלו בקרבי: הייתכן? הייתכן שנתקיים בי „מקים מעפר דל”? מילא, אדלג על כל יתר הפרטים, מה שעניתני ומה שהגיתני, העיקר הוא: אני, ידידך, משה מארקוס, הנני כיום סגן-המנהל של הת"ת החשוב „תורה תמימה”! ואני שואל אותך, סם: מי ידמה לי? ומי ישווה לי?

עיני מארקוס התנוצצו בדמעות-גיל וקולו צהל ברגש:

— מה טוב, מה טוב, סם שנפגשנו ודווקא הערב! כל היום התהלכתי מלא וגדוש והשמחה מתפרצת מעל גדותי. בקשתי אדם לחלק עמו את רגשותי, להודיע לו את הבשורה ולא מצאתי. והנה אינה המקרה ומצאתיך כאן. פלאי-פלאים, ממש יד ההשגחה!

— אם כן הדבר — התריע סם הורוויץ בחגיגות ותקע את כפו לכף

חבירו:

— הריני מברך אותך, משה, שתצליח במשרתך החדשה, ויהי רצון

שתעלה מעלה, מעלה.

— אמן ואמן! — ענה משה מארקוס והוסיף בלחש: ואמי, עליה השלום.

היתה אומרת:

„ובלי פגע רע וכלי עין הרע...”

לאחר דומיה קלה התעורר מארקוס וקרא בהתלהבות:

— התדע מה, סם? הבה נסיים את הערב בכי טוב, עוד הערב גדול, כדאי שנבלה קצת בנעימים.

— אדרבא, אני מוכן ומזומן, משה, אבל מה תציע? משקה — חוץ מ"קוקו-קולו" איננו שותים — התלוצץ סם — למועדוני לילה? — תש כוחנו. תאמר: קולנוע? כבר יוצא מאפי. — חלילה! — מחה מארקוס — לא עלה אפילו על דעתי. אבל יש לי הצעה מצויינה באמת.

— שמע סם, זה זמן רב שלא שיחקנו שחמט. הבה נלך הביתה ונתענג על משחקים אחדים, מה דעתך?

— טוב ויפה, משה! ההצעה נתקבלה פה אחד! בביתי אין איש, הבה נלך. — לא! — קרא מארקוס בתוקף — הערב אנחנו "חוגגים" בביתו של סגן-המנהל.

— מסכים — נתרצה סם — אני מוותר לכבוד סגן-המנהל. והשניים יצאו את המסעדה.

ג

משחק השחמט התנהל הפעם באופן מפתיע מאוד. עליונים למטה ותחתונים למעלה. ידו של סם הורוויץ היתה כמעט תמיד על העליונה במשחק. ידוע ידע משה מארקוס שלגבי שחמט סם עולה עליו משכמו ומעלה. בעצם היה סם יכול לוותר על נקלה על רץ, או פרש, ובדוחק קצת, אפילו על צריח, וסופו מכתש את אבריו של מארקוס. ואילו הפעם נשתנתה המערכה מן הקצה אל הקצה. כבר במסע השישי עברה ההתקפה לצידו של מארקוס. במסע נועז סיכן משה מארקוס את מעמדו של הצריח הימיני של סם הורוויץ, ומשום מה "אבדו עשתונותיו" של "האלוף הגדול" ולא חש שסיכון הצריח שימש בעצם תכסיס של הסחת-דעת מן המארב, שערך משה מארקוס להוד-מלכותה, המלכה, בכבודה ובעצמה. תוך דממה כבידה ישבו שני המתנצחים, רכונים על מערכת-הכלים, מתנכלים וזוממים ודרוכים דריכת-קשת במאמץ של שיקולים ותחבולות. במזימה חריפה הערים מארקוס על סם הורוויץ; כדי להוליכו שולל כיוון מארקוס את שתי רואותיו לעבר הצריח הימיני, כאילו שם כל מעייניו בו. אולם בהסתר שיכל את קצה חזות-עיניו השמאלית כלפי מקום-התורפה של המלכה, וששו בני מיעו לאפשרות, שעוד מעט, עוד מעט, אם לא ייתפש בכף בעוד מועד, יכבוש את המלכה במחיידי אחת, ואז תהיה כמובן תבוסתו של "האלוף הגדול" כמונחת בקופסה.

ולא יאומן כי יסופר! המזימה הצליחה! סם הציל את הצריח ונפל בפח. כל קרביו של מארקוס התרונו והזדמרו בלי הגה:

—אם החילות לנפול — מר הורוויץ — נפול תפול!

מתוך, מתוך, כתליין המהדק את החבל על צווארו של הנידון, נסע משה מארקוס את מסעו לקראת טרפו. רק אז הרגיש סם בעניבה שמיסטר מארקוס מנוף כלפי צווארה של הוד מלכותה. אבל הוא אחר את המועד. שני מסעותיו הבאים של הורוויץ היו מעין תימרונים נואשים להציל כיבשה מתוך לועו של הארי. עם מסעו הבא של מארקוס נפלה המלכה של הורוויץ ופניו חפו.

משה מארקוס התפרץ בצהלת-גיל, כאילו מצא מטמון. קפץ ממושבו, ידו

הימנית על מותנו ושמאלו מתנופפת באוויר כנס־בשורה ובריקוד חסידי הסתובב במעגל וזימר בהתלהבות: — הבה נגילה! הבה נגילה! ונשי־מחה!
המחזה היה משעשע ומלבב — אדם בא בימים נוהר מגיל וניסער מחדווה כילד תמים, אולם מתחת למראית־עין הציצה מחביונה נפש רצוצה ומקופחת, המטפחת בכנפיה כצפור רעבה במצאה פרור...

סם הורוויץ הסתכל במחזה ולבו חלוק עליו — חציו מתבדיח וחציו מתייפח... כששככה התלהבותו של מארקוס תקע לו הורוויץ את כפו ברוחב־לב והתריע בצהלה: — ניצחתני, ידידי, ניצחתני! והריני חייב להודות: שיחוק משחק יפה להפליא. מסעותיך היו מזהירים, ממש מזהירים!

— הערב שיחק סגן־המנהל, סם, וזהו מישחק אחר לגמרי, ידידי. חום נעים התפשט באבריו הקלושים של משה מארקוס ולחיייו השקועות התכסו סומק של להבה דועכת. נו, — תבע מארקוס בוחיחות־הדעת כגבור השש לקרב — הבה ננסה שנית!

— לא הערב, משה — התנצל סם — עלי ללכת עכשיו, אולי מחר.

ד

כשנשאר משה מארקוס לבדו תוך קדרות שני חדריו המונוחים הסתכל סביבו וחלשה דעתו, אולם מיד התאוּשש. הכרת מעמדו החדש ועירוד הנצחון שנחל הערב עוררו בו תשוקה להתחלת קיום מחדש. בה בשעה גמר אומר שלא יחכה עוד עד שהבעל הבית יקיים את הבטחתו לצבוע את שני החדרים, אלא מחר, מחר ממש, יסור אל הצבע, מעבר לרחוב, וישכור אותו על חשבון עצמו לעשות את העבודה, בלי דיחוי, ואחרי כן יביא סדר בכל העזובה הזאת, ואולי יקנה אי־אלה קישוטים לקירות וישליך את הסחבה הסמרטוטית, המשמשת לו שטיח, ויחליפנו בחדש, בצבע ירוק. גם רווק זקן צריך לחיות כבן־אדם. ובעצם אינו זקן כלל וכלל, בימינו, בן שישים אינו קרוי זקן. ביחוד כשאינו בעל־מיוחסים, ומיחוש זה של לבו, שהטריד אותו לפני שנים אחדות, כבר אמר הרופא מזמן, שאין בו חשש־סכנה, ואם ייזהר כראוי יוכל להגיע עד שיבה. זהרי הוא ניהר. ועד שיבה, ברוך השם, המהלך עודנו רחוק, אלא מה, העלייה לקומה הרביעית, עלייה זו מייגעת, וזהי אמת. אולי רצוי היה ששיג לו דירה בקומה הנמוכה יותר. אולם זה לא ייתכן, לחלוטין, לא ייתכן, כיצד יעתיק את דירתו, שהוא שוכן בה עשר שנים? צמוד הוא לשני חדרים אלה בנימים ושורשים אין מספר. מהו אדם? פקעת של הרגלים, של שיגיונות, ואם תמצא לומר, אפילו של שגעונות. כן, זהו האדם. כאן, כל פינה וכל זווית, כל זו וכל זוי, כאילו מכוונים הם לטבעו ולאופיו, להנאתו ולרווחתו. כיצד יוכל לנטוש את ביתו וימיר אותו בדירה חדשה, שאין בינו ובינה ולא כלום, זרים לגמרי זה לזה. צלצול הטלפון הפסיק את הרהוריו. הוא נודרז בשמחה ואץ לטלפון, ומיד נתברר לו שהצלצול בא, מעבר לקיר, מן הדירה שנתרוקנה לפני כמה שבועות. זוג צעיר התגורר בה כמה זמן ועזבו אותה מפני קשי־העלייה. הוא לא ידע אותם בימי ישיבתם בה ולא הכיר אותם בעקרם. מילא עקרו — עקרו, אבל כאילו להכעיס עזבו את הדירה ולא הפסיקו את הטלפון, והריהו כמין פגע רע, המרגיז אותך

עד מוות. עם ערב הוא מתחיל לצלצל ואינו פוסק. הטלפון שלו אלם כמת. זה שמעבר לקיר, בדירה הריקה, בלי נפש חיה מרעיש עולמות. קשה להסביר כמה צלצול-סרק זה מרגיז ומעצבן. סופו של דבר, סבלנותו פוקעת והוא נמלט לחוץ, משתרך ברחובות ומתעכב על יד חלונות הבתים... הסתכלות זו גרמה לו ערב אחד יסורים שתיסמרנה שערותיו לזיכרם. הוא עמד מול חלון אחד והסתכל כך, לפי תומו, פתאום צץ מאחוריו שוטר, תפס אותו בזרועו, ובין-רגע הוא מיושב במכונית, בין שני שוטרים ומוליכים אותו. לאן מוליכים אותו? במשטרה — אמר לו השוטר — יתברר לו הכל.

הגיעו למשטרה, העמידוהו לפני הממונה וכולו מרטט מאימה ודמו ניגר ארצה. — צפור זו — הציג אותו השוטר לפני הממונה — לכדתי על יד בית בגראנד קונקורס, כשהוא טרוד במעשה "תאם המציץ" ומחטט בעיניו בחלונות הדיירים...

הוא לא הבין מה השוטר סח ולא ידע מי הוא "תאם המציץ" ומה מעשהו. אולם המקום והמעמד בלבד סרקו את בשרו במסרקות של ברזל... כל ה"עסק" המר הזה ארך בעצם רק חמש דקות, אולם דקות אלה נידמו לו כנצחים במדוריי-גיהנום. ברי-מזל היה שהממונה היה אדם נוח ושילח אותו מיד לחופשי — אחרת — — — — נו, די, מוטב לשכוח את כל הנסיון המר הזה ולקברו בתהום-הנשייה.

ה

משה מארקוס נעל את דלת דירתו ונכנס לחדר-האמבטיה. התקין לו מרחץ, כדרכו לפני שינה, התפשט והתפרקד תוך המים החמים וגנח מתוך הנאה מרובה. פתאום התרגש צינור-המים והתחיל הולם ומתדפק בריתחה וקצף. רעש הצינור החריד את מארקוס ועלה בלבו, שאין להעלים עיין מן הסכנה הכרוכה מרחיצה באמבטיה לאדם בודד ואין איש עמו בבית. שוכב לו אדם כמוהו באמבטיה מלאה מים עד צווארו ולפתע חולשה מתגברת עליו והוא מתעלף, או נירדם ולא יותר, וראשו נשקע מתחת למים — חסל! ואין יודע, ואין מרגיש בחסרונו. לא פעם הודיעו העתונים על מקרים מחרידים כאלה. נו, די להתפנק — הירהר בלבו — מוטב שלא יפתח פה לשטן... מיד קם על רגליו והתחיל להסתפג — והנה הטלפון מצלצל, ושוב קשה היה לו להבחין, אם זהו "הטלפון הנבזה" שמעבר לקיר, או שמא מי שהוא מצלצל אליו — ייתכן! התעטף באלונגטית וניזדרו לרוץ להיווכח — וכמעט שמעדה רגלו, כדרך נס ניצל מנפילה. צמרמורת עברה על גופו והירהוד מחריד כבש את לבו: בין-רגע היה יכול לשבור רגל, או חס ושלום, עצם-ירכו. רק זה היה חסר, דווקא עכשיו, כשניצנץ לו מזלו. רפוי של שבר כזה בגילו הוא מעשה בלי סוף. אי-אי-אי! — נקט בפניו — איזו איוולת: לרוץ יחף, כשרגליו רטובות! הוא סיים בזהירות יתירה את סיפוגו ופרש למיטתו. שוכב באפלה הוא הגה ברעיון, שחשב עליו זה כמה:

בין המיתקנים הרבים, הנוצרים באמריקה חדשים לבקרים, לטובתו ולהנאתו של אדם, מדוע לא ימצאו מין מיתקן לפיקוח-נפש, כגון מכשיר-אזעקה (המטח בעמוד 43)

שכר מיצווה הבאה בעבירה

מאת משה אמרים זלדין

רבים הם יהודים כמוני באמריקה ובמדינת ישראל שעומדים תמהים ותוהים על המחלוקת התריפה והמרה שנתגלעה בין הרבנים האורתודוקסים ובין רבני הקימום והתנועה השמרנית. הקדמתי את קימום לשמרנים, כי מן הזמן ששיטת הקימום התפשטה והתאזרחת בתנועה השמרנית, גברה התנגדותם של הרבנים אדוקים אל כל התנועה ביתר עוז ורזוגה מזו שגילו ליהדות הריפורמית.

אמנם אין להתעלם מן העובדה שבחצי יובל השנים האחרונות חלו שינויים כבירים בעולם הריפורמי. מלבד מיעוט קטן של רבאים ריפורמים שהתואר „עוכרי ישראל להכעיס“ יאה ונאה להם, יתרם הם ציונים נאמנים, מסורים לרעיון התחייה של האומה הישראלית וחובבים את השפה העברית ואת ספרותה בכל צביוניה. הם חזרו והכירו ביום השבת כיום המנוחה הדתי, אף כי אופן מנוחתם הוא מודרני ולא מסורתי. כמעט בכל עדה ריפורמית ישנם בתי ספר עברים לא רק ביום הראשון לשבוע, אלא שלשה ימים בכל שבוע. נפגשים אנו בשנים האחרונות בצעירים שגמרו את תוק לימודיהם בבתי הספר של הריפורמים והם מדברים עברית מתקנת.

כיום אפשר למצוא רב ריפורמי צעיר המעז לתקן את תיקוניהם הישנים שנתקבלו בהיכליהם של המתקנים כמנהגים קבועים, כדי להשרות בתוכם רוח מסורתית בעת תפילת קבלת שבת, ואפילו במשך כל יום השבת. רב צעיר כזה מגייס כל כוחות הסברתו כדי לשכנע את עדתו לחזול מקבץ תרומות כסף לצרכי העדה בלילי התקדש שבת אתרי התפילות ולא לעשן ביום השבת בין כתלי ההיכל.

אולם אחרי השיפורים הנזכרים והחדרת מנהגים ותיקונים מסורתיים בטכס הדתי הריפורמי החדש, קשה ליהודי שזכה ליהנות מזיו השכינה ומרוחה של קדושת השבת שהייתה שורה בבית הוריו המסורתיים בשבתות ובתגים לשבת בהיכל ריפורמי בשעת קבלת שבת מבלי להרגיש שהוא נמצא בעולם זר ומוזר.

לא כן הוא המצב בהיכלים ובמרכזים של השמרנים, ואפילו באלה שבהם מכהנים רבני קימום או שיקום (השם חביב על פרוץ מרכזי קפלן, מחולל ומוליד השיטה הדתית החדשה בתנועה השמרנית). כשונכנס יהודי שחונך על ברכי מסורת ישראל אל היכל שמרני בשבת או ביום בשעות התפילה איננו נפגעמשום מנהג זר. הוא רואה לפניו יהודים תבושים כיפות ומעוטפים טליתות. מלבד ביטול עזרות לנשים ולאנשים וחסרון המחיצה ביניהם, אין האורח רואה שום הבדל בין ההיכל או המרכז השמרני לבין בית כנסת אורתודוקסי. ולא עוד אלא שבהיכל שוררים נימוסים יפים, בעוד כשבבית הכנסת רועש והומה הקהל לפרקים ויש להסה את העם בשעת התפילה וקריאת התורה.

אמנם כן, יצר ההתנגדות סוכן במהנה האדוקים. עומדים הם מוכנים ומזומנים לקפוץ אל תהום של מחלוקת נגד כל קיבוץ של יהודים הרוצים להחדיר את החיים הדתיים איזה שינוי קל שבקלים הפוגע ברות המסורת ובדיני „שולחן-ערוך“ וה„יורה-דעה“ ומנהגיהם. בעיניהם הדינים והמנהגים האלה הם הלכה למשה מסיני והעובר על תקנת חכמים עתיקה נקרא רשע. במשך מאות השנים האחרונות היו חידושי גדולי התורה על-פירוב לחומרא ולא לקולא.

אם ננסה לפרש את הלך-מחשבתם של דברי הקימום והתנועה השמרנית, הרי כך אפשר לפרשו, בערך: בדורות האחרונים צסתלקה רוח הקודש שהייתה שורה על חכמי ישראל בימי קדם ועל אדירי התורה בימי יצירת התלמוד. לרבני ישראל אבדו האומץ והרצון הרחני לפרש את הכתוב בתורה ובנביאים ולפסוק הלכות ההולמות את השינויים העצומים והכבירים

שנתהו בתיים ע"י התגליות והאמצאות של אנשי המדע כדי לקיים את ה"וחי בהם". העמדה המאובנת של הרבנים האורתודוכסים הרחיקה מן הדת בשני הדורות האחרונים כמה מיהודי אמריקה, וביתוד את המלומדים, הפרופיסורים והתלמידים של המכללות ובתי הספר הגבוהים שהיו ראויים שיקבלו על עצמם את עול המנהיגות, וגרשה אותם מהסתפת בעדתנו.

אף-על-פי-כן כל מי שיודע את טיבם של רבים מראשי הרבנים האורתודוכסים ומנהיגי האגודות הדתיות קשה לו לבוא לכלל דעה משונה ואבסורדית שהשטן רוקד במתנה האדוקים וה"סטרואחרא" ר"ל מגרה את כולם להילחם דחוקא עם הנראים קרובים יותר אל המסורת מן הריפורמים, ואפילו מן הצעירים והטובים שבהם. לכן יש באמת לתמוה ולשאול: למה רגשו? למה ועל מה נרעשו הרבנים האדוקים וראשי האגודות כאגודת ישראל והמזרחי בעת האחרונה להבליט בכל עת מצוא את התנגדותם לתנועה השמרנית ולשיטת הקימום ביתר קצף ורוגז מקיטרוגם נגד הריפורמים?

הרצפה לרדת לעומקה של הפליאה כדי למצוא את התשובה הנכונה לשאלה החמורה הזאת עליו לבדוק את פרטי החידושים והתיקונים ההולכים ומתרבים בתהליך החיים הדתיים של השמרנים מיום הופעת שיטת הקימום המתפשטת בתנועתם וכובשת את עולמם. ניקח נא לדוגמה חידוש ותיקון אחד שקנה שביטה בעולם השמרני בשנים האחרונות ושזכה לפירוטום עצומה, והוא: היתר הנסיעה בשבתות ותגים לשם מצוות תפילה בציבור. לפי דעתי לא הועיל החידוש עד הנה ואינו עלול להעיל לעתיד לבוא לקומם אפילו סוכה קטנה נופלת ונהרסת בתיים הדתיים שלנו, אלא שהוא הורס ועוקר עיקרים היסטוריים שהיו תמיד אשיות ויסודות מוצקים בדתנו ובמסורתנו.

ההלכה האידיאלית שאסר לקיים מיצוה הבאה בעבירה חסמה את הדרך לפני עמנו מגישה קרובה אל תורת הסיטרא אחרא שהמטרה מכשירה את האמצעים, תורה שהביאה שמומן במקום קימום ואסון במקום ששון לעמים, למפלגות ולשיטות סוציאליות, ועוד ידה ההרסנית נטויה. ביטול הלכה כזו יכולה לבוא אך ורק ע"י סנהדריה, או לכל הפחות ע"י ועידה של גדולי תורה, מומחים ובקיאים בתלמוד ובספרי הלכה.

רוב דעות בוועידת גדולים בתורה לא היה מתיר לעשות מיצוה הבאה בעבירה, כמו שהתיר רוב דעות של ועידת כל רבני השמרנות והקימום, שרבים מהם רחוקים מידעת התלמוד וההלכה שהתפתחה במשך דורות.

היתר הנסיעה בשבת מתעה ומחטיא את ההמון הפשוט להתיר לעצמו כל דבר עבירה חמורה לשם מיצוה קלה שבקלות.

כמו כן, לא קל להבין מדוע בחרו במיצוות תפילה בציבור, שלשמה מותר לחלל את השבת, כי הרי חילול שבת היא אחת מן העבירות שהיבים עליה סקילה וכל התפילות הן מזדבנות. לפי הגיון זה מי חכם ויבין מדוע אינם תוקעים בשופר ואינם לוקחים אתרוג בחג הסוכות בהיכלי השמרנים אם איזה יום מן החגים הנזכרים חל להיות בשבת? הלא תקיעת שופר ברי"ה ונטילת אתרוג ולולב בסוכות מצוות עשה הן!

השמרנים מסכנים ע"י היתר מצוה הבאה בעבירה את המשך קיומה של המסורת הדתית יותר מהריפורמים, כי הריפורמים אינם מתיימרים כמחזיקים במסורת כשם שעושים השמרנים, ואפילו רבני הקימום. הלא ראשי הקימום מכריזים שהפרופ' קפלן זהיר במיצוות כיאות והגון למנהיג דתי. הריפורמים אינם אוסרים ואינם מתירים שום עבירה בנוגע לדברים שבין אדם למקום, אינם נכעיים לאזהרות ה"שולחן ערוך" ולמנהגי המסורת ואינם מתגרים בהם. הרב הריפורמי הוא המושל היחידי בהיכלו ואינו מסתבך בשאלות וזוטרות בענייני הלכות גדולות או קטנות.

הבה נעיין במקצת בטעמו ונימוקו של ההיתר לנסיעה בשבת לשם מצוות התפילה בציבור כדי להיווכח אם הועילו החכמים בתקנתם. מועצת הרבנים השמרנים והקימום ישה על מזוכת השאלה הנוצרת כיצד לקרב את הדורות החדשים אל היהדות. בשנים האחרונות כשזוגות צעירים לאלפים ולרבבות עוקרים את דירותיהם מערי הבירה ומכרכים גדולים ומתיישבים בפרברים, עיירות וכפרים הסמוכים, וכל שכונה מתפשטת על פני שטח של ת"ק

פרסה על ת"ק פרסה ואין לצפות שילכו ברגל אל היכל או מרכז יהודי בשבת ובתג כדי להתפלל בציבור, גדלה סכנת הבריחה וההתרחקות מן היהדות פי כמה. אין שום ספק שידעו הרבנים שהצעירים נוסעים בשבת וביו"ט בלי שום הירחור עבירה ואינם זקוקים להיתר רבנים. מכיון שכך, ניצנץ רעיון במוחותיהם של כמה מהרבנים הבלתי מקפידים בהלכה ובורכי המסורת לפרסם היתר נסיעה בשבת אך ורק לשם מיצוה ואז ינהרו כל הצעירים אל תפילות הציבור, יתענגו על נגינותיהם של החזנים ודרשותיהם והרצאותיהם של הרבנים המלומדים באמנות הנאום, ימשכו את לבותיהם ויעודדו את רוחם להתדבק ביהדות הנאורה. מה הן תוצאות ההיתר הזה? האם הביא אלפים רבבות יהודים לבתי הכנסת שלא ביקרו בו קודם? יהודי הדואג לעתידה של היהדות באמריקה מסופק בדבר אם כדאי היה ההפסד הרב שבעקירת דין ומנהג ישראל מקודשים בשכר המועט של ההיתר.

בכל מחוז נאססאו נמצאים מניינים לתפילה בחול רק בשניים מן המרכזים של השמרנים. בשבת או ביו"ט בבוקר, כשאין בר"א רב-מיצוה, מצוי מניין מצומצם לתפילת הציבור, וזה רק הודות לטוב לבם ולהתנדבותם של מספר זעיר של בני מיצוה חדשים. המנהיגים, הגבאים ראשי הקהל וחברי העדה "מוהירים" בהיעדרם. מביאים הם את ילדיהם וילדותיהם במכונותיהם אל תפילת הציבור של בית הכנסת לתלמידים ובאים להחזירם הביתה, אבל אינם שבים לתפילת המניין של הגדולים והזקנים. ודא עקא, שאין אפילו ברצונם של ההורים להשפיע על הנוער להמשיך את תפילתו בציבור בשבת ויו"ט לאחר חגיגת הבר-מיצוה. יודעים הם שאין לרמות את הנוער, כשהם בעצמם עושים את "תורתם" פלסטר. בדבר אחד הצליח היתר המיצוה הבאה בעבירה. המכונות נעשתה לכלי-שימוש של מיצוה. המטייל בשבת אחרי הצהריים בחוצות הפרברים והעייירות בלונג-איילנד יראה מאות יהודים חברי המרכזים וההיכלות, עומדים על יד בתיהם, שרוחליהם מקופלים ובידיהם סמרטוטי ניגוב וצינורות המקלחים מים, שוטפים ומדיחים את מכונותיהם "לכבוד השבת". וזהי שכרה של מיצוה הבאה בעבירה.

ברמי הלילה / המשך מעמוד 40

זעיר, בגודל ראדיו של כיס, למשל, שאדם יכול להניחו על יד האמבטיה בשעת הרחיצה, או תחת הכר בשעת השינה, וברגע של סכנה הוא לוחץ על הכפתור ואזעקתו מגיעה לשכנים, למיטטרה, או לבית-חולים ומיד חשים לעזרתו. כמין איד של ליאות התחיל מתפשט באבריו ועיניו התקשרו בחבלי-שינה. פתאום ניצור מתוך חלחלה לקול רישרוש מבעית שהגיע אליו מתוך החשיכה. עצר את טנשימתו והקשיב בחרדה גדולה עד שהשתלטה דממה כבדה ונבלעה בתוך האפלה. אימת-בידותו תקפה עליו פתאום, עצם את עיניו, כדי להפיג את חרדתו, התחילו עולים מהירחורי לבו קטעי-פסוקים ממזמורי תהילים שהיה רגיל לחזור עליהם בלילה, לפני שינה:

אל תעזבני, ה' אלוהי, אל תרחק ממני.

ענני, ה' אלוהי, האירה עיני,

פן אישן ה-מיות...

ונישתקע תוך תרדמה עמוקה.

באישון-הלילה ניצור תקוף-מכאובים עצומים. תחושת דקירות צורבות של מחטי-אש התלקחה כשלהבת איומה בלבו. ביקש לזעוק ורק נהימה עמומה נפלטה לתוך הדממה ונקפאה בחלל האפלה.

* * *

למחרת צלצל הטלפון שליד המטה. צלצל ארוכות ולא נענה.

יהודי אמריקה בתקופת הרווחה / המשך מעמוד 7

החינוך היהודי מתקטע ומתקצר ומתפרד לקרפיים קרפיים ולמבואות סתומים, וניטלת ממנו תחושת ההבחנה בין המרכז וההיקף, שטיפוחה היא יסוד גדול בחינוך לערכים, שיהיה הצעיר לומד להבדיל בין עיקר וטפל ובין שורש לענפיו ויהיה "מהלך" ולא "עומד". לימוד דעת מדינת ישראל, הישגיה וכוונותיה, אינם מגיעים אליו כראוי או מטפחים אותו מתוך הראייה הצרה על פי שפופרת הזרם והכח. על פי רוב עניני הדת הם סלע המחלוקת והתפרודת. המוסדות והארגונים מסייעים במדינת ישראל לקרובים לזרמיהם ולכתותיהם וממשיכים על עצמם גדולה ויקר ממעשיהם בהתבדלות. אמנם לעומת כוחות אלה, הבורחים מן המרכז, מחמת הפורמאליזציה היחידה, ניכרים גם כוחות השואפים אל המרכז; על פי רוב מתרוצצים אלה עם אלה בתוך המוסדות והאירגונים עצמם.

אמריקה בספורי ממולנמקין וב"השחר" / המשך מעמוד 16

דברים כאלה פשוטים מאד, וכל התשובות אשר ירהיב איש להשיב, לאמר: איה נקח כסף רב על כל אלה? או איכה נביא מספר רב אנשים כאלה בפעם אחת בארץ אחת וכו' וכו'? אבל ידענו גם כן כי כל אלה בהבל יסודתם, ואף אם לדעתם צר המקום באמריקה (אשר לא כן הוא) מדוע לא יבחרו מפלט באוסטרליען? מדוע בחרו רובי היהודים גם באמריקה רק במסחר ורובם נמוגים ממחסור?

דבריו אלה כיוון לאותם מנהיגי יהדות אמריקה שהביעו התנגדות להגירה יהודית גדולה לאמריקה. הוא מוסיף לומר: "הן אמת כי על פי המבט הזה אשר רב ראשי בני ישראל הביטו עד כה על אחיהם, אין להתפלא, אחרי כי היהודים באי אמריקה לא על פי מועצות ראשי יועצי בני ישראל באו הנה, כראם איש איש בא לו הנה מעצמו אחר שבע עמל ומחסר בשבתו על ממשלת מולדתו האדירה, ומה יעשה איש המבקש מפלט ובטנו תחסר, ולבו ירגיש מכאב אשתו ובניו הצועקים בביתם ללחם ואין? על כן יבחרו במה שכבר הרגלו, במסחר נמבזה יודעים המה אף מרגישים כי על ידי כן לשמצה המה בעיני אזרחי ארצות הברית, אבל מה יעשה איש רש והולך צרום ויחף, במה יקנה לו קרקעות ממשלת ארצות הברית או איכה יעבוד עבודה אשר לא ידע מעולם?"

סובל המנוסה בתלאות, קרבן ופליט הפרעות באודיסה בראשית שנות השבעים, שבבואו לאמריקה נשם רוח לרווחה ובחרחיו הראשונים שכתב על אדמת אמריקה, תיאר את מעלותיה ואת יתרונותיה, רוצה שאמריקה תהיה מקלט ליהודי אירופה ומארוקו הנמקים ברעב ועוני ונתונים למרמס כל זד ורשע. מורה עברי שהתפרנס בדוחק היה סובל בכתבו את מאמרו זה, לא רב, ולא מפרנסי הציבור ומדברי היהדות באמריקה היה, משכיל עברי וסופר עברי אוהב עמו וחפץ בטובתו, הטיף לארגון הגירה יהודית גדולה, להעביר יהודים עד כמה שאפשר ולהציל עד כמה שאפשר. כארבע שנים לפני הפרעות ברוסיה שהביאו למנוסת-חפזון ולהגירת-בהלה, כבר חש סובל שאמריקה תהיה ארץ-מקלט-וקליטה ליהודים.

דמות-עולמו של מספר יהודי באמריקה

(שיחה עם חיים זלדיס)

מאת ינץ רמגל

מאז מלחמת העולם השנייה קם בארצות-הברית מחנה שלם של סופרים יהודים התופסים מקום חשוב בספרות האמריקנית והם מראשי דבריה ומעצבי דמותה. מעטים מאד ביניהם שהכתרתם היהודית "פעילה", או שמורשת ישראל משפיעה במשהו על רוחם. זרותם, או נכריותם, נתגלה, בסימפוזיון המפורסם שמלפני שנים מעטות ב"קומנטארי". אולם ישנם גם "יוצאים מן הכלל", ואחד מהם הוא המספר הצעיר חיים זלדיס, שספרו האנגלי "נחלים במדבר" עורר תשומת-לב מרובה. שופטי הפרס הספרותי השנתי של "ג'ון דיי" בחרו בו מעשרות רומאנים שהוגשו על-ידי הסמינארים לכתיבה של מיכללת "נירסקול". הפרופ' צ. גליקסברג, מראשי המרצים לכתיבה יוצרת באוניברסיטת ארה"ב, העיד ש"זלדיס יצר רומאן יפה ומוזהר הכתוב ברגישות נוגעת עד הלב זכרות של חסד".

"נחלים במדבר"

זהו רומאן* שופע חיות ועניין. המספר הצעיר מגלה את הלוט מעל פני חיי תחת-הכשרה בניו-יורק ערב קום המדינה. אם כי העלייה היא המטרה המאחדת, כביכול, את כל הצעירים והצעירות באותה חווה, הרי מתברר כי הדברים אינם פשוטים כל כך ואינם אידיאליים כל כך. למעשה אין אף חבר אחד שהעלייה היא לגבו עלייה לשמה ולא בריחה או התקוממות נגד עולם האבות.

שתי בחינות לסיפור. האחת אישית וחברתית. פונזל, גבור הרומאן, מגסה למנוע את גירוש של חיה, אחות תאוה וזורעת תוהו, מן החווה. הדברים משתלשלים עד לרגע החראמאטי, כאשר מגיעה שמועת הפלישה הערבית ומספר חברים מחליטים שעליהם לעלות מיד ארצה, אפילו אם טרם סיימו את חוקי-הכשרתם בחווה.

הבחינה השנייה היא נפשית-פסיכולוגית. המספר מעלה את סיבוכי הנפש של החברים וגסיונם הפתטי, הילדותי ממש, לפתור את בעיותיהם על-ידי ציונות וחי קיבוץ. רוב המבקרים ציינו כי זלדיס בחר באוסף מזור של טיפוסים, ואכן: גימפומאנית ומעשן סמים, גזר שתיין הגונב מקופת הקומונה וקונה בכסף משקה להנאתו, וקבוצה מגוננת של "ביטניקים" היורדים איש לחי רעהו בחטטנות חולנית ובלשון שיש בה מתערבות ענה ניו-יורקית עסיסת ואנגלית-מיכללות מצוחצחות.

הספר מסתיים באקורד מיסטי: לואס ופונזל, הנאהבים, יוצאים את החווה בדרכם לאינדיה, לארץ. מהלכים הם שלובי זרוע בליל גשם כשצילו של ה"מגן דוד" המוקרן מחלון דולק של בית כנסת סמוך מתפלש לידם על מרזב הרחוב הרטוב. והרי התיאור כלשונו (תורגם ביד):

"משהו טהור", מלמלה לואס, "משהו הגושא עליו חותם של תום, חותם כה עז עד כי אנו עצמנו נזועזע בגינו — הזה רוצים אנו — "משהו", אומר פונזל ברוך, כמו בזקנו, עיניו זעירות, בהירות, בורקות: "משהו שישא דברו ויבשר לחיים אלה כי בקרבם היינו — כי אהבנו משהו מתוכם!"

*) Streams in the Wilderness, by Chayyim Zeldis, Thomas Yoseloff, New York, 285pp.

הם טובבו בפינה. ביחה של לואס נתעלם מן העין. הגשם הטיל מעל חופה נעה ועלים דבוקי-מדרכה. במהירות פסעו. זקופי-ראש, זרוע בזרוע, כשהם עוברים על פני בית כנסת קטן שבאשכנז המעוגל דולק אור. המגן דוד" שעל הזוגית גיתוה בקוי-שחור וצילו גתארך, נתרופץ והתפלש על מוטות הפלדה של מרוב הרחוב במקום שמי הגשם הפכו לזרם שוטף. פונזל ולואס ראו זאת בעת ובעונה אחת.

"משהו", אומר הוא, "שאותם בנים ואותן בנות יקוממוהו כאשר תתעלה בהם רוחם!"

הם הוסיפו ללכת עד שתפסו מרגית לתחנה. הגשם היתופף על הגג ברוגזה גוברת, הרעם ניתר בקול נפץ וגילגלו כחבית ברקיע.

תם אחזו איש ברעהו בחזקה. היה זה שריון מגינם...

הסגנון פיוטי. הכושר להעניק ממד שירי לכל חווייה, גם גסה, המלווה השלכה אישית, השלכת חויותיו האישיות של המחבר באינטנסיביות, מתבלט יפה בספר הזה, שמאידך נראה הוא כולו כפצצת נפש עצורה שביקשה להתפרץ זה מכבר.

הספר מעמיד אותנו על סבך הסתירות והניגודים שבנפש המספר וגיבוריו. כשלעצמי תהיתי על חזיון זה של סופר יהודי-אמריקני צעיר, שבגיל ההתבגרות נתפס למחנה החלוצי ולעלייה לארץ. זה מכבר בקשתי להודמן עמו ולשוחח שיחת גלויות לב, שיש בה כדי מתן-שובה לשאלות המתייחסות לכמה צעירים בני גילו ומעגל-חיו: מה הביאו בגיל ההתבגרות למחנה החלוצי ולעלייה ולהבת-מעש ארצה ומה הדרך שהוליכתו בחזרה לאמריקה? מה הקניינים וחויות-הגפוש שרכש ושפעלו על הסרתו היהודית-האנושית והיצירתית?

אלא שניו יורק אינה כרך גרידה, כי אם יבשת עסקנית שבה רתוק אדם יום יום למסלול הרכבת התחתית שלו, כך שאת זלדיס פגשתי לגמרי במקרה.

— כן — אישר הבחור החייכן, זקוף הקומה ומארך-הפנים בעלי סבר טוב-הלב — אני חיים זלדיס... או מה אמרה עלי ניגה די גור? ... — גילגל באצבעותיו את הגבעול השקוף של גביע המשקה באחת המסיבות של ידיד משותף.

— איך הגעת לכתיבת ספרך? — שאלתיו — ומה בדיוק רצית להעלות בו? האם הפסיפס האנושי הצבעוני הזה הוא סמלי, מקרי או טיפוסי?

"אבות ובנים"

— הספר הוא פרי גסיונות חיי בתחת הכשרה בחוף ניו גרסי. היתה זו תקופה שבה הוחזקו מספר "הכשרות" עליידי התנועות החלוציות בארצות-הברית. הגעתי לשם מדטרויט ומצאתי במקום מכלול טיפוסים שרבים מהם לא ניתן לכנות כלל כ"חלוצים לעתיד" אלא כ"קורי עכביש אנושיים" הגישיאים ברוח... היתה זו שנה יחידה במינה בחיי שלי — ובחיי העם — שנת הכרות המדינה! רציתי להעלות בספרי את מערכת הכוחות הגורליים שפעלו עלינו ובתוכנו, בעיקר בתוכנו. באמצעות הדיוקנים והדמויות רציתי להעלות את המשב-התת-ארצי של התנועה לעלייה לארץ. היתה שם, למשל, תבורה מגריניץ' וילגי שהגיעה להכשרה לא מאהבת ציון כי אם משנאת-עצמה, מאכזבת-עצמה ומכל הכרוך בחיי כרך חולניים. הם סברו שחיי אדמה ושיתוף יעלו מזור לנפשם. הטיפוסים שלי הם איפוא סמליים וממשיים כאחד... שהרי כל יצירה — לימדני זלדיס לקח — היא תוצאת התמודדות בין הצורך לחשוף ולהתשף לבין הפחד העמוק של הגילוי העצמי. האמן משתוקק עד ליאוש שיבינו לרוחו ובאותה שעה תהיה מרסן את שטף החחיות המתרוצצות ובפשו... חייב הייתי אם כן לפזוט את הספר הזה מתוך מערכת חושי... הוא "ביקש לצאת" מזה שנים. על שבעה נוסחים ישבתי... מחקתי... קרעתי... כתבתי ושוב כתבתי כשבע הקפות חומת יריחו עד שמצאתי את הנוסח הראוי להגישו לתחרות! הדגשתי בספר התקוממות גדולה נגד עולם-האבות היהודי אמריקני.

חוזר אני ושואל את זלדים :

— הרי זה מוטיב העובר כחוט השני בכל ספרותנו — מהו איפוא ההבדל בין ההתקוממות נגד עולם האבות באירופה לבין זה שבאמריקה ?

זלדים מוסיף לחייך את חיוכו ואט אט נוכח אתה לדעת שאין הוא מחייך רק אליך ! זהו מין חיוך פנימי ספוג מרירות החדור כנות וביקורת עצמית, שעוקצו מכון כלפי פנים והוא עצמו רואה את האני שלו כמין בבואת זכרונות של כאב חייכני בך-דמותה של אותה השלכה אישית החופפת את דפי הספר.

— יש להבדיל בין המהפיכה האמיתית נגד האבות המוליכה, למעש ממנו אין שיבה לבין מהפיכה מלאכותית, דווקאית. באמריקה רוחת בעיקר המהפיכה ה"דווקאית"... פונול, למשל, אומר : לכל אחד יש הורים ולכל אחד יש מהם צרות, פרט לחיה שיתומה היא, אלא שיש, ל"עבור" על הורים כשם שיש להתגבר על מחלה, וככל שהפרידה מוחלטת — כן ייטב לכל... ומאשר, המגינה אף היא על חברתה, שרוצים לגרשה מן החוה, משהיא עוברת מיד אל יד, אומרת : "התיאוריה שהחזקים צריכים לסלק את החלשים היא עתיקה כספארטה, אך בכל פעם שאני שומעת זאת נראה לי שהיא כעורה ולא נכונה. חברה שאינה מסוגלת לעכל את חברה הפרובלמטיים אינה חברה בשבילי".

— רציתי לומר עוד משהו על עולם האבות האמריקני. היה זה או בימי ההכשרה והימים — הימים הנוראים. עוד הייתי מסורתי או "הרגשתי" שהתבררה "צרכים" לבקר בבית הכנסת. סחבתי עמי לבית הכנסת קבוצה של 15 איש. ישבנו בשקט מאחור עד ההפסקה כשקם הרבאי והחל לדרוש. בנאומו חצב להבות אש. על מה דיבר ? — על ה"ירידה הנוראה" של הנוער היהודי באמריקה. מתרחק הוא מערכי היהדות. מנותק הוא מן העבר המפואר של העם ללא רגש וללא לב יהודי וכו' וכו'... וכל אותו נאום גישה לאחור התקיעה בשופר והתפילה הנרגשת. חשתי לפתע צורך עז לקום ולהכריז בפני העדה היהודית התמימה, לספר להם שבארצות-הברית של אמריקה זו קיים גם נוער יהודי אחר, נוער ההולך להכשרה, נוער המתכוונן לחיי יצירה בארץ ומתכוון לבנות בה את חייו על יסודות התרבות העברית !... קמתי ממקומי, קרבתי אל ה"בימה" והתיישבתי בסמוך... ידעתי כי החוק אומר שהרצוה להביע דעתו במקום הקדוש יאחו ב"קרן" מקרנות הבימה... וכך עשיתי... אך הרב הערום, משראה אותנו וידע מי אנו חשש לדברים שאמרנו להשמיע ושלל ממנו את רשות-הדיבור בדרך מחוכמת : הוא הוציא את שעונו וטען כי "כבר מאוחר" ואין פנאי לנאומים נוספים... אך מיד כשסיים הש"ץ נסער הקהל. חלק הצדיק את הרב וחלק דרש בכל תוקף להרשות לי לדבר. לבסוף נכנע הרבאי לדרישת הציבור ואמר שאוכל לבוא ביום כיפור לשאת דברי. אך חשקי פג. ברם חלק גיכר מאותו נאום שלא נגאם הוכנס לספרי...

— מיהו גיבור ספרך... עם מי מן הנפשות אתה מזדהה ביותר ?

— גבור ספרי המרכזי הוא פונול... אך יש גיבורים שונים בספר. בדרך כלל סבורני כי מחבר "מחלק זיהויות" — זעיר פה זעיר שם וגוטל על עצמו את עומס הגילוי ומפזרו כזרעים על שדה כתיבתו. הסופר מפצל את מהותו ומקרין אספקטים שונים על אישיותו של כל גיבור וגיבור. את פונול למשל "אני אוהב ושוטם גם יחד !"

— מדוע ?

— אין הוא איש-מעשה. הוא בעל פיקפוקים ובעל-שישטושים — סותר, עוקף, מהלך סחור סחור... ולמעשה אינו מסוגל לעמוד פנים אל פנים נוכח שום בעייה. אשר לחיסקי ולגניבה מקופת החוה השיתופית — מה זה כה גורא ?... אם חבר-גובר צריך, למשל, לתרום... נגד שגרון... האין מוציאים או מן הקופה הכללית ונותנים לו דמי ריפוי ? ובכן גם אם יש קצת שגרון רוחני, למה לא יאפשרו לו או לקנות את התרוסה המתאימה ביותר — סקופ, או בוירבון?...

— דיברת על קורי העכביש האנושיים שביקשו בציונות ובקיבוץ מזור לנפשם — מה חיפשת אתה בישראל? ומדוע מתפלש אצלך ה"מגן דוד" של בית הכנסת בביבו של רחוב?

"שריפת גשרים"

ולדיס פולט עשן ממקטרתו, לוגם לגימת משקה „על הסלע" ואומר:
 — חיפשתי הרבה... אבל קודם כל הרגשתי הרגשת חובה, חובה לעמי, ורגש זיהות שנבע מבית מסורתי. עליך לדעת שאני דמות טראגית ביותר... סוציאליסטי־דתי לשעבר שנתאכזב משתי התורות גם יחד!... נראה היה לי בזמנו, בעמום, שבישראל מצאה מסורת בית־אבא (שהתמוטט עם פרידת ההורים קודם זמנם) את התגשמותה... מאידך, נמשכתי לציונות דרך הסוציאליזם, וכך הגעתי לתנועת הבונים הציונית סוציאליסטית. אולי חיי בארץ, בה הכל כה טמשי, כה ריאלי ובלתי־חלומי, שכנעוני מיד שאותה מסורת־אבות שהחוקתי בה אינה אלא כברה חלולה ולא אותו נאד יין עתיק...

— מה דמות היתה למסורת שלך?

— פולחנית־מישקעית בעיקרה.

— ומה עשית משנעקרה מתוכך?

— הרגשתי יותר זיותר בצורך הדחוף לבער את יבליה הנפש מתוכי... זה שנים שאני נתון בתהליך מורכב של פסיכואנליזה ומתוך כך מתבהרים לי דברים רבים עד מאד! — כאשר יצאת הקיבוץ וחיך במושב כאיש־יצירה לא היו סוגים בשושנים כדבריך — האם לא עלה בדעתך להתיישב בעיר? לעסוק בהוראת אנגלית?

— לאחר דיטרויט? לאחר חיי כרכים באמריקה להתיישב בישראל בעיר?... קשה להסביר את משמעותה של העלייה לגבי חלוץ אמריקני!... כיום אולי אחרת הם פני הרברים אך בזמנם לא עלה על דעת איש מאנשי התנועות החלוציות שקיימת אפשרות של „הגשמה חלוצית" במסגרת חיי עיר בארץ! הן אנו באנו לבנות חיים חדשים... אידיאליים... ולא „לשחזור" מחדש איזה גיריורקות או דטריוטות קטנות ב„ארץ אבותינו"... כיום, שנים אחדות לאחר צאתי את הארץ, אני דווקא מהרהר בדבר... אני סבור שמישגה גדול שגיתי... היה לנו בית גפלא על חוף הים ומכרנו אותו...

— תורת איפוא לצמיתות לארה"ב?

— רשום זאת יפה לפניך, וזה נכתב גם על דש ספרי: הוזמנתי לכאן עלידי הפרופ. גליקסברג מה„ניו סקול" לסיום ספרי זה שטיטות אחדות מפרקיו שלחתי לו עוד מן הארץ, וכן לעבודה על ה־B.A. שלי... חסרו לי כמה עשרות נקודות בסך הכל... אתה מבין... בעלייתי ערכתי „שריפת גשרים" רבתי. ויתרתי על אורחותי האמריקנית, על סיום לימודי. רציתי להעמיד את עצמי בפני עובדה קיימת מוגמרת, בפני מצב שבו אין שיבה... נראה שהשריפה היתה עזה מדי. לא יכולתי לעמוד בה! לא הארץ — אני! העלייה לארץ! מי מסוגל להעלות בדעתו את משמעותה! הכל כה אחרת מכפי שאדם מקוה ומתאר לעצמו ואחרת מכל סיפורי השליחים! וכשרגליך דורכות שם ואתה רואה כמו עיניך את ההתקרמות הטכנית הגדולה, את העוצמה הצבאית, את ההישגים העצומים, את הנופים הנפלאים המעלים מתוך גשמתך עולם קסום וחלומי של ימי הילדות והזכרונות... הכל כה מדהים בגדולתו, בריאליזם הממשי, המוצק שבו!... הנער הדתי־מסורתי וגם הנער האידיאליסטי־סוציאליסטי נקלעים כאן לעולם מופלא בעוצמתו ובוזרותו, כי ה„מסורת" הגלותית מיותרת שם לחלוטין והאידיאל הסוציאליסטי אינו זה, כלל אינו זה שעליו חלמת... ובערי מדינת ישראל ודאי שאין למצוא אותו.

— לכן תבין שאין אני חלילה מאוכזב מן הקיבוץ! — מתעצם קולו של ולדיס —

אני מאוכזב קודם כל מעצמי!... חיי וחיי רעייתי וילדי — ילדי הארץ!... היו כה נפלאים! המגע עם הנוף, עם עבודת האדמה שאהבתי... הייתי מתבודד וכותב וכותב... כתבתי אז עברית! עשרות, מאות שירים בעברית „שבורה"־נלעגת. הבאתים למושה כזנלטון ויל עורך הוצאת „עיינות", שטיפל בהם במסירות ונפטר קודם זמנו... אף שיר לא יצא

לאור. הגעתי אליו במאוחר. קודם סרתי למר ברויזא עורך „מולד“, איש בעל טעם ותרבות שגילה ענין, אך היה מסוייג לגבי „ערכם המוחלט“ של שירי העבריים. הוא טען שאינני מצליח להגיע בעברית ל„מעלה הגובה“ שכל שיר דורש מטבע הרכבו... הפרופסור שמעון הלנין, אדם יקר-נפש, היה אחד ממעודדי הרציניים והתשובים. לו הראיתי גם חלקים מן הרומאן הזה והוא התפעל! „גתת חיים אמיתיים“, אמר לי אז עליהם, ואין ספק שעידוד זה נתן לי הרבה כוח להמשיך ולאחר מכן לערוך את שבע הקפות תומת יריחו שלי... — התדע — מוסיף זלדיס ואומר בערגה — אין כנוף הארץ לכתיבת שירה! וחי בארץ הוסיפו כה הרבה לבגרותי הרוחנית! ישראל לופתת את המציאות באגרוף גבר! היא יונקת ממקורות עמדה כדי להעמיק שורש יותר ויותר במציאות... היא בונה תרבות עצמאית משלה של כל אשר היה וכל אשר הוה ויהיה!

„האם אני כבית כאן?“

— מדוע לא ניסית לכתוב עברית פרוזאית? האם שאבת ממקורות הספרות העברית, והאם דיברו אל לבך יצירותיו של ביאליק, או טשרניחובסקי, למשל? השימשה לך האנגלית „גשר שלא נשרף“ אל העבר או שחזרת אליה בלית ברירה?
— „עברית“ — רוגש זלדיס — היא מן הלשונוגות הפיוטיות בתבל! תמיד קיימת בקרבי הרגשה שבעברית נעשה הכל „טוב יותר... ואני אוהב את הלשון... אלא שהבעייה היא פשוטה: אנגלית היא לשון אמי ובה איטיב להביע את עצמי ב„מכלול של מיתרים“. ואם יצאו שירי בעברית יצטרכו למעשה להיתרגם מן העברית הרסוקה שלי לעברית שירית טובה... התדע: אוהב אני מאד את פיוטי הסידור והמחזור... זו שירה שתצטלל בתודעת נשמתו לנצח!... החל ממורה אני... אך ביאליק וטשרניחובסקי... אומר לך גלויות: הללו הם עד היום צוקים רחוקים וערפילים עבוי!... אדם הכותב בלשון מסויימת חייב לקרוא ולהגות בה... לאחר עשר שנים עשרה חרישי-פרדות במשק בנגב לא היה לי מצב הגוף והנפש לחרוש בענקים כטשרניחובסקי וביאליק... — והרי סיפוריך הקצרים כה ישראלים במהותם!

— נכון. אבל המעטה הלשוני הוא אנגלי-אמריקני... ראה: היו לי ויש לי עד היום „קוצים פנימיים“ הנוקבים והולכים בתוכי... גדרי תייל רוחניים שבתוכי מונעים בעדי „מלהתמוגג“, בתעלות-עורקי זורמים רעלי ילדות התובעים ניקוז. אתה יודע — „מגן דויד“ המתפלש בביבי... זאילו סיפורי הישראלים (אגב, אני חוזר לסיפורי ילדות שלי מחיי בניו הייבן) — באמת מאד ישראליים, כי הארץ הטביעה חותמה עלי והעניקה לי מוון יצירה לשנים רבות, אהיה באשר אהיה... והרי כל מסעי-ביטוי באמנות הוא בגדר נסיון להגיע לכלל „עיקול“ רוחני גאות... שנים חולפות עד שניתן לעשות את מה שהוגים ועד אשר עולה בידי האדם להעפיל על רכס בגרות-נפשו ולהשקיע ממעל על מישור העבר מתחת. — אמור גלויות, מר זלדיס, האם אתה בבית כאן?

— אשיב כדרך שהשיב קאפקה על שאלה דומה — המיך זלדיס את קולו — כששאלוהו מה יש לו משותף עם היהדות אמר: „לא כלום — כיון שאין לי שום דבר משותף עם עולמי!“ גם אני מרגיש זר ונכרי לעצמי ולכן כל אשר מסביבי כאן זר לי... — רואה אני את האדם כמי שדד לו ב„בית“ עצום והבית הוא — הוא גופו...! אך רבים אינם יודעים כי בבית ה„אני“ הזה יש אלפי חדרים!... לרוב „דר“ לו אדם בחדר אחד, בשניים, בשלושה — ואין הוא הולך לפתוח דלתות חדרים אחרים... תפקידי ושאיפתי כיום לפתוח דלתות חדשות בתוך עצמי... האם אני בבית כאן? — תווד זלדיס על השאלה כאילו דובר אל נפשו — ידידי, אינני ב„בית“ על ה„כדור“ הזה בכלל! ומה אגיד לך? — גיו יורק אינה אמריקה כפי שפאריז אינה צרפת... — האם אני בבית כאן? — טוב גילגל זלדיס בשאלה ומבטו המעורפל מרחף אי-שם בין הנגב לחוף הים התיכון, אך אין הלב מגיד לפה את אשר בחובו. — באמת שאינני יודע... באמת לא...

מחודש לחודש

הצעות שלום ואין שלום

נאצר אינו פתרון כלל ושהכנותיו למלחמה עם ישראל מוליכות לאבדון ולאפס פתרון.

ברור, כי מדינאי ערבי מנסה שכמותו ידע מראש, שסופו להיות מוכרז בוגד ולהתחייב בנפשו. אבל בורגיבה אינו מן השתקנים בשאלות מסוכנות, והוא, כאמור, איש „איפכא מסתברא“ מתמול-שלשום. בורגיבה ידע גם כן כי בן-בלה, השליט של אלג'יריה, הוא שותפו של נאצר, הן מבחינת האוריינטציה „הנביטראליס-טית“ כביכול על המזרח הסוביטי, והן מבחינת ההשקפות בשאלת ישראל והנכונות המילולית לשלוח „מתנדבים“ למלחמת-מצווה נגד ישראל. אבל הוא זכר כי מלך מארוקו, חסאן, ואיזרס, שליטה של לוב, אינם חסידיו של נאצר וכי פייסאל הסעודי נמנע עד כה בקושי מלצאת למלחמה גלויה נגד חיל-המשלוח המצרי בתימן, ומלך הירדן, חוסיין, קרוב בדעה לקבוצה זו, גם אם לא יהיו לתמוך בפומבי בדעותיו של נשיא טוניסיה.

נמצא שאין „הבוגד“ בודד במועדיו ואין המנודה משולל לחלוטין ידידים ותומכים. אבל גם אם בין שליטי ערב המצב אינו נואש, הרי ה„רחוב“ הערבי מאוחד נגד בורגיבה. שוב אין בורגיבה יכול להופיע אלא בפני מפלגת „ניאו דיסטור“ הסוציאליסטית, בארצו שלו, ואילו בארצות ערב יכונה מעתה „בוגד“, „מטורף“, „משרת האימפר-יאליזם המערבי“ ואפילו — „ציוני“.

דו־קיום אפשרי

זכותו של בורגיבה היא, שהיה המדינאי הערבי החשוב הראשון, שהכריז כי דו־קיום ישראלי-ערבי הוא אפשרי, וכי המלחמה אינה פתרון יחיד לשאלת פלשתינא. אמנם, לא פעם שמענו, כי גם נאצר טען כך במקום שהיה כדאי לו לטעון כך — בשיחות פרטיות, כמוכן, ולא בפומבי. מר דויד בן גוריון סיפר, זה לא כבר, על איש-ביניים אחד שהעביר

כשיצא נשיא טוניסיה חביב בורגיבה למסע הסיבוב שלו לפני כעשרה שבועות לא פילל ודאי שיסתכן במחלוקת קשה עם נאצר ועושי דברו, כדרך שנסתכן. אמנם, בורגיבה היה תמיד איש „איפכא מסתברא“, ולא היסס מלבוא בריב עם הקנאים הדתיים בעולם האיסלם (כגון בעניין ביטול המנהג של הנשים המוסלמיות לצאת החוצה מעוטפות בצעיפים ורעולות פנים) ועם מדינאים ערבים, שאת דעותיהם אינו גורס. ניתן לשער גם כן, שמעולם לא קיבל עולו של נאצר כמנהיג עליון של העולם הערבי והמוסלמי וכנגיד ומצווה לארצות ה„מאגרב“ (צפון אפריקה).

אפילו כן, אפשר לומר כמעט בוודאות, שנשיא טוניסיה לא יצא לחפש לעצמו תואנה למחלוקת עם נאצר גם אם ראה בו אדם המשתמש בכתר שאינו ראוי לו, ובשיטותיו — פתח לסכנות רבות. מה שהעלה את חרונו של בורגיבה היא העובדה, שנאצר החליט, על דעת עצמו, לאיים, בשם כל ארצות ערב, על בון בניתוק יחסים גמור, וראה עצמו מוסמך לדבר בשם כולן, מבלי שהוסמך לכך.

בהכרתו הראשונה של בורגיבה בעניין יחסי ישראל-ערב נתכוון איפוא הלה לתת תשובה ניצחת לשיטתו של נאצר כלפי ישראל ולהוכיח, כי היא מוטעית מיסודה. יותר משנתכוון לעשיית שלום עם ישראל, נתכוון לקרקר חומתו של השליט המצרי ולגלות לעין כול את הבקיעים בחומה זו, הבנויה במלט האשליות וסיסמאות הכוזב הדימגוגיה. יודע בורגיבה ומרגיש, כי אין הוא „קרוב אל החלל“ הפלשתינאי, כמצרים, סוריה וממלכת הירדן, ומחנות הפליטים הפלשתינאים רחוקים מה„מאגרב“; וכי אין בידו לכוף על הללו פתרונות. אבל הוא הרגיש, כי מישוהו צריך לקום ולומר, שפתרונו של

קשה להניח, כי נאצר יחליט לנתק יחסים עם בורגיבה, ויהיה זה מתהפכות הגורל הדיפלומאטי, שניתוק היחסים בין מצרים לטוניסיה ישמש — בסופו של דבר — תחליף בשביל נאצר לניתוק היחסים עם בון... אבל אין ספק בנוגע לדעה על הצעות השלום שתהא שלטת בוועידת הפיסגה הערבית וב"הליגה", ויהיו אשר יהיו הרהורי החרטה והתהייה, המתעוררים בלב אי אלה ממנהיגי ערב, אשר לניתוק היחסים הבלתי-רשמי עם טוניסיה מצד מצרים, סוריה ועיראק — ספק הוא אם יאריך ימים. על כל פנים, ארצות ערב האחרות, סעודיה ומארוקו, הלבנון והירדן יתנגדו בתוקף להוצאת טוניסיה מ"הליגה הערבית" ולכל נסיון למנוע את השתתפותה בוועידת הפיסגה הקרובה של ראשי ממשלות ערב, שוב הוכח, שאחדות ערב, אפילו בענין הישראלי אינה אלא אגדה, שאינה עומדת במבחן המציאות.

שיקולים של בורגיבה

הראיון המעניין ביותר עם בורגיבה על נושא יחסי ישראל-ערב נתפרסם ב"נובל אוברוואטר". בראיון זה גילה בורגיבה, שלפני צאתו לסיבובו בארצות ערב, "לא נתכוון כלל להביע דעתו בפומבי בדבר פתרון שאלת פלשתינא". אך מה שהמריצו לחשוב בשאלה זו היא העובדה, שכמה מטובי ידידיהם של הערבים אינם גורסים את דעת הערבים על מדינת היהודים. דוגמה חותכת: כשביקר בבלגראד אצל מרשל טיטו, לפני צאתו לביקור בקאהיר, נוכח לדעת, שאין השליט היוגוסלאווי מוכן לכלול את מדינת ישראל — בהודעתם המשותפת שלאחר השיחות — ברשימת העמים המשועבדים שיעבוד קולוניאלי. טיטו מקיים יחסים דיפלומאטיים עם ישראל ואינו סבור שישראל היא יצור קולוניאלי. מכיוון שכך החליט בורגיבה להציע גינוי הקולוניאליים כתופעה כללית ולא לפרט בהודעה המשותפת רשימת שמות של ארצות, שהרי לא ייתכן להשמיט מרשימה כזאת את השם "פלשתינא"... עוד דוגמה הביא בורגיבה: הסופר-הפילוסוף סוף ז'אן פול סארטר מצדד בוכות פתרון פלשתינאי שיושג בדרך מו"מ עם ישראל וכלום יש לראות בו, בשל כך, אדם התומך בקולוניאליזם? זאת ועוד: כל אחד יודע שמלחמה היא

לנאצר את ההצעה להיפגש עמו לשם שיחות שלום. המנהיג הישראלי היה מוכן לשם כך ללכת לכל מקום, ותשובתו של נאצר היתה, שהוא יודע שאילו נפגש עם בן גוריון היה מגיע אתו לידי הסכם תוך שעה-שעתיים אבל — שאחר כך לא היה יכול לשוב לקאהיר. בין שאמר מה שאמר ברצינות, ובין שלא היה אלא פיסומי מלים, לא יצאו הדברים מכלל קוריוז דיפלומאטי, שמקומו בספר זכרונות ולא בעולם המדיניות המעשית. בורגיבה היה ראשון שנקט עמדה חיובית לגבי התביעה הישראלית החוזרת ונשנית למו"מ ישיר. אלא שישראל קובעת: מו"מ ללא תנאים מוקדמים.

אם תמצא לומר, ישנם כמה צדדים שונים בעמדת נאצר לגבי ישראל ובעמדת קיין לגבי אמריקה. זו זה כופרים במוצא אחר מלבד מלחמה. זו זה מסרבים לקיים מו"מ, כדי להגיע לידי הסדר ללא תנאים מוקדמים, וזו זה אינם מודים באפשרות של דו-קיום בשלום. ודאי, שאין תנאיו של בורגיבה עשויים להתקבל על ידי ישראל. החזרת הפליטים ושיבה לתנאי החלוקה — כלומר: ויתור על רבע שטחה של מדינת ישראל — אינם מתקבלים ולא יתקבלו על ידי שום מפלגה או מנהיגות בישראל. יתר על כן, השגריר הטוניסי במצרים, באדרה, כבר ניסה להסביר למזכיר "הליגה הערבית", חאליק חאסנה, שהצעותיו של בורגיבה נועדו, "להביא במבוכה את ישראל ולא לצלח לדחות בפומבי את החלטות או"ם על החזרת הפליטים" וכו'. אבל עצם המגמה של מו"מ במקום התכוננות למלחמה, מתוך ההנחה, שאין בכוחם של הערבים להתגבר על ישראל בדרך של מלחמה, היא מגמה שראוי לברך עליה כמיפנה בהשקפות המדינאים הערבים.

השאלה היא, כמובן, מי ומי ילך עם בורגיבה, ומה סיכויו להשפיע על ועידת הפיסגה הערבית הנוכחית? נאצר החזיר את שגרירו מטוניסיה ואף כפה על שגריר טוניסיה לצאת ממצרים, במנעו ממנו השתתפות בוועידת קאהיר והרצאת דעותיו של בורגיבה, כפי שקיווה הלה תחילה. הנקל לשער, כי בימים ובשבועות הקרובים יהיה נאצר שופך אש וגפרית — בנאומים ובגילוי-דעת קיצוניים נגד ישראל ובגנותו של בורגיבה.

האופטימיסטים יודו, כי כפירה בהגמוניה של נאצר — עדיין אין פירושה עשיית שלום עם ישראל. אבל גם פסימיסטים מושבעים ואנשי מעשה שאין לפניהם אלא מה שעיניהם רואות יודו, כי אכן נפל דבר במחנה הערבי, וכי יש חולקים על שיטת „מלחמת השמד“ ועל טיפוח „שנאה ללא גבול“ לישראל וליהודים בכלל כאמצעי יחיד לפתרון השאלה. גם הודעת הדובר של מזכירות המדינה בוואשינגטון, כי הממשלה האמריקנית תקדם בברכה כל יוזמה הנוגעת להביא להסדר בריקיימא בדרכי שלום של הסכסוך, אף שבאה רק אחרי התמהמהות בולטת (בסוף אפריל), יש בה משום הודאה בכך, כי „הצורה האמיצה שבה נגיש בורגיבה לעניין, נותנת תקווה לגישה חדשה אל בעייה קשה זו“.

כאמור נסחף בורגיבה לתוך המערבולת הזאת בעיקר מתוך שנמאס לו להיגרר אחר סרחה גלימתו של נאצר, ומתוך שלא לשמה בא לשמה. מפלגת „ניאודדסטור“ שהיא מפלגת השלטון בארצו, אישרה את הצעות הנשיא לפתרון פשרה לבעיית ארץ ישראל בדרך מו"מ, ובחזית הפנימית הטוניסית אין סכנת פילוג ופיצול בעזרת סוכניו של נאצר נשקפת לו. אמנם, אין זה מוציא מכלל אפשרות קשירת קשר מטעם סוכני הביון המצרי לרצחו נפש, כדרך שכבר עשו שליחיו של נאצר בעבר במדינות אחרות. אבל בורגיבה ידע יפה, בשעה שיצא למלחמת דברים עם נאצר, מה שיטות הלחמה המדינית של זה ומה המחיר הנדרש ממנו.

השכנים לא יסכימו

מכיוון שאין סיכוי שמישהו מהשכנים של מדינת ישראל יענה אמן אחרי בורגיבה, וזה כולל גם את הלבנון, הרי לכאורה אפשר היה לא לממשלת ישראל, לישוב בשלווה ולא להגיב על פרטי ההצעות של נשיא טוניסיה, גם אם הן קטלניות מבחינת הבטחת קיומה ועתידה של ישראל כמדינה עצמאית ומתפתחת. אבל שתיקה גמורה אין בה מן החכמה הדיפלומאטית, בפרט לאחר שממשלת ארצות הברית הגיבה בינתיים בחיוב לצעד זה — ואם גם באיחור ניכר — וגם ממשלות אחרות התחילו רואות בהצעות „יסוד סביר למו"מ ישיר“, האמת היא, כי היסוד אינו יסוד

בלתי אפשרית, שכן תיבלם, תוך שעות ספורות, על ידי המעצמות הגדולות, כי ממשלת ארצות הברית התחייבה להתערב בתקיפות נגד תוקפנות של ישראל כמו נגד תוקפנות על ישראל. כשביקר בקאהיר הרצה עיקרי דעותיו לפני נאצר ולא מצא שיש ביניהם חילוקי דעות קשים, גם אם היו הבדלים באי אלה פרטים. והלא בראיון שנתן נאצר לכתב „ריאליטה“ אמר גם הוא, שיש למצוא מסגרת חוקית בינלאומית, שבתוכה ניתן להיאבק. במקרה זה, המסגרת היא זו של א"ם, וההמלצה של א"ם בעניין הפליטים והחוזרתם. מדוע לא להסתייע במסגרת זו ולהפכה לנשק יעיל? — טען נאצר. וזאת היא גם השקפת בורגיבה... בקאהיר אמר בורגיבה, כי לדעתו יש לגוֹט כלפי ישראל ב„מדיניות השלבים“, משום שהמדיניות הערבית של 17 השנים שעברו הביאו לידי קפאון וחוסר מוצא. הוא אמר גם כן, שביום מן הימים יתן פומבי להצעותיו בתנאי שלא יוקיעו אותו כבוגד באומה הערבית. בורגיבה קובע, כי „כולם הסכימו אז לכך“. דעתו היא שיש צורך בתנועה; בהצעות ובהצעות שכנגד. „יש להפסיק את האיומים להשליך את היהודים לים, אם אי אפשר לבצע איומים אלה“...

תוצאת ההתערבות

מבחינת רישומה של פעולת בורגיבה לטווח קרוב — לא נשתנה אמנם, הרבה, מדינאי ערב, עם נאצר בראשו, כריזו שוב ושוב בשבועות הקרובים, במישנה מרץ על האיומים הישנים כלפי ישראל. הכרזה על נכונות למו"מ עם ישראל לא תבוא מצד הפליטים, שהמופתי הירושלמי ושוקיירי מתיימרים לדבר בשמם, ולא מצד מדינות ערב, שנאצר מייצגן. אך בורגיבה, שהאשים עכשיו את נאצר שהוא „דיקטטור השואף להיות מנהיג יחיד ובלעדי בעולם הערבי“ העמיד את חברי „הליגה“ הערבית לפני ברירה: או שיפסיקו לקבל פקודות והוראות מנאצר, או שיוודו בריבונותו על מדינות ערב. „זהו — העיר אחד מתומכיו של נאצר — הקרע העז ביותר ב„ליגה“ מיום שהחליטה עיראק, לפני עשר שנים, להצטרף לברית בגדד, ואילו הפעם העניין עוד יותר רציני משום שהוא נוגע לשאלת לפשתינה“.

עתה במצב מיקוח טוב. יש לו בעיות משלו אחרי שנתיים של כשלונות ואבידות בתימן. אין הוא מצווה להפציץ כפרים ודרכי אספקה של סעודיה סמוך לגבול התימני אלא מתוך יאוש. ידידו הנאמן בעיראק, גנרל עראף, נכנס עכשיו להתמודדות עם חילות המיעוט הכורדי של ברזאני, למרות כל הפצרותיו של נאצר, שיימנע מזה. כשלון של עראף במשימה זו עלול למוטט את שלטונו, כדרך שנתמוטט שלטונו של גנרל קאסימ אחרי תבוסתו של צבא עיראק שביקש לדכא את הכורדים. מגמת ההתפשטות המצרית בכיוון המפרץ הפרסי, עדן והים ההודי — תהא נבלמת בקרוב כתוצאה מהסכם חשאי של ראש-ממשלת בריטניה החדש עם נשיא ארה"ב על שיתוף פעולה ימי ואווירי בהקמת שרשרת של בסיסים באיי הים ההודי, שעודם בידי הבריטים. שרשרת כזאת תוקם בעיקר מחשש התפשטותה של מלחמת דרום-מזרח אסיה וסכנת חדירתה של סין לאיזור זה ולגמלים אפריקניים רבים. אשר לעודפי המזון האמריקניים — הם דרושים מאוד לאוכלוסייה המצרית הגדלה והמורעבת יותר משהיו דרושים אי פעם בעבר. אך השליט המצרי לשיטתו, כי תזותחים עדיפים מחמאה ואפילו מלחם. מכאן שסיכויו של פיליפס טאלבוט בסיכובו במזרח התיכון לא היו טובים מלכתחילה.

אין נאצר משלה את עצמו בנוגע להחלטת ואשינגטון לספק נשק ומטוסים לסעודיה בשווי של 100-200 מיליון דולאר. הוא יודע, כי חיוקה של סעודיה בא לשמש תריס בפני תכניות הכיבוש וההתפשטות של מצרים. זאת היא תשובה נמרצת ראשונה, שנתנה ואשינגטון לנאצר בשנתיים האחרונות, שבהן הפר כמה פעמים את הבטחותיו להוציא את חיל המשלוח שלו מתימן, והיא תעשה רושם יותר מההחלטה האמריקנית הקודמת — לספק עודפי מזון לכוחות האימאם בתימן. נאצר מבין לשון זו של אספקת נשק יותר מכל לשון אחרת. הוא הוכיח זאת בנאמנותו לספק הראשי במוסקבה משנת 1956 ועד הנה, והוא מתחיל להבין, שאין אמריקה מעוניינת בהשתלטותה של מצרים על המזרח התיכון כולו בשם הפטרון הסובייטי, וכמסחנאי ראשי של נשק סובייטי.

י. מישאל

ואינו סביר, וכי מו"מ כזה אינו אפשרי אלא אם כן יהיו הערבים מוכנים לו ללא כל תנאים מוקדמים. לזאת לא נתכוון בורגיבה ולא עוד אלא שהדגיש מראש, כי "יש להניח כי ישראל תדחה הצעותיו ותעורר רושם שלילי בעולם על ידי סירוב להישמע להחלטות עו"ם על החלוקה ועל החזרת הפליטים..."

כסבור היה נשיא טוניסיה, שהצעותיו לא יגיעו לכלל אישור ורק יערערו את מעמדו של נאצר וישמיטו מידו את מושכותו הסוס של שנאת ישראל והכנות ל"ג'האד", שהוא רוכב עליו מיום שהגיע לשלטון, למען האדרת כוח שלטונו ותהילתו. אבל מדינת ישראל אינה יכולה לסמוך על הכוונות המסתתרות מאחורי ההצעות. הכרח הוא לה להגיב בלשון ברורה, כשהמדובר הוא בויתור על רבע שטחה של המדינה ובהחזרת פליטי ערב למדינה כגיס חמשי. ואמנם, ראש ממשלת ישראל הגיב וגם נקט עמדה ברורה בכנסת לגופן של ההצעות, והיה כזה יותר מן התבונה המדינית מאשר בשתיקה תכסיטית תוך ההנחה, שהיריבים הערבים יבטלו ממילא את הצעות בורגיבה. גם ההזמנה "הבלתי רשמית" של שרת החוץ הישראלית לבורגיבה לבקר בישראל הלמה את הגישה הכללית של כבדהו וכר.

ביקורו של טאלבוט

ביקורו של פיליפס טאלבוט בבירות ערב ובישראל נסתיים בינתיים, אך על תוצאותיו לא פורסם הרבה. נאצר בעוניין בקבלת עודפי מזון אמריקניים בסכום עצום (500 מיליון דולאר) אך אינו מעוניין בכך, שמישהו יבטל את תוכניות ההטייה של מקורות הירדן, כפי שתוכנן והוחלט בהנהגתו. אם טאלבוט, ראש מחלקת המזרח התיכון של מוזכירות-המדינה הציע לו "תכנית ג'ונסטון" מחודשת ומתוקנת, קרוב לוודאי שהלה דחה אותה. בישראל לא היה לפיליפס טאלבוט מה להציע אחרי ביקורו של הארימאן אלא לבקש שלא תהיה שום פעולה צבאית בהקשר לנסיון הערבי המשותף לגזול מישראל את אספקת מקורות הירדן כולם. אך גם בנידון זה ההכרעה הסופית מוכרחה להיות בידי מדינת ישראל וממשלתה. למרות אי הרצון שעמדה זו עוררה בלונדון ובואשינגטון, טועים האומרים, כי נאצר הוא

הַעֲרָכוֹת וְדַבְרֵי-בִקְרָת

עולמו של ישראל זאנגוויל

(בעקבות ספרו של ד"ר מ. וולגלרנטר)

מאת חיים ליה

אישיות רבת הפכים וניגודים, חתר ישראל זאנגוויל כל ימיו לקראת גישור עולמות של אדם, עם דת, איחודם ומיזוגם — והדבר לא עלה בידו. ככמה סופרים עברים בני דורו — ולא כמוהם בחינוך, השפעה, מעמד וזיקות-תרבות — רוח — יצא „לבקש כוכבו“ „בשעת תוהו ובוהו, שעת עירבוב התחומים של אחרית וראשית, של סתירה ובנין, של זיקנה ועלומים“. זאנגוויל ביקש לעשות מכמה רשויות רשות אחת. והוא גם ראה עתים את עצמו בתפקיד של נביא או מורה ומנהיג לדורו. ואמנם התאחדו בקרבו כמה סגולות ותכונות מצוינות שהרימוהו אל על. הוא נחן בעומק רגש ואצילות מחשבה. כסופר מזהיר, חדיעין ועזביטוי, כנואם והוגה-דעות, היה מבני העלייה המעטים בדור שהקים לנו מספר לא קטן של אישים דגולים וברוכי כשרון. היו בו בזאנגוויל הרבה מאותן התכונות שייחס לגיבורו בסיפורו „חד גדיא“, וייסמאן, שהרגש והשכל, הזיקה למסורת אבות והכפירה, ההתערות בתרבות הכללית וגעגועיו לעמו התרוצצו בקרבו והוא כולו אכול סערות נפש וסתירות.

זאנגוויל היה אחד מציירי הגיטו הגדולים ביותר, שנתן לו תיקון אמנותי, גילה בו שלל טיפוסים והתחקה על ארחם ורבעם, ששונם ויגונם, שאיפותיהם וגעגועיהם. הוא העלה את הגיטו חייו לא כאדם מן החוץ, כמי שכא לבקש בו חומר „אכסוטי“, או ש„מגמה“ לו לעורר רחמי הבריות על עלובי החיים שהשתכנו בו, אלא כאמן המשתף את עצמו בנסינותיהם וחוויותיהם, אך יודע גם ליצור מרחק בינו לביניהם ולתארם תיאור שלם וקולע אל המציאות כמות-שהיא. אולם ראיתו את הגיטו לא היתה ראייה שטחית קלושה. עינו החדה ולבו המבין והמרגיש חדרו מבעד לקליפות החיצוניות המאובקות והדלותות שלו והאמן חישף גם את אוצרות האור הגנוזים בתוכו. ואלה הם דבריו על זיקתו לגיטו: „הגיטו הלונדוני שלנו — פינה פיוטית הוא על אף הליכלוך שמסביב לו, שושני הרומאנטיקה ההולכת ונעלמת פורחות כאוירים הלח של חיי יום-יום בלונדון הבירה. מאחורי הלבוש החיצוני הקפוא והמכוער של עולם זה, המיוחד במינו, מסתתר עולם פנימי שונה מן החיצוני, מלא וגדוש חזיונות פנטסטיים כמראה חלומות המזרח“.

* * *

אישיותו מרובת-הצדדים של ישראל זאנגוויל זכתה להערכות מאליפות, אולם חסר היה ספר שיקף את הווייתו הספרותית, עסקנותו הציבורית, נטיות ותעויות רוחו ודרכי חייו — עליותיו וירידותיו, כיבושיו ונפתוליו — ויפרשם פירוש מלא ושלם, כולל ונאמן. פרופ' מוריס וולגלרנטר, מרצה לספרות אנגלית בישיבה אוניברסיטה, נטל על עצמו את המשימה הזאת והוא ביצע אותה בכשרון ותבונה. ספרו* הוא גם מחקר ספרותי זהיר ומדוקדק וגם תיאור עבודת-חיים רצופת חזון ומעש. המחבר השקיע בספר ידיעה מרובה ובקיאות בקורות תקופתנו החדשה, תקופת התחייה והמאבק על קוממיות לאומית ואנושית. מצע הדין הוא נרחב וממצה. פרופ' וולגלרנטר ניצל ניצול שיטתי ומכוון את החומר הביבליוגרפי העשיר שברשותו והשתמש בו כדי להפיץ אור בהיר על דמותו של ישראל זאנגוויל, הארוגה בתולדות דורנו ומאורעות זמנו, על התפקיד החשוב שמילא בהם ועל תמורות הרוח ותגודות הדעות שעדו עליו.

לכאורה נועד ישראל זאנגוויל לגדולות מאלה שהשיג בזכות שכלו החריף, גמישות מחשבתו, דמיונו המתלהט, כשרון הנאום שלו ועוז רוחו. אף-על-פי-כן לא נעשה לדבר הדור, למנהיגה של תנועה גדולה ולא הגיע, על אף המרץ העצום שהשקיע בעסקנותו הציבורית, לידי מעשים של ממש. אין ספק שכשלונו נבע מאישיותו המפולגת, המסוערת וה"מחודדת". רבה היתה ההתרוצצות בנפשו, ההפכים והסתירות. זאנגוויל אמר להשלים ביניהם, ליצור מעין אחדות מדומה של דעות ואמונות סותרות — יהדות ונצרות; לאומיות וקוסמופוליטניות; ציונות וטריטוריאליזם, וכדומה — והקרעים לא נתאחו. לקרעים אלה, לניגודי הדעות והשאיפות בנפשו של זאנגוויל, מקדיש המחבר, פרופ' וולגלרנטר, פרק מיוחד בספרו — "הפכים אלימים". הפכים אלה, יתכן והיפרו את כשרונו הספרותי, שהיה ממוזג ריאליזם ודמיון, הומור וטראגיות, הנעימה הלירית והתיאור האכזרי, אולם על כמת החיים הנחילו לו אכזבות. בצדק מעיר המחבר שגורלו של זאנגוויל, היה גחלן של הדמויות ההיסטוריות שהעלה בספרו חילמי הגיטו — אוריאל אקוסטו, שבתי צבי, שפינוזה, שלמה מיימון, היינה, לאסאל ועוד — על פתרון חלומותיהם ומשאת-נפשם לא באו.

פרופ' וולגלרנטר קובע את דמותו של זאנגוויל ופעילותו הספרותית והציבורית במסגרת דורו. הספר גרש מובאות. המחבר גובה עדויות מחבריו וידידיו של זאנגוויל, ממבקריו, מעריציו ומתנגדיו. עדויות אלה מבהירות את מעלתו הגדולה, את קסם אישיותו, את עדינות נפשו, ענותנותו ועושר מחשבתו, אך גם את חסרונותיו ומגרעותיו. אף הרצל מספר על פגישותיו עמו ומזכירהו כמה פעמים ביומניו. על פגישתו עם זאנגוויל ב-21 בנובמבר, 1895, הוא מספר:

"ביקורי אצל ישראל זאנגוויל הסופר. נסעתי בערפל דרך רחובות אינסופיים. הגעתי במצב-רוח רע, הבית בו גר זאנגוויל עושה רושם עלוב במקצת. בחדר-עבודה, כולו מרופד ספרים, יושב זאנגוויל ליד שולחן-כתיבה ענקי. מראהו

* Israel Zangwill, a Study by Maurice Wohlgeleter, Columbia University Press, New York and London, 1964, 344 pp.

עושה רושם של בן-מזרח שנתגלגל לקצה עולם אחר, זר לו. פניו משקפות גאווה אמיתית שהושגה אחר היאבקות קשה. אי-הסדר בחדרו רומז על אדם החי חיים פנימיים. לא קראתי ממנו דבר, אך דומני שהנני מכירו יפה".

זאנגוויל לא הלך אחרי המקובלות, ולא תמיד היה שבילו שביל הזהב. אורחותיו, נימוסיו וקווי פעולתו ומחשבתו הותוו על-ידי מצפונו והגיונו. מצפונו היה תמיד טהור, אך ההגיון התעהו לא פעם. מן הקונגרס הראשון ועד השביעי השתתף בכנסת-ישראל זו ונתן בחייו של הרצל הרבה ממרצו ומכשרונותיו לרעיון הציוני. מן הקונגרס השביעי ואילך פרש מן התנועה הציונית והוא החל לנוע אחרי טריטוריות זרות ורחוקות. לכתחילה לקחה הצעת אוגאנדה את לבו ולאחר מכן ניהל משא-ומתן עם ממשלת תורכיה בדבר התיישבות יהודים בקיריניקה ועם ממשלת פורטוגליה — באנגולה. הוא היה גם מן התומכים הנלהבים של הגירה לגאלווסטון אשר במדינת טקסאס. "הנשמה" — כתב — "היא גדולה מן האדמה, והנשמה היהודית יכולה ליצור ארץ-ישראל בכל מקום, מבלי לאבד בשל כך את השאיפה ההיסטורית לארץ-הקודש". מכיון ש"תבונה וצדק, אהבה חמלה" הן מידות היסוד של האנושיות כולה אין תכלית עליונה מוז של השלטת המידות האלה ועשייתן גורם פועל כחיים. אחרי שנתאכזב מן הציונות ואף מן הטריטוריאליזם הגיע לרעיון של "כור ההיתוך", מיוזג לאומים באמריקה, וישראל בתוכם. קרבן זה שדרש זאנגוויל מעם ישראל, להתמוזג כולו בתוך גוש-עמים חדש עד כדי טישטוש גמור של עצמיותו, לא יכול היה הקיבוץ היהודי להביא ואף אמריקה עצמה לא דרשה ממנו אבדנו הלאומי.

* * *

פרופ' וולגלרנטר מסביר את דרך חייו ויצירתו של ישראל זאנגוויל על רקע זמנו, הזרמים הספרותיים הדעות שהשפיעו עליו ושהטביעו את חותמם במידת-מה על הלך-רוחו ומחשבותיו. הספר כולל לכן כמעט כל מיכלול הבעיות בספרות הכללית בסוף המאה התשע עשרה וזרמי המחשבה היהודית באותה תקופה. דרכו של המחבר היא דרך הפירוש וההסברה ההדרגית, המצרפת פרט לפרט עד שיתחברו לתמונה שלימה ובהירה.

פרופ' וולגלרנטר מסתייג מלהוציא משפט, מלדון דין ומלהסיק מסקנות. הוא מניח לזאנגוויל, למפרשיו ולמבקרו לדבר בעדם. גישה אובייקטיבית זו עלולה ליצור רושם של יחס פושר לנושא החיבור, ואין הדבר כן. עם כל ריבוי הדעות, ההסברות והמשפטים שולטים בו הסדר והמשטר ועל-ידי עצם שיטת ההסברה, צירוף הדעות והארתן, מתגלה תגובתו של המחבר ויחסו החיובי או השלילי להלכי הרוח ולמפעלותיו של גיבור חיבורו. אין פרופ' וולגלרנטר מעלים על חיבתו לאמן ולאישיותו, חיבה המחייבת גם מידה של סליחה אך אין זו מגיעה לידי הערצה הנוטלת כושרה של הערכה נכונה.

חיבול הספרותי של זאנגוויל היה רב — בספור, במחזה, בשירה, במסה, בפתבליציסטיקה ובתרגום; ויזכרו לטובה תרגומיו משלמה בן גבירול ופיוטים אחרים. רק חלק מועט מיצירתו ניצל משיני הזמן הטעם המשתנים, אולם כלל יצירתו ואישיותו צריכות היו ציון, סיכום והערכה. ד"ר וולגלרנטר מילא בספרו את המשימה הזאת באמונה.

במחיצת איש-יסודות

לתומו: „לא אבין מפני-מה הקומוניסטים היהודים אינם רוצים שגם היהודים תהיה מולדת משלהם!“

אפוף זוהר אנדי הוא לא לבד סיפור עד-הראייה על הגנת תל-חי ההירוואית — שמפצועיה היה קנב — אלא גם תיאור גודר-העבודה ומקימי מפעל-הבריאות לפועל העברי.

מכאן מוליך השביל, דרך עבודה חקלאית במחיצת א. ד. גורדון, אליעזר יפה ועוד, אל ניצני דאגה לביטוח ממחלה, עוני ואבטלה, להקמת רשת מרפאות ובתי-חולים ובתי-הבראה לעם העובד — מפעלה האדיר של קופת-חולים וקרן נכות, ועד לתיכנון תחיקת-עבודה ושירותים סוציאליים מסועפים, זביסוסם בשורת ספרי-יסוד ומחקרים מקוריים, שמהם פינה ויתד לביטוח הלאומי של מדינת ישראל. אכן, הערכת המדינה ניתנה ליצחק קנב ב„פרסי-ישראל“ למדעי-החברה.

בימי בולמוס „פרשיות“ ושידוד „מערכים“, כשאנו נאבקים להתזרת מוסר-העבודה ליושנו ולהקניית ערכי חברה ואנוש מתוקנים, טוב לשאוב השראה ממגילת חיי אישים, מניחי יסודות חיינו המתודשים, שבמרכזם הדאגה לאדם ולעילוי האדם, אישים שלא לבד בפעלם אלא בעצם היותם, אבני-יסוד הם בבנין חברה מתוקנת.

מאת מרדכי עובדיהו

לשורת המונוגרפיות על אישי הישוב והמדינה (הסופר ואיש-הרות, הנשיא שור, החוקרים הסוציולוגים לשצינסקי וטרטקובר), הוסיף עתה אלכסנדר מנור מונוגרפיה על יצחק קנב, „המתכנן הסוציאלי“*.

הקרובים לסוגיית המדיניות והתחיקה הסוציאלית, ימצאו ענין רב בבעיות הגולות בספר זה, ואילו סתם אדם מן הישוב והנוער בפרט, יתודעו כאן לפרשת-חיים מרתקת של אחד מראשוני חלוצים, ממניחי יסודות ארץ-ישראל העובדת והמדינה הקמה.

בפרקים רבי-מתח, שאובים ממקורות אוטנטיים, שנשימה אפית בהם, עוברת לעינינו דרכו של צער וסטודנט יהודי, חוטר מיהדות קרים הארצית, המתבוללת, (שהצמיחה לנו את שאול טשרניחובסקי!) — אל מקור-המחצב, לחיק התנועה הציונית-החלוצית ברוסיה.

עם קריאת טרומפלדור — שבצילו הסתופף עד יומו האחרון — משתחרר קנב (או — קנבסקי) מקסמי „המהפכה העולמית“ ומצטרף למגשימי המהפכה העברית, בוני מולדת לעם גולה ומנודה בעמים.

אגב — לפירצוף „מחריבינו מקרבנו“ — הייבסקציה — מוסיף הסיפור בקומיסאר הסובייטי, אשר לשמע רעיון הציונות, תמה

* אלכסנדר מנור / יצחק קנב — המתכנן הסוציאלי. הוצ' „מקורות“, ת"א, תשכ"ה.

Use the Pleasant Laxative

Ex-Lax is the laxative you enjoy taking. Tastes like delicious chocolate, and gives thorough relief gently and comfortably. Ex-Lax is America's biggest selling laxative — used for over 50 years.

Buy the Economy 98c size

Save as much as 54c

Also available in 43c and 19c sizes

When Nature "forgets" . . . remember

EX-LAX

THE CHOCOLATED LAXATIVE

מערכת „בצרון“ מברכת

את הסופר והחוקר רבי-הזכויות והתרומות
ר' יצחק ריבקינד ז"ל
ליובלו השבעים

מי יתן וימשך בעבודתו הברוכה עוד
רבות בשנים תוך נהורא מעליא
ובריות גופא

תחרות הסיפור העברי הקצר של ה"בצרון"

אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל המציאה את שמות מחברי הסיפורים, שנתפרסמו בשנים האחרונות ב"בצרון". לפי תקנות התחרות נדפסו הסיפורים בעילום שם מחבריהם. בסך-הכל נתקבלו 66 סיפורים לתחרות. מהם נועדו לפרסום 15 מן הסיפורים. הם נבחרו כראויים להשתתף בתחרות ולקבלת פרסי "בצרון" עלידי השופטים עזריאל אוכמני וברוך קרוא. כמרכן נתמנו ועדות-שופטים מיוחדות לבחור בסיפורים הראויים לשלושת פרסי ה"בצרון" על שם ישראל שטיבל, סינאטור במדינת פנסילבניה. ביגתים נדפס הסיפור "קרב בגבעה" ליהודה עמיחי בספר והוצא מכלל התחרות. הסיפורים, לפי סדר הדפסתם, ומחבריהם הם: א. מרק הכוכבים A, ינץ רמגל; ב. מרים וזבולון (ח. ופ.), דליה רביקוביץ; ג. פאלימפסט (נמרוד), זאב בך-שלמה; ד. צמחיית הגליל (אביאלי), משה שמיר; ה. הסיני איוואן רבינוביץ (פסיפסים), י. סערוני; ו. ממראות הבית עם המדרגות המסויידות תכלת (י. אסנת), עמליה כהנא-כרמון; ז. עד גמירה (מ. אילני), מאיר ארליך; ח. הנחש (אלמוני), יוסף בריוסף; ט. כרחם אב (סימן), משה הכהן; י. מבוכה (סגול), טובה הראל; יא. מכתב לאלהים או יסכה יב. רגינה (א. פ.), אהרון אפלפלד; יג. מותו ממדרוני ההר (סלע בהר), רחלה בבלי; של סבא הרמן (אוקיינוס)...; יד. מישה (קו)... הסיפור צמחיית הגליל למשה שמיר נדפס במקום אחר (בתרגום אנגלי) ובכך הוציא את עצמו מכלל המועמדים לפרס. מחברי הסיפורים "מותו של סבא הרמן" ו"מישה" חייבים להמציא לנו את שמותיהם ולהחיש עלידי כך פירסום החלטת השופטים להענקת הפרסים.

ש. שלום — בן ששים

מלאו ששים שנה למשורר הדגול ש. שלום, מיוצרי הדור החשובים. ש. שלום עשה לו שם בספרי השירה הראשונים שלו "מי ז" ו"פלא גמע". "ספר השירים

והסוניטות" ו"פנים אל פנים" הבליטו את דמותו הפיוטית המובהקת. עומק מסתורין וחזון אדם ועם מציינים את ספר שיריו הגדול "ספר חי רואי". אף בסיפוריו "אדמה ושמי-שמים" וה"נר לא כבה" יש משום יחוד ביטוי והלך נפש. מערכת "בצרון" שולחת למשורר מיטב איחוליה לשנות יצירה רבות וברכות.

"השיר העברי המודרני לכשעצמו"

בקרוב יופיע הספר "השיר העברי המודרני לכשעצמו" (The Modern Hebrew Poem Itself, בעריכתו של סטנלי ברינשאו, ט. כרמי ועזרא שפיזהנולר. שירי 24 משוררים עברים הוכנסו בספר, המכיל 220 טורים כפולים. השירים באים במקורם העברי ועל ידו טראנסקריפציה פונטית באותיות רומיות. לאחר כל שיר בא תרגום מילולי, פירושים והסברים.

ספר הדיש מאת ד"ר א. י. איגוס

זה עתה הופיע ספר חדש מאת ד"ר אברהם יצחק איגוס, פרופיסור להיסטוריה בישיבה אוניברסיטה, "תרבות עירונית באירופה שלפני מסע הצלב" בשני כרכים. הספר מיוסד על יותר מ-300 שו"ת המשקפות את המסחר, חיי המשפחה, החינוך והיחסים שבין היהודים ושכניהם. המחבר מוכיח שהיהודים היו מן הראשונים לפתח את החיים העירוניים ומוסדותיה. אירגון הקהילה היהודית שימש דוגמה למוסדות השלטון והציבור הכלליים.

ד"ר איגוס קיבל פרס למד על ספרו "מהר"ם גרוטנברג, חייו וחיבוריו" בשנת תש"ז.

"חזון יעקב" להרב יעקב טאובר

הופיע הספר "חזון יעקב", ביאור על הרמב"ם הלכות תלמוד תורה, מאת הרב יעקב טאובר, רב במרכז היהודי ע"י שדרת י"ז בברוקלין. הספר הופיע בהוצאת אברהם ציוני, תל אביב. בפתיחתו עומד המחבר על עיקרי דעותיו של הרמב"ם בת"ת ומסביר את מהות התרם ופירושו.

אורחות העולם היא טיסה

 LUFTHANSA
GERMAN AIRLINES

זוהי הטיסה במעם מעודן לאירופה או לכל מקום שהוא בעולם.
שירותנו מפורסם לתשומת-לב ולאדיבות. התבחר מזון כשר? השמיע
את בקשתך כשהנך מזמין את כרטיס-הנסיעה.

התקשר עם סוכן-הנסיעות שלך — או צלצל לחברת לופטהאנזא.

משרדים בערים הראשיות בארצות הברית ובקנדה.

OFFICES IN THE PRINCIPAL CITIES OF THE U.S.A. AND CANADA.

כל הקודם זכה — הננו מציעים למכירה בהנחה גדולה את הספרים האלה של רב צעיר (פרופ' חיים משרנוביץ) ושל מחברים אחרים:

- \$2.00 פרקי חיים (אומביוגרפיה)
- \$3.00 חבלי גאולה. קובץ מאמרים על המאבק לתקומת ישראל
- \$3.00 מסכת זכרונות. פרצופים והערכות. א. חכמי אודיסה. ב. אישים וסופרים
- \$1.50 קצור התלמוד. מסכת בבא קמא מסודרה ומפורשת על-ידי רב צעיר
- קצור התלמוד. מסכת ברכות עם ביאור מפורט ומספיק על יסוד מדעי,
- \$1.00 מאת רב צעיר
- \$0.25 אלהים אחרים (תשובה לרודפי שלום)
- הדים, רשימות, מדור א: מעיירת המולדת. 1. הדים. 2. סח לי אבא.
- מדור ב: מנבול לגבול. 1. מרשימותיו של חולה.
- \$2.00 2. בנאות חוף מאת שלמה דמשק
- תולדות הנגינה והחזנות בישראל. מאת ד"ר חיים הרים. ספר בן 486
- \$5.00 עמודים, היחיד במינו בשדה זה, במחיר המוזל של
- \$1.25 היחס בין ישראל לגויים לפי הרמב"ם. מאת גרשון משרנוביץ ז"ל
- מספר חיי, זכרונות ורשימות אומביוגרפיים, בלווית תמונות,
- \$1.50 מאת ד"ר מרדכי זאב ריזון
- כליל אותות, מאת ידידה מנוסי, סונימות של משורר צעיר,
- \$1.00 הוצאה מצויירת הדורה

להזמין אצל ה"בצרון"

B I T Z A R O N

1141 Broadway

New York, N. Y. 10001

Greetings from...

Dr. Harry Wechsler

737 Park Ave.
New York City

Greetings from...

**MONARCH
PROVISION CO.**

920 W. Fulton St.
Chicago, Ill.

Greetings from...

**THE ROBERT
TREAT HOTEL CO.**

"A Knott Hotel"
50 Park Pl. Newark, N. J.

Greetings from...

CHECKER CAB CO.

2124 St. Marys Ave.

Greetings from...

**PENNS LADIES
APPAREL**

1412 Main Street

Greetings from...

**THE B. H. STIEF
JEWELRY CO.**

214-216 Sixth Ave. No.

Greetings from...

**CHIN'S PAGODA
Restaurant, Inc.**

2092 Lee Road
Cleveland Hts., Ohio

Kenin & Posner

16 Court Street
Brooklyn, N. Y.

**M O R R I S
LETTER SERVICE**

MORRIS J. LARSEN

235 W. Wilson

519 Center St.

Published Monthly by Bitzaron, Inc., 1141 Broadway, New York 1, N. Y. (except January-February, May-June, November-December, when published Bi-Monthly, and July and August when not published). Prof. N. Glatzer, Prof. Simon Halkin (Israel), Prof. Harry A. Wolfson, Editors; Dr. Maurice E. Chernowitz, Managing Editor; Prof. Hayim Leaf, Associate Editor. Annual Subscription, payable in advance \$7.00 per year; foreign \$8.00. To members of the Armed Forces half rate. Second class postage paid at New York, N. Y. Copyright 1965, by Bitzaron, Inc. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions are automatically renewed unless we are notified otherwise.

You belong

on Zim.

The minute you step aboard a Zim liner you'll catch the good feeling of belonging, the proud feeling of a ship that flies the flag of Israel.

You'll see sun-splashed decks, handsome public rooms and everywhere the friendly Israeli faces that make Zim such a warm-hearted adventure. Captain to cabin boy, Zim's crews reflect joy in their bold young country, pride in their gracious modern liners.

If *you* are proud of the modern miracle that is Israel, sail with her people, sail with Zim.

For information about exciting (and economical!) transatlantic sailings, see your travel agent or call Zim.

The S.S. Zion and the S.S. Israel sail from New York to Europe and Israel every third week throughout the year.

BE A GUEST...GO
ZIM
LINES

Owner's Representative: American Israeli Shipping Company, Inc.,
42 Broadway, New York, N.Y. • Midtown Office: 580 Fifth Avenue, New York, N.Y., DI 4-7600.
Other Offices: Boston, Philadelphia, Chicago,
Los Angeles, San Francisco, Miami, Montreal, Toronto.

למען יאריכונו ימיו . . .

ה"בצרון" לשנתו הכ"ו . . .

הירחון נוסד על-ידי רב צעיר ז"ל בשנת תרצ"ט ומאז נצטרפו חוברת לחוברת וכרך לכרך עד שהגיע לכרך הנ"א.

מפעלו של החכם, מבוני המדע העברי בלשוננו, חי וקיים. מאז יסודו ליוו אותו עד הנה קוראים נאמנים, שמצפים מאז לכל חוברת חדשה — למאמרים, ולמתקרים, לסיפורים ולשירים, למסות, לביקורת ולדברי המחשבה המופיעים ב"בצרון".

הנהלת ה"בצרון" והמערכת עמדו על משמר הירחון ובמסירות נפש ממש הביאוהו עד הנה — בעזרת חותמיו, ידידיו ותומכיו הנאמנים מן היום הראשון להופעתו עד הנה.

לזכרון נצח

כל אדם מבקש להנחיל לדור הבא את הערכים היקרים ללבו. לשוננו וספרותנו — כלי היצירה העברית לכל גילויה — הן ערכי היסוד של רחוננו. כל אחד מאתנו חייב לתרום את חלקו לשמירתם והתמדת קיומם והתפתחותם. ומכיוון שענינינו לעתיד — טוב שיזכרו ידידנו הוותיקים, לאחר הבטחת יקיריהם, להעלות את זכרון ה"בצרון" בצוואותיהם. אין סיפוק גדול מזה מהכרה זו, שלאחר אורך ימים ושנים, יהא שם קשור במפעל שיוסיף לתרום להעשרת ערכי רוחנו העברים בתפוצת אמריקה.

תהילת-נצח

למשורר אפרים א. ליסיצקי והמופר שלמה דמשק ז"ל
שהפרישו מעזבונם הדל וציוו סכומים מסויימים להחזקתו של ה"בצרון".

ירושות ל"בצרון"

ידידנו וקוראינו שיואילו לזכור את ה"בצרון"
בצוואתם, יכולים לצרף נוסח הודעה זה:

I give and bequeath the sum of \$..... to Bitzaron, Inc.,
for the advancement of Hebrew culture.

B I T Z A R O N

1141 BROADWAY, NEW YORK 1, N. Y.